Jean Dutourd

Primăvara vieții

Editura Eminescu

Jean
Dutourd

Primăvara vieții

în românește de
Ruxandra Soroiu

Editura Eminescu

JEAN DUTOURD

LE PRINTEMPS DE LA VIE

roman

PARTEA ÎNTÎI

JACQUES ERA BRUN, JEAN ERA blond. Prietenia lor data din 1920 ; se cunoscuseră la liceul Janson-de-Sailly, pe cînd erau într-a opta, și au rămas colegi pînă la absolvirea clasei de filozofie. Stau mărturie nouă fotografii luate de-a lungul anilor de d. Pierre Petit, în care îi poţi vedea nedespărţiţi, alături de ceilalţi treizeci de elevi : mai întîi în pantaloni scurţi, apoi în costum golf și în sfîrșit în pantaloni lungi. Aceste nouă fotografii ar fi dezvăluit multe celui ce le-ar fi privit cu luare-aminte ; îndeosebi superioritatea lui Jacques asupra lui Jean care, parcă pentru a demonstra cît de onorat se simte de prietenia colegului său şi ca să păstreze o dovadă pentru posteritate, îl ţine pe după umeri, sau îl privește cu coada ochiului, zîmbindu-i complice. În două poze, chipul lui Jacques e șters, se mișcase, pesemne, cînd păsărica din cutia d-lui Pierre Petit își făcuse apariţia. Dacă figura nu e clară, totuși fotografia îţi sugerează ceva din firea lui plină de neastîmpăr.

După clasa de filozofie, Jacques și Jean și-au luat licenţa în litere, la Sorbona. În timpul studiilor, Jean nu contenea să se întrebe prin ce mister, el, incontestabil mai inteligent, se lasă întotdeauna dominat de Jacques. Cheia misterului e simplă : pentru fiecare împrejurare, Jacques avea pregătită o atitudine pe care o arbora cu succes. După Jean era vorba de instinct sau de prezenţă de spirit, și rămînea mut de admiraţie cînd se nimerea să fie martorul unui asemenea moment. Pe Jean, totul îl lua prin surprindere. Își spunea, cu naivitate, că e

prea lucid, prea realist, într-un cuvînt prea inteligent, și că asta-l paralizează. Dar ce n-ar fi dat să aibă și el ceva din prostia prietenului său, care trecea prin viață fără să bage de seamă capcanele întinse, credincios principiilor lui înguste și neabătut de la propriile-i proiecte ! Autorul ar dori să menționeze numele de familie al lui Jean, fiindcă ar putea fi util pentru înțelegerea paginilor ce urmează : se numea Pousselet — Jean Philippe Gaston Pousselet. Numele Pousselet îl agasa. Vedea în el o maliție a destinului. De ce tocmai Pousselet ? De ce nu Larrieu sau Dumesnil ? Nu putea înțelege. Și totuși, paradoxal, nu și-ar fi schimbat numele pentru nimic în lume. Burghezii au asemenea vanități.

Jacques avea un patronim mai distins : beneficia de o particulă, ce nu era însoțită de un titlu nobiliar, dar se afla înscrisă în actele de stare civilă : se numea de Boissy. Putem foarte bine să credem că acest nume se mai scria acum o sută de ani Deboissy, pînă ce vreun strămoș l-a tăiat discret în două, sfidînd, pentru plăcerea și onoarea copiilor săi, ridicolul ce însoțește o asemenea operație. Dealtfel, acest detaliu n-are decît o modestă însemnătate, și anume de a ne dezvălui o trăsătură a familiei de Boissy (sau Deboissy), aceea de a nu neglija nici un prilej pentru a-și crea privilegii. D. de Boissy, tatăl lui Jacques, a putut aprecia de-a lungul carierei sale în afaceri și finanțe facilitățile aduse de un nume cu particulă. La cincizeci și nouă de ani era bogat, făcea parte din mai multe consilii de administrație, avea un automobil Delahaye cu caroserie Weyman, șofer, un castel pe Loiret, unde nu mergea decît arareori. D-na de Boissy, mică de statură și durdulie, îmbrăcată ca o subretă, iute și neobosită la vorbă, era distincția în persoană. În afară de Jacques, opulentul nostru cuplu mai avea trei copii despre care nu vom vorbi, fiind căsătoriți, bine situați și neavînd nici o legătură cu povestea noastră.

E o mare diferență între a nu avea familie și a avea una ce dăinuie de aproape un secol, cu tradiția ei, prosperînd de la o generație la alta, unită în ciuda inevitabilelor adversități intestine. În aceasta consta de fapt prima inegalitate între Jean și Jacques, de care însă Jean n-avea nici cea mai mică bănuială. Jacques cunoștea,

ca să spunem așa, din naștere, prețiosul secret că ceea ce e interzis, sau ceea ce nu se cade, sau „nu trebuie“ este de obicei dăunător. E de asemenea minunat să ai un tată cam rechin, precum d. de Boissy : afli din exemplul lui că trebuie să fii cînd dur, cînd îngăduitor, și cum societatea în ansamblul ei nu e defel binevoitoare, se cuvine să fii vigilent. Putem presupune că Jacques era destul de bine dotat pentru o astfel de remarcă. Fiind copil, la liceu, Jean rămînea surprins de izbucnirile violente sau de actele de obediență ale lui Jacques. Cînd se simțea jignit, se bătea, nu glumă. Acest sentiment al onoarei i se părea exagerat căci, la urma urmelor, în curtea școlii, în timpul unei pauze, chiar și cele mai cumplite mojicii sînt inofensive. În schimb, Jacques nu protesta niciodată cînd un profesor îl mustra pe nedrept, și asta-l șoca pe Jean, care găsea atunci că prietenul său este lipsit de mîndrie. Trebuie totuși să ne supunem evidenței : rezultatul unei asemenea atitudini era remarcabil : Jacques se bucura de respectul colegilor și de stima profesorilor, pe cînd Jean, care credea în bunătatea lumii, în adevăr, în integritate, care ceda „fiindcă era cel mai inteligent“, care nu reușea niciodată să se înfurie, dar se încăpățîna ca un catîr cînd i se părea că are dreptate, a avut o viață școlară mediocră. În fond nu e surprinzător că cei doi tineri au fost legați de o prietenie durabilă : fiecare se credea superior celuilalt, ca să nu mai vorbim de gustul lor comun pentru literatură.

Licența în litere îl plictisi pe Jacques într-atît încît, după ce se osteni s-o obțină, luă hotărîrea să nu-și mai continue studiile. D. de Boissy îl îndemnă să încerce să obțină și o licență în drept, care i-ar fi fost de folos cel puțin în afaceri, dar Jacques refuză.

— Mă rog, cum te gîndești să-ți cîștigi existența ? l-a întrebat d. de Boissy. Sînt un tată modern. Te-am lăsat să faci ce-ai vrut. Dar astăzi ne dăm seama că asta n-a ajutat la nimic. Trebuie să luăm o hotărîre.

— Am și luat-o, i-a răspuns Jacques. Voi scrie romane. Voi fi om de litere.

— Ia te uită ! exclamă d. de Boissy. Cel puțin ai talent ? Simți că ai vocație ? Atunci, nu mai am nimic de spus. Vocația e lucru sacru.

Această replică demonstrează că d. de Boissy, în ciuda virtuţilor sale, fusese contaminat de pernicioasele idei moderne. Cu alte cuvinte, reacţia lui faţă de ridicolele proiecte ale fiului nu era tocmai normală. Cu cincizeci de ani mai înainte, acelaşi om, în aceleaşi împrejurări, ar fi roşit de ruşine, ar fi tunat şi fulgerat, i-ar fi tăiat subsidiile. În 1933 însă, el apreciază că e de datoria lui să ajute ca personalitatea fiului să se „dezvolte". Surprindem aici, pe viu, raţiunile profunde ale decadenţei unei societăţi. Conversaţia dintre Jacques şi tatăl său n-a durat decît un sfert de oră, ambii fiind oameni practici.

— Nu ştiu ce înseamnă vocaţie, zise Jacques. Dealtfel, există oare ?

— Aşa se pare, răspunse d. de Boissy. Presupun că seamănă cu dragostea. Întîlneşti pe stradă o blondină destul de oarecare, după care altul n-ar întoarce capul, te îndrăgosteşti nebuneşte şi nu mai vrei să ştii de celelalte femei, nici măcar de Barbara Hutton sau de regina din Saba.

— N-am întîlnit-o încă, dar foştii ei iubiţi mi-au vorbit de ea. Nu reuşesc să-mi închipui că aş putea fi într-o zi avocat, diplomat, cîrnăţar, bancher, aventurier. Oare asta să se cheme vocaţie ? E mai degrabă negativul ei.

D. de Boissy, care în afaceri era brutal, nu demobiliza în faţa nimănui, nu se temea nici de Dumnezeu nici de diavol, care şi-a ruinat cîţiva confraţi fără cea mai mică remuşcare şi a privit cu impasibilitatea unui soldat la Verdun, cum în 1929, la New York, trei bancheri s-au aruncat pe fereastră, încerca acum, în faţa fiului său, un soi de timiditate. Era singurul om care-i trezea un asemenea sentiment. Şi se simţea mai mult surprins decît iritat, dovadă că avea un caracter viguros ; dar, neobişnuit cu introspecţia şi psihologia, nu reuşea să priceapă care e cauza. Noi însă, care ştim, n-o s-o ţinem secret : Jacques nu era un ipocrit ; spunea fără menajamente ceea ce gîndea, ceea ce simţea, ceea ce i se părea adevărat sau de netăgăduit. Asta, bineînţeles, nu-l împiedica să mintă la nevoie, dar n-a rostit niciodată acele neadevăruri din politeţe, lucru atît de frecvent, prin care sînt menajate iluziile celorlalţi, sau prin care laşi impresia că le accepţi

prejudecățile. Această dispoziție, destul de rară, decurge din egoismul lui Jacques, sau, dacă vreți, din egotismul său. Un om, de orice vîrstă ar fi, care afirmă cu indiferență adevărul, impune, chiar și părintelui său.

— Bine, zise d. de Boissy. Știi ce nu vrei, dar nu știi ce vrei. Vechea poveste...

— Ba știu perfect de bine ce vreau, răspunse Jacques. Vreau să scriu cărți, fie că am sau nu vocație și ele nu vor fi mai proaste ca altele. Să ne gîndim.

— Să ne gîndim ! repetă d. de Boissy, nu fără umor.

— Așadar, începu Jacques, ești bogat, lansat, ai relații, și totuși nu te cunoaște nimeni.

— Nu mă cunoaște nimeni ? Asta-i prea de tot ! exclamă d. de Boissy. Rostește-mi doar numele și ai să vezi cîți mă cunosc la Paris, Londra, New York ori Geneva.

— De acord, zise Jacques. Îl rostesc. Cine-mi răspunde ? Niște necunoscuți.

— Necunoscuți cu numele de Schneider, Krupp, Vanderbilt, Kruger, Lombard-Odier, Rothschild, Neuflize-Schlumberger, Bouilloux-Lafont, Dupont de Nemours.

— Tocmai asta spun și eu. Cu excepția dumitale, nimeni nu-i cunoaște ; și în afara lor nimeni nu te cunoaște. Ai fost vreodată invitat la dineu de Marie-Blanche de Polignac, de vicontesa de Noailles, de d-na Bour, de Marthe de Fels, de prințesa Bassiano ? L-ai întîlnit pe Valéry ? Cel mai neînsemnat scriitoraș suprarealist e mai cunoscut ca dumneata.

— Am înțeles, izbucni d. de Boissy, ești un snob. Vrei să scrii ca să fii invitat de ducese la dineuri.

— Preferi să cîștig milioane ca să invit eu la dineuri niște pisălogi ? Ne îndepărtăm însă de subiect. Ascultă-mă două clipe. Oricine poate urma dreptul, politehnica, științele economice sau politice. Oricine, muncind, trudind, înghițind bobîrnace și fiind, într-o oarecare măsură, necinstit, poate deveni ambasador, bancher ori ministru. Eu vreau mai mult. Dumneata ai avut o viață îmbelșugată, eu vreau o viață reușită (ceea ce nu exclude îmbelșugarea). Vreau să frecventez oameni amuzanți. Pînă acum am avut destule prietene gen studentă sau vînză-

toare : s-a isprăvit. Începînd de azi vreau să cultiv femeia de lume, femeia în stare să mă inspire. În doi-trei ani public primul roman, care nu știu cum va fi, dar îți garantez că va avea succes, pentru că am să mă ocup de asta și pentru că voi găsi un grup care să mă sprijine. La cincizeci de ani voi avea Legiunea de onoare, voi fi membru al Academiei, mi se va spune „maestre" și mă voi uita din nou la subrete, precum Anatole France.

— Seducător, zise d. de Boissy. Și cum va fi finanțată această campanie ?

Ei bine, a finanțat-o el ; să remarcăm, spre lauda lui, că a făcut-o fără să cîrtească. Jacques avea douăzeci și unu de ani. Nemaifiind student, trebuia să-și efectueze stagiul militar. Au căzut de acord ca după eliberare, d. de Boissy să-l instaleze într-o garsonieră și să-i verse lunar o sumă îndestulătoare pentru a face o frumoasă figură în viața pariziană și literară.

— Vei avea nevoie de un automobil, i-a spus d. de Boissy. Alege-ți ceva modern, dar nu prea bătător la ochi. Un Renault decapotabil, cu portbagaj, de exemplu. E o mașină elegantă.

— Mi-ar trebui un Bugatti, ca Paul Morand, i-a răspuns Jacques. Trebuie să par bogat ca să-mi intimidez viitorii confrați scriitori, care, fiind săraci, nu vor îndrăzni să mă desființeze.

Serviciul militar l-a făcut la Paris, la Ministerul de Război, datorită tot d-lui de Boissy care, dacă avea de-a face doar cu necunoscuți, știa să se folosească de ei. În 1933, recruții rămîneau sub drapel doi ani. Jacques obținuse permisiunea specială de a dormi acasă, unde i se întîmpla să ia masa cu ministrul său, care se schimba din șase în șase luni. La început a fost ordonanță, apoi șofer. În cele din urmă i s-a dat o cămăruță și o mașină de scris, la care în scurt timp a învățat să bată cu viteza unei dactilografe. Mai tîrziu această experiență avea să-i servească mult. A fost unul dintre puținii tineri din acea epocă pe care serviciul militar i-a învățat ceva util. D. de Boissy n-a rezistat plăcerii de a-i cumpăra imediat un Bugatti, și astfel Jacques se ducea și se întorcea de la minister cu mașina, ceea ce i-a atras o mare popularitate printre ofițeri și soldați, care făceau orice numai să

conducă și ei cîteva clipe. Cum n-avea cine știe ce de lucru și căuta să întreprindă ceva răsunător, lui Jacques îi încolți ideea de a obține dreptul să-și gareze mașina în curtea ministerului. I-au trebuit pentru asta cinci săptămîni. Și ca să înlăture orice dificultate, a procedat ierarhic. După trei săptămîni, era gata să primească o sancțiune disciplinară care să-i potolească insolența, dar a intervenit un colonel, apoi un general cu patru stele, apoi directorul de cabinet al ministrului, și autorizația i-a fost eliberată. Bugatti cel roșu își avea acum locul rezervat printre mașinile oficiale, mari și negre, cu fanion. Din această măruntă aventură, pe care o provocase mai ales din curiozitate, Jacques a tras concluzia că poți smulge și cele mai incredibile lucruri dacă ai fantezia să încerci. Autorul consideră că tînărul nostru a pornit-o destul de bine în viață. Fără tăgadă, un tată bogat îți înlesnește drumul, dar te și obligă să fii demn de bogăție. Interesant ni se pare că Jacques se servește de bani pentru a pune în mișcare angrenajele lumii, în loc să-i cheltuiască fără rost, ca cei mai mulți tineri.

Să-ți petreci zilele într-o cămăruță, în *tête-à-tête* cu o mașină de scris este o binecuvîntare a Cerului. Din opt sau zece ore pe zi, Jacques lucra cel mult două. Cum tot se plictisea i-a venit ideea că dispune de cele mai bune condiții pentru a scrie un roman. Afacerea, mai dificilă decît cea cu mașina, îi ceru mai mult timp. Adică opt luni bune, în care Jacques a confecționat, cu o conștiință profesională pe care numai el bănuia că o are, un roman de două sute douăzeci și șase de pagini, cum se scria prin 1933, adică alert, poetic, distins, cu multe elipse și metafore bizare. Vom găsi un alt motiv să-l admirăm : Jacques nu strecură în carte nici o idee originală, nici o reflexie personală, în ciuda unor tentații pe care și le-a înfrînt cu greu. Inventă o intrigă și o așternu pe hîrtie metodic, cu „mai întîi", „apoi"... „în al șaselea rînd" etc., împănînd totul cu genul de literatură la modă pe-atunci : Giraudoux, Cocteau, Crevel, Chardonne. Ansamblul era ireproșabil, frumos și fără umbre, ca un obiect de artizanat.

D. de Boissy care, hotărît lucru, era un tată cum rar întîlnești, îi făcu fiului, în ziua în care a fost lăsat la

vatră, surpriza de a-l însoţi într-un apartament de patru camere, pe strada Varenne, la mezaninul unei vechi reşedinţe. Cumpărarea şi mobilarea nu l-au costat pe cît s-ar putea bănui, căci în 1935 cartierul Saint-Germain nu era căutat ca astăzi. Marele şic era să locuieşti în arondismentul XVI ; părinţii bogaţi închiriau pentru odraslele lor garsoniere pe strada Chazelles sau pe lîngă Porte d'Auteuil. Dar d. de Boissy se gîndise că pentru un tînăr care se consacră literelor şi vieţii mondene, strada Varenne ar fi mai nimerită un timp, ba chiar ar aduce o anumită notă de rafinament de altădată, o nuanţă de bun gust cu un farmec aparte. Şi nu se înşelase : Jacques se arătă încîntat de acest frumos cadou ; avusese chiar o izbucnire de tandreţe pentru tatăl său care, în ciuda banilor şi a anturajului, fusese în stare să înţeleagă asemenea subtilităţi.

— Să dai cîte o petrecere din cînd în cînd, spuse d. de Boissy. Mai inviţi şi cîte un critic. La Paris lumea trebuie cultivată. Nu te sfătuiesc să scrii la ziare : orice ai relata, oricît de nevinovat ar fi, tot se întîmplă să răneşti pe careva. Dacă totuşi miracolul s-ar produce şi n-ai lovi în nimeni, te-ar duşmăni ceilalţi ziarişti fiindcă te-ai strecurat în coloanele lor.

La inaugurarea casei, Jacques îi invită la masă pe prietenul său Jean Pousselet şi un ofiţer pe care-l cunoscuse în timpul stagiului militar, căpitanul Lacassagne. Să adăugăm un cuvînt despre acest căpitan, ca să vedeţi ce fel de oameni îi plăceau lui Jacques : era un bărbat de vreo treizeci de ani, rece şi afectuos totodată. Vrem să spunem că nu vorbea niciodată despre el, despre sentimentele şi ideile lui (pe care totuşi le avea), ci manifesta faţă de cei pe care-i stima un interes fermecător, ce se traduce printr-o privire admirativă şi un zîmbet cuceritor. Limitat dealtminteri, sau cel puţin aşa lăsa impresia, era un adevărat soldat, cum scrie la carte, care dincolo de onoare şi serviciu nu mai ştia altceva, deşi avea uneori scăpărări surprinzătoare. Părea imposibil să descifrezi dacă era foarte fin, în fond, sau dacă suplinea carenţa spiritului prin nobleţea inimii. De la prima lor întîlnire s-au simpatizat deşi nu aveau nimic comun iar galoanele înălţaseră între ei un zid aproape de netrecut.

Se întîlniseră două suflete într-un univers vulgar. Faptul că Lacassagne părea incapabil să conceapă măcar o conversaţie literară, că nu poseda decît virtuţile carierei lui, dar la cel mai înalt grad, că nu trăda niciodată nici cea mai neînsemnată incertitudine în materie de morală, într-un cuvînt, faptul că viaţa-i era de o simplitate vecină cu prostia, îi inspira lui Jacques o duioşie fără margini. Cu atît mai mult cu cît Lacassagne nu era nici crispat, nici stîngaci, ba, dimpotrivă, dezinvolt şi delicat totodată, avea maniere ireproşabile şi un mod de a tăcea cînd nu înţelegea ceea ce i se spune (sau poate, cînd nu era de acord), fără ca tăcerea lui să semnifice ceva anume. Era un mare sportiv. Călărea în fiecare dimineaţă, o oră, prin Bois de Boulogne ; sîmbăta făcea canotaj cu cîţiva instructori din Joinville. Aceste două îndeletniciri constituiau fondul conversaţiei sale. Se întreţinea cu de Boissy cîte un sfert de oră, ştiind să nu-l plictisească. Îi vorbea de iapa lui, Fifine, ca un ofiţer din secolul trecut, folosind fără ostentaţie termeni vechi ai artei ecvestre, care sînt tot atît de încîntători ca şi cei de marină. Practicînd canotajul, avea mîini aspre şi faţa bronzată. Nimeni nu dezminţea mai bine ca el zicala „aparenţele înşală". Căpitanul Lacassagne era întotdeauna acelaşi, şi ca fizic, şi ca psihic : solid, răbdător, neobosit, inatacabil. Inima sa îţi inspira tot atîta încredere ca şi fizicul său. Prietenia lui pentru Jacques, prietenia lui Jacques pentru el îi onorau pe amîndoi. Jacques îşi spunea : „Am întîlnit un *gentleman*. Cum e probabil singurul care mai supravieţuieşte în Franţa, nu se cade să-l scap."

Jacques comandase o masă cum poţi găsi numai în Balzac : stridii cu duiumul, pateu de peşte şi vînat, jigou de berbec, prăjitură cu cremă etc. D. de Boissy, care poseda o pivniţă impresionantă, îi furnizase băuturi potrivite : Haut-brion 1916, Clicquot, două sticle de şampanie din 1909, preţioase ca şi tablourile celebre (în 1935 vinul alb de Bordeaux era considerat cel mai bun). Aceste delicii fuseseră consumate cu un apetit destul de excesiv ; dealtminteri masa nu fusese atît de reuşită pe cît sperase Jacques : Jean şi căpitanul Lacassagne nu s-au simpatizat ; de aceea erau puţin reţinuţi. Jean se întreba ce-o fi găsit Jacques aşa de captivant la un

militar care nu-l citise pe André Gide şi a cărui elocinţă se consuma toată pe tema canotajului. Era iritat, ba chiar gelos pentru consideraţia pe care prietenul său o dovedea acestui nou venit. Jean trecea pe atunci printr-o criză de antimilitarism şi aproba hotărîrea guvernului care ordonase la 6 februarie 1934 să se tragă asupra Vechilor Combatanţi. După părerea lui, un ofiţer din Ministerul de Război nu putea fi decît un personaj tenebros, reacţionar, uneltind din umbră afaceri necinstite şi pregătind atentate contra Republicii. Ca majoritatea tinerilor, Jean confunda ideile cu sentimentele lui, iar persoana căpitanului îi fusese antipatică din prima clipă. Jacques îl admiră pe Lacassagne care lăsa impresia că nu-l bagă de seamă (sau poate că nici nu-l băga de seamă) pe Jean.

Cînd s-a retras pentru a merge la minister, şi cînd Jacques rămase singur cu Jean, acesta îl întrebă ce capriciu l-a îndemnat să-l invite şi pe majur. Să nu uităm că Jacques avea douăzeci şi trei de ani, vîrstă la care mai doreşti să convingi lumea cînd crezi că ai dreptate. Încercă aşadar să-i explice motivele pentru care îl simpatiza pe Lacassagne. Jean îl ascultă cu un zîmbet superior, care ar fi umbrit fără-ndoială prietenia lor dacă Jacques ar fi avut cîţiva ani mai mult, dar la douăzeci de ani eşti îngăduitor.

— Ce mai, frumoasă pereche, n-am ce zice, tu şi arogantul ăsta ! Mă dezamăgeşti.

„Cum vreau să-mi croiesc un drum în lume, se gîndi Jacques, e o învăţătură de minte pe care n-am s-o uit : invitînd laolaltă oameni din diferite categorii sociale, pot rata o masă.“ Apoi a regretat că i-a chemat împreună.

Au continuat să stea de vorbă pînă pe la orele cinci. Jacques îi expuse cu încîntare proiectele sale.

— Mai înainte de a te lansa în viaţă, a zis el, trebuie să analizezi lumea după metoda lui Taine : rasă, mediu, moment. Eu am analizat-o. Rasa ? istovită. Mediul ? societatea pariziană. Momentul ? primele simptome ale decadenţei. Problema este următoarea : unde se află adevărata putere în Parisul anului 1935 ? Evident nu în clădirile oficiale. Preşedintele Republicii nu prezidează decît banchete, guvernul nu conduce nimic, cît despre magis-

tratură, să nu mai vorbim ; armata, am observat-o îndeaproape timp de doi ani la Ministerul de război : nu mai există. Rămîn poliţia şi marea finanţă. Cred că poliţia e destul de amuzantă cu condiţia să-ţi placă forţa ocultă, să fii răzbunător şi chiţibuşar, să te complaci în desfrîu sau să fi fost ocnaş în tinereţe, ca Vidocq. În schimb, marea finanţă este ucigătoare, are o latură derizorie, prăfuită, de nesuportat pentru un tînăr ce aspiră la metafizică. M-a dezgustat pentru totdeauna pe cînd aveam şapte ani şi Sir Basil Zaharoff venise să cineze la noi. L-am văzut cîteva clipe ; guvernanta şi cu mine ne-am tras după o draperie în capătul vestibulului, ca să-l contemplăm pe cel care era, pe cît se pare, singurul învingător în război. Semăna întrucîtva cu preşedintele Ribot. Un om care fabrica mitraliere — îţi dai seama că imaginaţia mea avea ce rumega. Tata zicea că Zaharoff domneşte peste Vickers, şi cuvîntul ăsta mi se părea uriaş ca Imperiul Indiilor. Dar împăratul era bătrîn ca Herodot, sfrijit, prevăzător, dispeptic, cu mustaţa şi barbişonul albe ca neaua. Mă aşteptam la un Napoleon : aveam în faţă însă pe Mathilde [1] înmănuşată. Într-un cuvînt, cine guvernează ? Cine deţine de fapt puterea azi, într-o ţară care nu mai e serioasă, adică preferă cuvintele evenimentelor sau, dacă vreţi, foiletonul — istoriei ? Oamenii de litere, doamnele, poate, într-o oarecare măsură, jurnalele. Să lăsăm deoparte ziarele care nu ştiu ce vor şi trebuie cu orice preţ să placă cititorilor. De la Richelieu încoace, femeile şi scriitorii pîndesc puterea în Franţa. Au avut-o pentru scurte perioade care au coincis întotdeauna cu guverne slabe, efemere sau contestate. Totul a început în secolul al XVIII-lea, cînd s-au organizat, s-au erijat în instituţie. Sub Directorat cine se află în primele rînduri ? D-na de Staël şi Benjamin Constant. Dar n-au avut noroc ! Vine Napoleon, şi cincisprezece ani s-a zis cu scriitorii şi saloanele. Dispare Napoleon, Chateaubriand zburdă de colo pînă colo, de la Gand la Paris. Dacă studiezi secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX plasîndu-te din unghiul meu de vedere, totul se

[1] Principesa Mathilde Bonaparte (1822—1891), fiica lui Jerôme Bonaparte, nepoata lui Napoleon.

luminează. Atunci cînd e slab guvernul, ies la iveală oamenii de litere și femeile de lume. După '70, acest fapt devine și mai evident, adică după restabilirea democrației parlamentare, cînd ministerele se schimbă întruna. Saloanele rămîn însă aceleași. Ele reprezintă permanența și stabilitatea într-un univers haotic. Faptul se explică prin aceea că, spre deosebire de Republică, ele nu au un cod căruia să i se supună pentru că sînt de drept divin și pentru că domnesc acolo aceleași moravuri ca în vechile monarhii : trebuie să cunoști sau să ghicești totul, nimic nu este consemnat. Nu reușești decît prin spirit, intrigă, favoruri, legături sentimentale etc. De ce e Proust cel mai mare romancier contemporan ? Pentru că e singurul care a înțeles situația și a făcut din ea esențialul operei sale !

Nu sînt femeie, dar pot să devin om de litere. Și pentru că literatura este un mijloc de parvenire, nu văd de ce nu m-aș consacra ei cu spiritul metodic și ambiția unui inginer, a unui politician, a unui medic sau a unui militar. În 1935, pentru Julien Sorel roșul și negrul înseamnă scrisul. Hérriot a urmat Școala Normală cu intenția de a fi profesor, ceea ce l-a condus la Președinția Consiliului ; și-a muiat penița în cerneala roșie cu care se corectează tezele. Eu o înmoi, fără să ezit, în cerneala neagră, și scot patruzeci-cincizeci de volume care mă vor conduce, chiar dacă sînt proaste, mult mai sus și mult mai departe decît toți absolvenții Școlii Normale din toate ministerele.

Observă lumea : unde-i sînt eroii ? În librării, reprezentați de cărțile pe care au reușit să le zămislească. Scriitorul este adevăratul erou al lumii moderne, și el acceptă numai scena lumii, adică doar acele întîmplări care sînt relatate sau jucate în fața lui. Din acest punct de vedere, vedeta de cinema, ca Myrna Loy, Jean Harlow, Loretta Young, este și ea un erou. În sensul acesta vreau să devin un erou. Îi auzi mereu pe imbecili declarînd că trebuie să fii în pas cu vremea, ceea ce în gura lor înseamnă să fii canalie în afaceri, să asculți buletinele de știri la Radio-Paris, să citești *L'Humanité* și *L'Action française*, să joci *yo-yo*, să ai părul scurt, dacă ești femeie, să nu-i atingi pe copiii prost crescuți, și așa mai departe.

Dar să fii în pas cu vremea e o treabă subtilă, fiindcă vremea nu înaintează niciodată pe căile pe care vulgul le bănuieşte. Nu înaintează ci fuge cu 100 km pe oră pe piste ascunse, pe cărări aproape pustii şi fără stîlpi indicatori, pe cînd mulţimea se înghesuie pe drumurile naţionale ce nu duc nicăieri. Fără să mă laud, hotărîndu-mă să devin scriitor, cred că am găsit una din acele cărări pustii.

Aceste cuvinte au stîrnit indignarea lui Jean. Le-a considerat sclipitoare, dar profanatoare. A ajuns chiar să pronunţe cuvîntul paradox care l-a iritat pe Jacques, fiindcă el nu vedea nici cel mai neînsemnat paradox în spusele sale. Unele cuvinte, ca şi unele persoane, sînt antipatice. Mulţi scrîşnesc din dinţi cînd aud cuvinte ca *singularitate, dezinvoltură, diletantism,* ştiind că interlocutorii, folosindu-le, nu încearcă decît să le minimalizeze calităţile reale. Un asemenea efect producea cuvîntul *paradox* asupra lui Jacques. Nu era atît de tînăr ca să nu fi aflat că e un cuvînt de care se folosesc neghiobii pentru a discredita adevărul cînd nu-l înţeleg sau cînd se tem de el. Hotărît lucru, Jean avea o zi proastă ; deşi îşi dădea seama că o lua razna, nu se putea opri să nu-i facă morală prietenului său şi să-i schiţeze un portret de scriitor pe cît îl lăsa inima. Nutrea pentru literatură şi pentru creatorii ei o mare consideraţie ; gîndea că trebuie să fii ori un Flaubert, ori să renunţi, să te mistui pe altarul artei fără speranţa reuşitei lumeşti, să aduci, total dezinteresat, o nouă frumuseţe oamenilor şi să mori, de preferinţă, într-un azil.

— Mă scuzi, zise el cu înfumurare, n-am priceput o iotă din tot discursul tău despre puterea pe care o deţin doamnele din lumea bună. Puterea se află exact acolo unde ea şi-a înfipt stindardele. Puterea, numai un nebun ca preşedintele Wilson, a avut-o ! Lloyd-George a avut-o, Briand a avut-o, Mussolini şi Hitler o au. Bagă de seamă, de Boissy, priveşte viitorul în faţă : recunoaşte că îţi înveşmîntezi snobismul şi arivismul în paradoxuri. Tu faci mai multe parale, amice !

După cum aţi remarcat, Jean nu i se adresa lui Jacques pe numele mic. Această modă anglo-saxonă nu apăruse

încă în Franța, iar Jean folosea, ca la liceu, numele de familie.

N-o să irosim timpul cititorului reproducînd *in extenso* o discuție de adolescenți. Încîntător la tinerii de douăzeci de ani este că-și vorbesc de parcă s-ar bate, nu dintr-o divergență de opinie, ci pentru a-și cheltui din energie ; fiecare își proiectează ideile în scăfîrlia celuilalt. În timpul meciului, sînt furioși, dar imediat ce încăierarea încetează, dispare și supărarea. Ba mai mult chiar, sînt mulțumiți unul de celălalt, și fiecare e mulțumit în sinea lui că s-a dezmorțit puțin. Cînd și-au luat rămas bun, Jacques și Jean erau prieteni ca mai-nainte. Jacques își spuse că Jean a făcut puțin pe nebunul, ceea ce nu era prea grav. Tinerii suportă totul, știind că asemenea nepotriviri sînt ca baloanele de săpun. În ceea ce-l privește pe Jean, nu era defel supărat că măcar o dată în viață i-a ținut piept lui Jacques, bravură cu care nu era obișnuit. În metrou se gîndi cu afecțiune la bravul de Boissy, care n-avea la urma urmelor decît o vină : un tată prea bogat.

Jean locuia împreună cu mama lui într-un apartament dintr-o căsuță afumată de pe strada Guersant, din arondismentul XVII. Doamna Pousselet își iubea fiul ca o văduvă, adică făcea totul în contratimp, cu o candoare și o bună intenție care ar fi dezlănțuit ura oricărui fiu mai puțin răbdător ca Jean. Sînt oameni care calcă veșnic în străchini. Tot așa și sărmana d-nă Pousselet. Cînd era bine dispusă, părea crispată, căci își lua un aer eroic, ca și cum o persoană copleșită de nenorociri ca ea nu putea zîmbi decît amintindu-și riscurile. (Ce nenorociri ? Nimeni nu le știa, trăia modest, dar fără griji, nu se gîndea defel la răposatul ei soț, iar de la Jean, în general, n-avea decît satisfacții.) Chateaubriand și-a irosit viața în plictis ; d-na Pousselet și-o irosea în suspine. Dimineața, cînd Jean din pură politețe o întreba cum a dormit, ea avea un anume fel de a-și țuguia buzele răspunzînd : „Așa și așa", de parcă n-ar fi închis ochii toată noaptea, dar el nu trebuie să se neliniștească, va face ea față la toate și, dealtfel, ceea ce i se întîmpla ei — sărmană ființă care n-a cunoscut toată viața decît sacrificiul — n-avea nici o importanță. În orice împrejurare își îndrepta privirile

spre cer, ofta de parcă și-ar fi înăbușit plînsul sau făcea o demonstrație exagerată de optimism, explodînd de încredere într-un mod cu totul nenatural. D-na Pousselet bătea din palme sau striga de bucurie tot atît de firesc precum își lua un aer de martir. La ea totul era excesiv ; viața devenea un fel de melodramă permanentă. Excelentă femeie, dealtminteri. Își iubea mult băiatul, dar nu cum ar fi trebuit. Iar el era conștient. Formidabila dragoste maternă care-l învăluia reușea să-l paralizeze. N-ar fi îndrăznit însă niciodată să-i spună că se poartă prostește, că-l enervează întruna, că o atitudine normală le-ar simplifica existența amîndurora.

Tatăl murise în 1921 — pe cînd eroul nostru avea doar nouă ani — (nefericitul fusese gazat la Ypres și se tîrîse patru ani din spital în spital, pînă cînd plămînii făcuți praf n-au mai rezistat), astfel că Jean n-o cunoscuse, ca să spunem așa, decît pe maică-sa. Ea nu se recăsătorise din diverse motive, dintre care primul fiindcă nu mai era tînără (patruzeci și doi de ani, dar fără nici un farmec, ofilită de parcă ar fi avut cu zece mai mult). Apoi, nu dorea să-și piardă pensia de văduvă de război. Această stare de văduvie avea dealtfel avantajele ei : îi permitea să adopte față de întreaga societate o atitudine plîngăreață de revendicări aducătoare de bucurii profunde. Doamna Pousselet, care nu avea o familie numeroasă nici din partea ei, nici din a soțului, cu excepția cîtorva veri din provincie cu care nu se vedea niciodată, găsise în Franța o familie tocmai bună de înlocuit, căci o putea acuza în voie de indiferență, neglijență, superficialitate și uitare. Ea își dăduse soțul pentru patrie, iar patria, în loc să-i poarte de grijă, să-i mulțumească zilnic, o lăsa să vegeteze aproape în mizerie. Doamna Pousselet suporta nedreptatea cu resemnarea unei mucenițe în Colosseum. Se plîngea întruna de această stare de lucruri, atrăgînd atenția că nu se plînge defel, ci doar o constată, că ea are conștiința datoriei împlinite (ce datorie ? doar nu ea fusese gazată la Ypres), că degeaba te revolți împotriva naturii umane, pe care o caracterizează ingratitudinea.

Ultimul motiv pentru care d-na Pousselet nu s-a recăsătorit ținea de o dispoziție romanescă a caracterului ei.

Era convinsă că oricine i-ar fi fost soț, fie el și cel mai blajin bărbat, l-ar fi făcut pe micul ei Jean nefericit. Citise în copilărie diverse istorioare *à la Dickens*, despre tați vitregi, care o marcaseră pe viață. Gîndul că Jeannot al ei, atît de plăpînd, atît de drăgălaș în pantalonașii lui scurți, cu șosetele lui ecosez, cu ghiozdănașul la spinare, ar fi putut într-o bună zi să fie la cheremul unui *străin* care să nu știe să-i vorbească, care să vrea să-l *dreseze*, să-l bată poate, o îngrozea. Nu-i trecea prin minte nici cea mai fugară idee că o prezență masculină în familie ar putea fi binefăcătoare. Era obsedată exclusiv de clișeul tatălui vitreg cel hapsîn ; l-ar fi respins și pe sf. Francisc din Assisi, dacă ar fi coborît pe pămînt să-i ceară mîna.

Jean se obișnuise cu indignările, bombănelile, neghiobiile ei. Cum s-ar spune azi, ele alcătuiau fondul sonor al existenței sale. Tot repetîndu-le întruna, d-na Pousselet reușise să-l convingă și pe el că e o mamă fără pereche, de un curaj supraomenesc, care a renunțat la bucuriile acestei lumi numai ca să se poată dărui cu totul copilului drag. Această imagine îi inspirase un respect ce a supraviețuit și după pubertate. La douăzeci și trei de ani, înțelesese că maică-sa îi întemnițase viața într-o tragi-comedie, degeaba însă, căci nu îndrăznea să i-o spună și nici nu încerca să o schimbe. Considera că-i un adevărat sacrilegiu să te atingi de iluziile mamei. Prin tăcere, el îi alimenta neroziile. Ce s-ar fi întîmplat dacă i-ar fi spus cam așa : „Isprăvește odată cu oftaturile astea, nu mai cădea în transă la tot pasul, nu mai exagera atîta, ești insuportabilă" ! ? Nimic grav, sau poate d-na Pousselet s-ar fi trezit ca dintr-un vis și după o grea suferință, după torente de lacrimi, o noapte de insomnie, aluzii la apropiata-i moarte, o criză de nervi chiar, și-ar fi dat puțină osteneală și ar fi devenit mai fericită. De sute de ori, Jean, ajuns la limita răbdării, fusese gata să-i vorbească astfel, și totuși nu izbutise. În ultima clipă, mila sau resemnarea biruiau. I se părea că d-na Pousselet e prea delicată pentru un asemenea șoc. El era bărbat, era tînăr, era puternic ; putea să mai îndure fandoselile mamei, enervarea lui nu se putea compara cu durerea pe care i-ar fi pricinuit-o, durere inutilă dealtminteri,

căci n-ar fi ascultat reproşurile lui şi n-ar fi văzut în ele decît o crudă ingratitudine. Una din convingerile lui Jean era că lumea nu poate fi schimbată, că oamenii sînt nereceptivi, osificaţi în prejudecăţile, deprinderile şi defectele lor, şi că nu faci decît să-ţi pierzi timpul vrînd să le deschizi ochii. Mai înţelept e să-i suporţi şi să păstrezi observaţiile pentru tine. Acesta-i tributul plătit de oamenii deştepţi : ca să aibă linişte, sînt condamnaţi la tăcere. Jean făcuse această experienţă încă din copilărie, la şcoală ca şi acasă. Nici măcar o dată nu i-ar fi trecut prin minte că o asemenea atitudine ţine de lipsă de caracter, de indiferenţă, şi n-o poate avea decît un om fără personalitate. Altminteri, era un om al timpului ţării sale, unul din acei intelectuali francezi ai anilor '30, pentru care inteligenţa a fost pretextul tuturor capitulărilor.

În cazul particular al d-nei Pousselet, o lăsa pe biata femeie să cadă în ridicol numai din lipsă de fermitate. „Ce uman sînt !" se gîndea el cu duioşie, şi numai din vina lui trăiau amîndoi într-un continuu echivoc. D-na Pousselet vedea în el un fiu docil, amabil, afectuos, atent, care-i răspundea cu tot atîta dragoste, ba chiar, uneori, gata să-i semene în maimuţăreli. De aici trăgea concluzia că, smiorcăită cum era, el o place, iar miorlăielile, încîntările ei deplasate, exploziile de veselie sau de admiraţie fără nici un motiv îl încîntau pe Jean, îl desfătau, într-un cuvînt, exista între ei o dulce complicitate întru neghiobie. Dealtminteri, era gurالivă, curioasă, îndruga la nesfîrşit tot felul de nimicuri, crezînd că „face conversaţie", că vorbeşte, adică, din politeţe, pentru a umple tăcerea. Uneori Jean, neputincios în a-şi ascunde cu totul exasperarea, o privea furios sau îi răspundea cu un mîrîit ostil, iar ea nu pricepea de ce ; îşi închipuia atunci că e prost dispus, şi dorea să afle motivul. În acel moment se produceau o serie de fenomene care-l copleşeau pe Jean : sprîncenele d-nei deveneau orizontale, gura i se subţia, se înroşea toată, ochii i se umpleau de lacrimi şi stătea bosumflată două zile.

D-na Pousselet îmbufnată constituie un spectacol prea interesant ca autorul să nu zăbovească niţeluş descriindu-l : totul era să se comporte ca şi cînd nu s-ar fi

întîmplat nimic, să se ocupe de treburile casei cu mai multă băgare de seamă. Dacă are un fiu nedrept şi grosolan, cu atît mai mult se cade să se arate ea fără cusur, demonstrîndu-şi rîvna şi vrednicia. Casa era lună, mai curată ca niciodată, iar Jean era servit cum nici nu se putea mai bine. Dar d-na Pousselet respira scurt şi sacadat ; îl trata pe Jean cu un amestec de tristeţe, mirare şi spaimă, tresărind de fiecare dată cînd mizerabilul deschidea gura, ca şi cum s-ar fi aşteptat la o nouă lovitură. Scena se termina cu un plîns în hohot, însoţit de un tremur convulsiv, după care se liniştea. Era obligatoriu ca Jean să aibă rolul său în această scenă dramatică. Trebuia să-şi ceară iertare, să-i declare c-o iubeşte, să o dojenească dulce pentru starea în care se află, să o îmbrăţişeze de mai multe ori, să-i aducă un pahar de coniac etc. Şi soarele se lumina, iar d-na Pousselet îşi ştergea o ultimă lacrimă cu batista-i leoarcă, bătea din palme ca o fetiţă şi propunea veselă să ia împreună masa la restaurant. După cum e lesne de înţeles, Jean se temea ca de ciumă de asemenea momente şi făcea totul ca să le evite.

Întorcîndu-se de la dejunul oferit de Jacques, d-na Pousselet l-a întîmpinat, zicîndu-i :

— Hai, povesteşte-mi cum a fost !

Jean cunoştea bine fraza asta. Nu putea lipsi zece minute ca maică-sa, zîmbindu-i încurajator, să nu i-o servească, nu atît din curiozitate cît din politeţe, ca să-i arate că nimic din ceea ce-l priveşte pe el nu o lasă indiferentă. Tot aşa, în vacanţă, îi cerea să-i scrie din două în două zile, relatîndu-i în amănunt ce face, ce prieteni, ce cunoscuţi are, dacă-i cald sau dacă-i umezeală şi multe altele. Mai trebuia ca scrisoarea să fie presărată cu vorbe dulci, altminteri d-na Pousselet cădea pe gînduri : făcea parte din acea categorie de oameni pentru care dulcegăriile constituiau barometrul iubirii. În schimb, ea îl bombarda cu epistole de zeci de pagini, pline cu sfaturi inutile şi anecdote insipide, scrise cum da Domnul. Dacă Jean lăsa să treacă o săptămînă fără să-i trimită veşti, urmau bilete în care îşi mărturisea spaima, telegrame urgente : nu cumva i s-a întîmplat *ceva*, s-a îmbolnăvit, l-a supărat cu ceva, să vină să-l

vadă ? Această manie a persecuţiei îl convinsese pe Jean că pentru maică-sa el era totul, că trăia doar pentru el şi că, în consecinţă, avea mari datorii faţă de ea. Într-un cuvînt nu avea o viaţă tocmai plăcută. Ce era de făcut ? Nu putea s-o părăsească, să înlăture cu brutalitate universul feminin atît de distrugător pentru un bărbat, să scape de mizeria sentimentală. Morala îl oprea. Dealtminteri, ea n-ar fi supravieţuit unei despărţiri. Tinerii cred uşor în fragilitatea femeilor, iluzie care dispare odată cu anii.

D-na Pousselet îşi pregătise nenumărate întrebări privind festinul de inaugurare, şi, în cele din urmă, află în detaliu meniul, gradul lui Lacassagne, adresa lui Jacques, din cîte camere se compune apartamentul, în ce culoare e zugrăvit etc.

— Trebuie negreşit să-l inviţi într-una din zile pe de Boissy la masă. Neapărat. Cînd ţi se face o amabilitate, se cade s-o întorci.

În ciuda obstacolelor ridicate de Jean, pe ascuns, masa a avut loc. Nu-i trecuse niciodată prin minte să-l expună pe Jacques unei conversaţii cu maică-sa. Dar ea ţinea să-l cunoască pe prietenul fiului ei, căci oricît de ciudat ar părea, d-na Pousselet nu-l întîlnise pînă atunci. Liceenilor le place să aibă o viaţă dublă ; se scurg uneori mulţi ani pînă cînd invită acasă un prieten cu care se văd la şcoală în fiecare zi. Deşi prieteni la cataramă, în paisprezece ani nici Jacques n-a călcat pe la familia Pousselet, nici Jean în casa de pe strada Henri Martin.

D-na Pousselet, care n-avea nici prieteni, nici rude, şi în consecinţă dispunea de timp berechet, a pregătit ospăţul două zile încheiate. A pus la bătaie o sumă frumuşică, desfăşurînd o activitate însufleţită, aproape adolescentină. Dată fiind importanţa evenimentului, o chemă pe madame Gaillard, menajera, care venea de trei ori pe săptămînă pentru treburile mai grele, dar putea, la nevoie, să gătească şi să servească la masă. Jean urmărea desperat înlănţuirea ineluctabilă a cauzelor şi efectelor. Destinul se pornise şi fiecare pas răsuna lugubru în inima lui. D-na Pousselet îşi dădu la iveală comorile — faţa de masă din damasc, serviciul de pahare cu picior de bacara,

cuțitele de zile mari cu mîner de fildeș, farfuriile din porțelan de Limoges — rezervate, toate, momentelor supreme. Tot felul de arome apetisante năvăliseră în apartament. Madame Gaillard aranjă șervețelele cum numai ea se pricepea și sufrageria strălucea ca o oglindă ! Jean se simțea ca mirele dus la însurătoare împotriva vrerii sale, și care nu îndrăznește să înfrunte scandalul fugind. Cupa amărăciunilor trebuia băută, și el avea s-o soarbă, vai ! pînă la ultima picătură. Ce soartă nenorocită avea ! El, atît de deștept, atît de cuviincios, el, ce păcătuia doar din bunătate sau din sentimentul datoriei, el, care-și cruța semenii, de ce trebuia oare să fie o victimă și lucrurile să se întoarcă împotriva lui, să fie pus în situații ridicole sau odioase *ce nu-i semănau*, ce erau contrariul a ceea ce intenționase ! Dacă a existat vreodată un om al cărui suflet să fie într-un continuu dezacord cu acțiunile sale, acela era el. E o constatare pe care o făcea aproape zi de zi, și care nu înceta să-l contrarieze. Viața, adică evenimentele, îl calomniau în orice clipă.

În concluzie, numai din vina lui a fost ratată masa. Fără el, Jacques și d-na Pousselet s-ar fi simțit de minune, ea ar fi făcut conversație, el s-ar fi amuzat să-i răspundă. Oameni ca Jacques nu sînt înclinați să disprețuiască, privesc lumea ca pe o comedie cu personaje pitorești, cu care este nu numai plăcut, ci și instructiv să discuți, căci îți întreține o gimnastică a spiritului. În onoarea distinsului oaspe, d-na Pousselet își pregătise subiectele de rezistență : teatrul lui Sacha Guitry, operele doctorului Axel Munthe, comedia cinematografică americană, poeziile lui Henri de Régnier, romanele lui Charles Morgan. Iată ce gusturi avea și nu se rușina de ele, deși puteau părea puțin prăfuite unui tînăr atît de strălucitor ca d. de Boissy.

— Prăfuite ! a strigat Jacques pe tonul cel mai serios. Nicidecum ! Am fost de trei ori la *Cyrano de Bergerac*. Ați citit *Infirmul cu mîini de lumină* de Estaunié ? Dar pe Van der Meersch ? Ăsta romancier. Trebuie neapărat să citiți *Familia Thibault* de Martin du Gard. Fiindcă vă plac și cărți mai ușoare, vă recomand un autor englez foarte amuzant : P.G. Wodehouse.

Pe bietul Jean îl treceau toate năduşelile auzind cum Jacques evoca serios toată această literatură de duzină, şi bănuia că-şi bate joc de maică-sa. Dar se înşela, căci Jacques îşi dăduse din primul moment seama cu cine are de-a face, şi în consecinţă vorbea o limbă pe înţelesul ei. Nu te adresezi unui ţăran din Brie ca unui profesor de filozofie de la Collège de France. Îl întrebi cum e timpul, cum e cîmpul, cum a fost recolta, vorbeşti despre cooperative, asta nu înseamnă că-l dispreţuieşti şi nici că „ai coborî la nivelul lui", ci pur şi simplu că ai bun-simţ şi că eşti politicos. În plus, Jacques citise în anii copilăriei şi adolescenţei o prodigioasă cantitate de cărţi, dintre care, fireşte, unele excelente, dar şi multe ridicole. De aici şi erudiţia sa. În treacăt să reţinem că această sete de lectură constituie o trăsătură caracteristică a viitorului scriitor şi că Jacques nu era chiar atît de lipsit de talent cum credea (sau cum spunea). Balzac pretindea că trebuie să citeşti totul pînă la douăzeci şi cinci de ani. Jacques era pe cale să realizeze acest lucru. Ar fi instructiv să reprezinţi un tînăr prin stratificările lecturilor sale : mai întîi *Bibliothèque rose*, apoi *Bibliothèque verte*, apoi *Petites-Illustrations*, ediţiile din Jules Verne, Dumas, Walter Scott, romanele lui Hugo etc. În manualele de curs primar apăreau odinioară imagini foarte sugestive pentru cît ingurgitează un om pe an : cinci sute de kilograme de pîine, o sută de kilograme de carne, două sute de kilograme de cartofi, trei hectolitri de vin. Omul era mic de tot alături de un butoi enorm, de o franzelă uriaşă, de o căpăţînă de sfeclă de zahăr tocmai bună pentru cafeaua lui Gulliver. Tot aşa, s-ar fi putut desena un Jacques de Boissy minuscul, alături de un vraf înalt cît un bloc cu şapte etaje, format din *Petites-Illustrations, Revues des Deux Mondes, Revues-Dada, Mercures de France, Minotaures, Oeufs-Durs, N.R.F.*, din operele complete ale celor mai buni ca şi ale celor mai slabi autori.

Cum d-na Pousselet găsise un interlocutor îngăduitor cu risipa ei verbală, îşi dădu frîu liber şi petrecu două ore cu totul deosebite, în ciuda figurii martirizate a lui Jean şi a eforturilor periodice pe care le făcea pentru a o modera. În aceste împrejurări, ea îşi lua un ton superior, îşi compunea un chip de persoană informată, cînd zîm-

bitoare, cînd surprinsă, cînd vioaie, prin care credea că exprimă deopotrivă un interes deosebit și o distinsă bunăvoință. Într-un cuvînt, dădea o reprezentație emoționantă, ceea ce pe Jean îl cufunda în hăuri de stinghereală. Îi era rușine de ea. Tot ce spunea biata femeie îi suna cumplit de fals, fiecare vorbă — în care vedea doar nerozie sau indecență — îl făcea să sufere. Atunci el o dojenea neliniștit sau rîdea sarcastic privindu-l pe Jacques de parcă ar fi vrut să stabilească un soi de complicitate de generație.

— Ce om mofluz ! exclamă pe un ton glumeț d-na Pousselet după ce jalnicul și injuriosul manej se desfășurase o vreme. Nu știu ce are Jean astăzi. De dimineață e prost dispus. Ar trebui, dragul meu, să fii fericit că-l ai pe prietenul tău la dejun. Nu-i așa, domnule de Boissy ? Îmi dai voie să-ți spun Jacques ? Aș putea să-ți fiu mamă.

— Ei bine, răspunse Jacques amabil, aș fi deosebit de încîntat să am o mamă atît de veselă și de tînără.

La auzul acestor vorbe, fericirea doamnei Pousselet nu mai cunoscu margini, căci îi atribuia două calități pe care nu le avea defel. Cum epuizase literatura și spectacolele, se lansă în politică internațională. Nu putea să nu-l admire pe Mussolini care restabilise bunul mers al trenurilor italiene (ne putem întreba de ce o interesa această ameliorare, dat fiind că nu pusese niciodată piciorul în Italia și că, după toate aparențele, n-ar fi urmat să-l pună în viitorul apropiat). Îl condamna pe președintele Paul Boncour fiindcă-l numise pe Duce un „Cezar de carnaval" : greșise. În schimb, Hitler nu-i inspira încredere. Redeștepta militarismul german. Simțea o adevărată aversiune pentru englezi, maeștri în arta de a-i ucide pe francezi la ei acasă. De aici și-a luat zborul spre metafizică. Nu credea în Dumnezeu. De ce ? Prea e multă cruzime în lume, prea e prost întocmită. Poate oare un Dumnezeu să tolereze războaie, boli, dureri, tot felul de mizerii? Ajunge ! Jean încercă să scuze asemenea declarații printr-o mimică ironică, prin zîmbete jenate ce voiau a spune că sînt simple infantilisme.

Îndeobște, în asemenea scene, principalul interesat nu bănuiește nimic. D-na Pousselet, fie că era cu totul posedată de subiectele expuse, fie că zelul pe care-l desfășura

o orbea, cert e că nu băgase de seamă nici unul din gesturile fiului ei. Nu era însă într-atît de absorbită încît să nu simtă că el, dintr-o cauză pe care ea o ignora, nu se simțea în apele lui ; tăcerea și atitudinea lui ostilă o indispuneau. Din cînd în cînd se întorcea spre el, îi adresa cîte un zîmbet liniștitor ca și cînd ar fi vrut să-i vină în ajutor. Îl întreba, de pildă, cu o falsă spontaneitate, despre unele subiecte pe care știa că le cunoaște în profunzime, de parcă le-ar fi abordat pentru prima oară ; se prefăcea că a uitat cîte un detaliu savuros, pentru ca prezentîndu-l, Jean să se pună în lumină ; îl forța să evoce o relație din lumea bună, un domn bine situat, cunoscut de Jean într-o anumită împrejurare și care s-a interesat de studiile lui. Aceste semne de solicitudine, aceste dovezi de dragoste, patetice aproape, îmbinate într-un mod atît de impur cu dorința de a-l proiecta în prim plan, îl exasperau pe Jean mai mult ca orice. Răspundea sec, plecîndu-și privirea, prefăcîndu-se la rîndu-i că uitase lucruri pe care de fapt le știa foarte bine și răspundea : „Nu văd la ce te referi", sau „Hai să nu mai pomenim de asta, n-are nici o importanță", sau : „Las-o baltă, mamă, zău așa !"

Cum nu era monden ca d-na Pousselet și avea în schimb un ochi de vultur, Jacques nu scăpa nimic din această comedie. Dar fiind băiat de treabă, în loc să se amuze, se plictisea. Purtarea colegului său îl indispunea. Avea printre altele un principiu : trebuie să fii solidar cu cei cu care hazardul te-a pus față în față, indiferent de ce ciudățenii sînt în stare. În împrejurarea la care ne referim, Jean i se părea lui Jacques prea mic-burghez. Cînd ai parte de o mamă neroadă, trebuie să faci haz de necaz, să te comporți, adică, magnific, să-i acorzi de două ori mai multă considerație ca unei femei superioare, să-i asculți neroziile cu un interes sporit, să impui prin propriul tău respect admirația străinilor. Restul e trădare. Și toate necazurile astea din cauza lui, a lui Jacques, un prieten de șaisprezece ani ! Asemenea cugetări au sfîrșit prin a-l înduioșa, și deodată prinse a o îndrăgi pe cea care-l sărbătorea cu atîta mărinimie, care îi arăta într-un chip atît de naiv în ce măsură prezența lui onora sălașul din strada Guersant, care s-a dat peste cap de parc-ar fi primit un maharadjah, împopoțonîndu-se cu rochie din

crêpe de Chine cu jabou, plus trei coliere și toate inelele, ca să nu mai vorbim că fusese în ajun la coafor. Și-a făgăduit să-i trimită o cutie cu bomboane de șocolată de la „Marquise de Sévignée", ceva deosebit de șic și rafinat, căci d-na Pousselet părea mîncăcioasă. După această memorabilă zi, Jacques îl întreba de fiecare dată pe Jean ce mai face mama, întrebare care îl mira și irita, dar îi făcea totuși plăcere.

Autorului i se pare însă că Jacques se purta tot atît de convențional ca și Jean, deși credea că e stăpînit de sentimente originale. Ce vrei mai obișnuit decît această preferință pentru persoanele în vîrstă. În al doilea rînd, era nedrept. Cum și-a petrecut el copilăria ? Printre frați, surori, guvernante, servitori, avînd rareori de-a face cu părinții, cu care servea masa numai la zilele mari ; într-un cuvînt, o încîntătoare existență de copil bogat, nu din 1925 ci din 1825 sau chiar din timpuri mai îndepărtate. El nu știa nimic din dezolanta condiție a fiilor unici, situație atît de des întîlnită în Franța, în perioada dintre cele două războaie. Fiul unic de mic-burghez era ființa cea mai nefericită, adorat ca un idol, supravegheat ca un bolnav, spionat ca un prizonier, răsfățat ca un caniș de părinții care neavînd alte preocupări și dispunînd de bani erau numai cu ochii pe el. Asupra lui se concentrau focurile conjugate ale dragostei paterne și materne. Copiii unici pot spune pe bună dreptate că au cunoscut partea oribilă a vieții de familie, închistarea, pisălogeala ; -au fost îndeajuns de scîrbiți de acest univers dulceag și ocrotit. E ucigător pentru un copil să se știe unica preocupare a două ființe adulte ce-și pun în el toate speranțele — făcîndu-l să simtă aceasta —, a două ființe ce iau în tragic cea mai neînsemnată inconsecvență a micului lor zeu etc. Copilăria este prin definiție o vîrstă a nepăsării, pentru ca să nu te simți copleșit de asemenea responsabilități. Cînd făceau vreo poznă, copiii unici erau amenințați cu pensionul. În gura părinților, pensionul însemna exilul, pedeapsa maximă și proferau acest cuvînt ca pe o formulă magică, presupunînd că odrasla lor resimte la gîndul despărțirii aceeași suferință. Nefericiți copii ! Cum mai doreau ei acest pension care i-ar fi scos din cutia de mătase, dar care n-avea să se arate vreodată ! La pension ar fi

cunoscut, în sfîrşit, lumea de care erau izolaţi, n-ar mai fi fost striviţi sub greutatea inumană a dragostei, ar fi trăit din plin. În acei ani, Giraudoux spunea, parodiindu-l pe Lamartine : „O ființă doar lipsește și totul prinde viață“ [1]. Aceasta ar putea foarte bine să fie deviza copiilor unici. Ei se mistuiau în plictiseala pustiului pe care tandrețea ucigătoare a părinților o creau în jurul lor. Cînd Jean, în copilărie sau adolescență, se gîndea la Jacques și cîntărea cele două moduri de viață, nu belşugul colegului îl invidia, ci furnicarul din casă. Surorile, fraţii lui Jacques, şoferul, servitorii, guvernanta, englezoaica, distracțiile, certurile, împăcările, intrigile, imaginate de el sau povestite în glumă de Jacques, îl făceau bolnav de gelozie. Într-o casă atît de populată poţi să treci neobservat, ce fericire ! Şi d. și d-na de Boissy care erau tot atît de scumpi la vedere, ca și președintele Franței cu soția ! Cît de plăcut trebuie să fie să te știi vasalul unor suverani atît de îngăduitori ! Lui Jacques i se întîmpla adesea să nu-și vadă tatăl trei-patru zile, ocupat cum era să-și croiască un drum prosper în viață. Nici de clipe de intimitate cu maică-sa n-avea a se teme, fiindcă era absorbită numai de bridge, de pietre, de prietene distinse și guralive, de dineuri și telefoane. Dacă Jacques făcea o prostie şi era pedepsit, ceea ce se întîmpla adesea, momentul nu avea nimic sfîșietor sau sordid ; inimile d-lui și d-nei de Boissy nu se frîngeau dacă Jacques era consemnat la școală. D. de Boissy îi trăgea o săpuneală, d-na îi ţinea un grăbit discurs moralizator și îi aplicau sancţiunea pe care o socoteau cea mai indicată, așa cum se aplică legea subalternilor. Şi cu asta, capitolul se încheia, d. și d-na de Boissy avînd ceva mai bun de făcut decît să arboreze un aer de martir și să despice în patru firul șotiilor lui Jacques. Şi sufletul lui Jean se umplea de nostalgie. Privea viaţa lui Jacques tot aşa cum privește un deţinut de la fereastra temniței trecătorii de pe stradă, cugetînd disperat la grijile lor, la dificultăţile financiare, la pasiunile lor de care n-au de dat nimănui socoteală, la libertatea lor.

[1] Parodie a cunoscutului vers din poemul *Lacul* de Lamartine : „O ființă doar lipsește și totul e pustiu“.

Dacă venea cu o notă slabă, d-na Pousselet îl primea de parc-ar fi furat sau ar fi făcut fals în acte publice. Se lansa într-un recital de *mater dolorosa*, cu suspine, lacrimi furişe, priviri pline de reproşuri. Rămînea abătută şi descurajată două zile. De ce nu-l bătea, sau nu zbiera ! Ar fi preferat. Dar nu ! Îl „judeca", îi explica ce durere i-a provocat ei, mamei lui, care nu trăieşte decît pentru el, îi vorbea cu tristeţe despre viitor, mîngîindu-l pe cap. Şi avea un anume fel oribil de a-i spune, „băieţelul mamii", ca şi cum greşeala l-ar fi dat cu cîţiva ani înapoi.

Copiii au o idee foarte exactă despre felul în care părinţii trebuie să se poarte cu ei. Scenele penibile, la care se deda d-na Pousselet, îi trezeau lui Jean un sentiment de ruşine. Suferea văzînd-o cum se umileşte umilindu-l, se simţea stingherit de parcă întreaga lume ar fi fost martoră. Era dezgustător. Totuşi niciodată nu opunea rezistenţă. Îşi spunea că dezgustul e fără îndoială legat de dragoste, fie ea maternă, că e un neînsemnat inconvenient, la urma urmelor, faţă de admirabilul fapt de a fi iubit ; şi se înduioşa, i se făcea milă. Iar d-na Pousselet era o fiinţă atît de fragilă, atît de vulnerabilă încît n-ar fi îndrăznit pentru nimic în lume să-i spună că i s-a acrit de văicărelile, de răsfăţurile ei melancolice, de circul ei derizoriu, de patetismele ei ieftine. La zece, la cincisprezece ani, eşti de oţel. E oare permis, cînd ai un suflet nobil, să faci uz de forţă şi de insensibilitate, împotriva unei creaturi atît de plăpînde ? Nu, fireşte. Suporţi totul cu stoicism, indiferent de prejudiciul pe care, cu timpul, ţi l-ar putea aduce. Neîndoielnic, d-na Pousselet, această persoană în aparenţă atît de ştearsă, a avut o mare şi funestă influenţă asupra fiului. I-a înrădăcinat ciudatul simţămînt că e un om puternic şi de aceea ar avea îndatoriri imperioase, printre care să cedeze întotdeauna în faţa celor slabi. I-a mai inspirat convingerea, tot atît de nefondată, că era făcut mai degrabă pentru a fi iubit decît pentru a iubi.

Autorul îl roagă pe cititor să-l ierte pentru lunga paranteză — deşi a sărit peste unele detalii — privind relaţiile dintre Jean şi maică-sa. Interesul ei rezidă în aceea că înfăţişează caracterul şi viaţa unuia dintre fiii unici care prin numărul lor excesiv au dat Franţei chipul

antipatic al unei ţări ce nu mai crede în ea. Într-adevăr, cînd un popor nu mai are fii, nu mai simte nevoia profundă de a-şi apăra fiinţa, viitorul, cu alte cuvinte, limba, obiceiurile, civilizaţia, tot ceea ce face ca o comunitate omenească să fie ceea ce este şi nu altceva ; viitorul încetează aşadar să-l mai intereseze. Natalitatea unui popor este măsura elanului său vital. Franţa anilor 1920—1940 nu mai avea energie. În ciuda imperiului ei colonial şi al tradiţiilor, ea se închistase. Criza paternităţii datează din acel moment ; nu mai erau taţi, fiindcă nu mai erau copii, sau mai exact, fiindcă nu mai erau familii. Acestea se reduceau în multe cazuri la o celulă cu trei sau două persoane. Părinţii îşi petreceau viaţa contemplîndu-şi odrasla de parc-ar fi fost o floare de seră. În rest erau orbi. Ce conta că Mussolini invada Etiopia, că Hitler ocupa Ruhrul, că spaniolii se omorau între ei într-un război civil, că Franţa capitula pretutindeni, că exista un Front popular sau un guvern de dreapta, atîta vreme cît micuţul lor „creştea“ şi nu-l durea burtica ? Egoismul familial îi anestezia pe francezi. Evenimentele vieţii lor erau rugeola, tusea convulsivă, scarlatina, apendicita, vegetaţiile lui Claudinet sau ale lui Jean-Jean, examenele lui, nota luată la compunere, apoi bacalaureatul. După care se înscria la Farmacie sau la Medicină. Numărul tinerilor îndreptaţi spre aceste două facultăţi în perioada celor douăzeci de ani dintre primul şi al doilea război mondial depăşeşte numărul celor înscrişi la Saint-Cyr, Saint-Maixent, Şcoala Navală şi alte şcoli militare. Aceasta se explică prin caracterul paşnic şi rentabil al profesiunii de medic, privită cu respect de cei din jur ; ea corespunde instinctului unui popor bătrîn şi avar, care preferă să repare în loc să cucerească, optînd pentru devotamentul pasiv în locul bărbăţiei active. Într-un cuvînt, din 1920 pînă în 1940 copilul a fost alibiul francezilor ; el le-a permis să abdice — avînd conştiinţa pe deplin liniştită — de la drepturile şi îndatoririle lor, să renunţe la statutul lor de cetăţeni, să se dezintereseze de viitorul celorlalţi sub pretext că se ocupă de cel al copilului lor, să nu se mai gîndească la acel lucru atît de apăsător — ce necesită tot timpul o vigilenţă obositoare — şi care se numeşte libertate. Jean Pousselet, fiul unei văduve, trăind în

tête-à-tête cu o femeie excesivă și în consecință acaparatoare, reprezintă un caz limită. Cei mai mulți dintre fiii singuri la părinți nu erau nemulțumiți de soarta lor. Nu e dezagreabil să te știi rege peste un teritoriu de patru camere și bucătărie, să n-ai de împărțit cu nimeni nici jucăriile nici dragostea alor tăi, să te complaci în obișnuințe de tot felul, pe care toată lumea le respectă, să nu fii deranjat din visare sau lectură de vreun frate zgomotos sau de vreo soră fandosită, să pozezi de timpuriu în celibatar înrăit. Chiar Jean, cînd cineva îi spunea întîmplător : „E trist, totuși, să fii singur la părinți, nu ?“ (locul comun al epocii), răspundea protestînd convingător. În ciuda plictiselii, a dorinței de evadare și a celor descrise mai sus, Jean își iubea propria condiție. Căci ea era în acord cu anumite laturi tainice ale caracterului său. Însuși faptul că în douăzeci și trei de ani de conviețuire cu d-na Pousselet nu s-a revoltat niciodată, dovedește că în fond nu era nefericit și că destinul l-a plasat, ca pe cei mai mulți, într-un mediu pe măsura lor.

Printre diversele nenorociri care s-au abătut asupra fiilor unici, unul, deloc neglijabil, este cel de care au pătimit adulți fiind, și ale cărui efecte le putem observa astăzi (1972), uitîndu-ne în jur la cunoștințele noastre. Bătrîni, singuri, fără prieteni, fără experiență, fără veselie, cu părinți ce depind doar de ei. La cincizeci de ani, copilul unic la părinți își plătește scump copilăria, trebuie să restituie pînă și cea mai neînsemnată firimitură și pe deasupra devotamentul și dragostea cu care au fost copleșiți. Bătrîna lui mamă, sau bătrînul lui tată se agață de el ca o ventuză, pretinzînd îngrijire, atenție, prezență ; revendică, se ceartă, flutură trecutul, se plînge de ingratitudinea nenorocitului care de fapt se ruinează ca să-l întrețină și se mistuie ascultînd toate flecărelile. Și să nu uităm că părinții aceștia nu au moarte ; ating o vîrstă extremă, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, căci nu s-au prea obosit în cursul existenței lor și au fost de un egoism total. Iubirea devoratoare cu care și-au vlăguit odrasla era un pretext pentru lenea lor, o scuză pentru viața lor ratată, dar împodobită în culorile sacrificiului. Ca și cum n-ar fi de datoria părinților să se gîndească la ei înșiși înainte de a se gîndi la copilul lor, să-și pregătească o bă-

trînește fericită pentru a nu împovăra pe cel pe care l-au adus pe lume, cu o sarcină tot mai grea pe măsură ce anii se scurg.

— Acum, că știi unde locuim, vei mai trece pe la noi, nu-i așa, Jacques, îl întrebă cu voioșie d-na Pousselet. Jean ține mult la dumneata. Mi-a povestit atîtea, doar ești cel mai bun prieten etc. (Trecem peste toată gama de locuri comune mic-burgheze care fac parte din politețea proprie cartierului Ternes.)

După ce Jacques și-a luat rămas bun, d-na Pousselet a ținut un discurs despre virtuțile lui. Mai întîi, știe să se poarte. Apoi e frumos, are distincție, e rasat. Se vede că provine *dintr-un mediu excelent*. Iată o relație pe care o aprobă. E cu totul altfel decît nătărăii aceia de la Sorbona (d-na Pousselet era uneori răzvrătită și anticonformistă). Într-un cuvînt, Jacques a sedus-o.

— Prietenul tău trebuie să fie mulțumit, adăugă ea pe un ton satisfăcut. Mi se pare că l-am primit cum se cuvine. Oricît de bogați ar fi părinții lui, sînt liniștită : nu are el parte de un dejun ca acesta în fiecare zi.

Ar fi consacrat bucuroasă două-trei ore epilogînd astfel, dar Jean i-o reteză. Era prost dispus și îi răspundea monosilabic, ceea ce ar fi jignit-o de obicei, dar acum aproape că nu observă, atît era de veselă. Nasul îi lucea, iar fața îi era îmbujorată căci băuse cam mult.

Privind de sus, trebuie să fie vreo 1500 m între strada Guersant și bulevardul Henri-Martin. În realitate însă, cele două familii sînt la cinci mii de km. A te naște pe strada Guersant, înseamnă a te naște într-o văgăună pierdută din Afganistan sau din Brazilia. Vrem să spunem că Jean nu avea nici cea mai vagă idee despre ceea ce înseamnă societatea și desigur nu d-na Pousselet ar fi putut să facă lumină în această privință. În douăzeci și trei de ani, Jean n-a văzut nimic, fiindcă viața nu l-a plasat niciodată în locuri unde să poți vedea ceva. Nu cunoștea decît liceul și Sorbona. Iată un exemplu al ignoranței lui greu de conceput : după ce și-a luat bacalaureatul, s-a înscris la litere fiindcă nici el nici d-na Pousselet nu aveau vreo bănuială că există un mare număr de cariere pentru un tînăr și multe facultăți pentru a le pregăti. Imaginația lor nu era în stare să le sugereze că nu au decît să

se informeze, și chiar dacă le-ar fi sugerat așa ceva, tot n-ar fi știut ce au de făcut ca să găsească locul pentru a obține informații. Jean era liniștit, îi plăcea să citească și avea o vagă ambiție ca mai tîrziu să scrie (de preferință eseuri) ; va da așadar examenul de agregație și va deveni profesor, ca d. Maufets sau d. Souricette, care predau greaca și latina la liceul Janson, și care primeau bani buni pe volumele scrise la țară în timpul vacanței mari. Ceea ce l-a decis, a fost faptul că Jacques intenționa și el să se înscrie la Sorbona și astfel a continuat să pășească în viață alături de prietenul său de inimă.

În ceea ce privește stagiul militar, a avut noroc, cel puțin din punctul lui de vedere : a fost reformat. De ce ? Autorul mărturisește că nu știe. Căci susnumitul Pousselet avea o sănătate de fier, ca toți fiii unici. Ce afecțiune a descoperit maiorul sau ce inaptitudine tainică avea pentru a fi soldat ? Sau poate că în ziua în care l-a examinat, maiorul a fost deosebit de îngăduitor. Oricum, Jean a primit reformarea ca pe un dar al Cerului. Și de ce l-am condamna ? Din copilărie auzise vorbindu-se cu teamă și groare despre război, iar despre armată, ca despre o adunătură de brute stupide ; serviciul militar i-a fost prezentat ca o feroce ucenicie în ale vieții, un anotimp în infern din care se va întoarce mult schimbat. Or, el nu simțea defel nevoia să se schimbe. La ce bun să pierzi doi ani în tovărășia unor tineri neciopliți, a unor cretini cu galoane, a unor plutonieri sălbatici ? Ca să nu mai vorbim că, neavînd protecție, ar fi fost automat vărsat la infanterie, ceea ce era foarte periculos (exemplu : răposatul lui tată, locotenent de infanterie pe frontul din Yser). Spectacolul D-nei Pousselet, patrioată și admiratoare a uniformei, cum se purta odată, îi întărea ideile dintr-un spirit filial de contradicție. Avea intenția să profite cît mai mult de pe urma perioadei de studenție. Și iată că un maior binefăcător, dintr-un divin capriciu, îl ajută să scape de uniformă ! Neprețuit maior ! Jacques, amator de glume decoltate, găsind pe platoul cu cărți de vizită al părinților pe cea a d. Sarraut, ministru în cabinetul din acel trimestru, a sustras-o și, neezitînd să-i imite scrisul acestui om influent, a completat-o astfel : „Albert Sarraut ar dori să constate

de visu dacă realmente o boală lumească i-a ocazionat d-lui Pousselet scandaloasa scutire a cărui beneficiar este". Nu era prima farsă pe care i-o făcea lui Jean, dar acesta a avut nevoie de trei ceasuri pentru a-şi da seama că Jacques era autorul. Farsele lui îl luau întotdeauna pe nepregătite.

Jacques avea o cochetărie : nu vorbea niciodată despre lecturile serioase, ca şi cum se subînţelegea că îi fumase pe Balzac şi pe Stendhal. Ceea ce nu-l împiedica să fie mult mai mult influenţat de ei decît de moda literară şi artistică a vremii. Faţă de aceasta manifesta deopotrivă curiozitate, spirit critic şi un anumit fel de entuziasm. Aceste tendinţe se traduceau printr-un gust pronunţat pentru pastişă, cum se întîmplă adesea cu tinerii scriitori care citesc asiduu. Istoria literaturii este ca şi istoria familiei lor ; se distrează să imite felul de a fi al cutărui strămoş sau văr. Tot astfel, familiaritatea cu care Jacques îi evoca pe oamenii iluştri îl şoca pe Jean. Era un fel de zeflemea afectuoasă, care evidenţia maniile lor, ca şi cum Jacques i-ar fi cunoscut sau ei ar mai fi fost încă în viaţă. Cînd şi-a compus romanul la Ministerul de Război nu s-a plictisit într-atît pe cît am lăsat noi să se înţeleagă ; în mod foarte deliberat, l-a împănat cu delicateţuri dezabuzate gen Chardonne, sau cu neo-clasicisme gen Radiguet, făcînd haz de fiecare dată *in petto* de darul său mimetic.

Dar să ne întoarcem la Stendhal şi la Balzac. Acest tînăr monden, care-şi cumpăra cămăşi de la Sulka şi pantofi de la Bunting, care gonea cu 130 km pe oră (viteză nebună la acea dată !), care găsea că *Locus solus* nu-i rău deloc, care şi-a atîrnat în dormitor un mare nud de Suzanne Valadon (şase mii de franci, o nebunie !), care bea Manhattans într-un bar american de pe strada Daunou în compania unor tineri pomădaţi, era convins că societatea pariziană nu se schimbase de o sută de ani încoace, în ciuda aparenţelor, adică a războiului din 1914—1918, a picturii cubiste sau chiar a *Călătoriei la capătul nopţii* de Céline, şi că nu există nici un motiv ca un „leu" tip 1830 să nu reuşească în 1935. Mai mult chiar, societatea degradîndu-se vizibil, îi uşurează leului ascensiunea. Era de ajuns să recurgă la ajustările necesitate de schimbarea de epocă. Automobilul Bugatti era echivalentul perfect

al echipajului marchizului d'Ajuda Pinto, care împodobea urechile cailor săi cu trandafiri etc. •

Acest raționament vă va face să zîmbiți, dar să nu uităm că Jacques are douăzeci și trei de ani ; el nu raționează ci visează. Ce tînăr n-are latura lui romantică, deci nebună ? Romanescul nu e niciodată mai romanesc ca atunci cînd este înveșmîntat în logică. Să observăm în orice caz că Jacques îi credea pe cuvînt, orbește, pe scriitorii pe care-i iubea ; avea atîta încredere în ei încît gîndea că poate să-și conducă viața urmînd preceptele lor (tot o idee de om de litere, hotărît lucru, le colecționează). Uita însă că pe vremea lui Balzac leul era o specie socială inventariată, că *erai* leu așa cum erai băcan, notar, marchiz, pe cînd în 1935 era o specie dispărută și că puteai cel mult să pozezi în leu. Asemeni tuturor tinerilor care visează, Jacques nu intra în detalii, cel puțin în detaliile în care ar fi trebuit să intre : de pildă, dacă d. de Boissy-tatăl era destul de bogat pentru a-l întreține pe Lucien Leuwen și destul de puternic pentru a-l lansa, dacă se mai putea face datorii în valoare de treizeci de mii de livre, dacă președintele Lebrun avea aceleași prerogative ca și regele Ludovic Filip și în consecință dacă te mai puteai dezonora cu cinism și eleganță pentru minister, dacă d-na de Nucingen, născută Goriot, se mai putea ruina pentru tine, și așa mai departe.

Or, d. de Boissy era desigur bogat, dar își petrecea o bună parte din timp vorbindu-l de rău pe Caillaux, care inventase în 1912 impozitul pe venit, și ponegrind fiscul pe care-l frauda totuși cu destulă voluptate. În plus, oricîtă predilecție avea pentru Jacques, fiindcă-l intimida, nu-i neglija nici pe ceilalți copii, care nu-l intimidau. D-na de Boissy comanda rochiile femeilor de serviciu la Lucien Lelong. Apartamentul de pe bulevardul Henri-Martin, compus din nouă camere mari și lugubre, avea nevoie de serviciul unui valet, al unei menajere, al unei bucătărese, în plus, de un șofer. Totul făcea ca acest mod de viață să pară princiar în 1972, dar în 1935 era numai înstărit, costînd totuși mult. Castelul de pe Loiret, unde mergeau de patru-cinci ori pe an pentru cîteva zile, nu era nici el chiar o bagatelă, cu paznicii lui, cu grădinarul și cu pădurarul. Pe scurt, d. de Boissy, care nu era totuși un Roth-

schild, nu ar fi fost în măsură să subvenţioneze apetitul unui leu adevărat, animal vorace, în stare să devore într-o seară la joc o mie de ludovici.

— Uite ce e, îi zise el într-o zi pe cînd discutau afaceri, dacă îţi dau cinci mii de franci pe lună, nu mă resimt. Dacă ţi-aş da zece mii, m-aş resimţi. Cu cinci mii trebuie să te descurci. Nici un consilier de Stat nu cîştigă atît. Şi să ne înţelegem : fără bani de buzunar ca să faci chefuri ca orice fiu de bani gata. Îţi ofer venitul unui capital fictiv, sau, dacă vrei, fac o investiţie. Miza este reuşita lui Jacques de Boissy. După o îndelungă reflectare, cred că afacerea poate fi încheiată, în ciuda originalităţii ei ; m-am interesat uneori de probleme care îi înspăimîntau pe toţi din cauza felului lor ciudat sau riscant ; am avut întotdeauna surprize plăcute. Aş spune chiar că afacerile cele mai bune sînt cele insolite. Vrei să afli de ce cred în tine ? Pentru că nu ai pînă în prezent decît ambiţii modeste, în ciuda discursului tău de acum cîteva zile despre viaţa reuşită şi oamenii simpatici. Numesc ambiţii modeste să cunoşti elita şi să scrii romane de succes. Dacă mi-ai fi spus : vreau să devin Victor Hugo, aş fi fost îngrozit, nu ţi-aş fi dat un sfanţ. Dar o porneşti încet, cu ţeluri modeste ; e bine. E posibil ca afacerea ta să meargă şi la patruzeci de ani, dacă ai talent, vei fi foarte surprins să constaţi că eşti realmente cineva. În orice caz mai bine ca un inginer minier sau un administrator de societăţi, cum aş fi vrut.

În al doilea rînd, şi bagă bine la cap, dacă nu intervine un crah financiar sau o devalorizare, nu vei obţine nimic peste cinci mii de franci. Am dat dispoziţie domnişoarei Pigeon să-ţi expedieze un cec cu această sumă la fiecare întîi ale lunii. Astfel că nu vei avea de ce să mi-i pretinzi mie. În schimb, îţi cer o discreţie absolută. Nu vreau să te văd venind la 20 sau 25 ale lunii, ruinat şi cerîndu-mi un supliment. De asemenea, te vei ocupa singur de tot ce ţine de întreţinerea ta. Nu e cazul să ne plictiseşti pe maică-ta şi pe mine cu detalii materiale. E bine să le spunem lucrurilor pe nume, deşi se înţeleg de la sine. Părerea mea este că de la o persoană căreia îi dai şaizeci de mii de franci pe an e normal să primeşti doar zîmbete, o prezenţă agreabilă şi o bună dispoziţie continuă. În

zilele tale de îndoială sau de gînduri negre, abține-te să vii pe la noi. Dealtfel, mă cunoști, nu ți-aș fi de nici un ajutor, iar maică-ta cu atît mai puțin. Am oroare de oamenii nenorociți, mai întîi fiindcă seamănă leit între ei, apoi fiindcă aduc ghinion. Tristețea și nefericirea sînt contagioase ca și febra tifoidă. Nu e vorba de nici o superstiție : o știu din experiență, am văzut-o de zeci de ori. Strîngi mîna unui ghinionist, vorbești cu el un sfert de oră, îi asculți văicărelile din politețe, fără să-ți pese de ele, și totuși în aceeași după-amiază pierzi treizeci de puncte la Bursă la toate valorile. În ceea ce o privește pe maică-ta, ea nu se interesează decît de noii născuți și de bătrîni, ba chiar și de ei de la distanță, oferind cecuri societății „Picătura de lapte" sau Uniunii „Saint-Vincent-de Paul".

Aș mai vrea să-ți atrag atenția asupra unui lucru. Ai douăzeci și trei de ani, adică ești și copil și bărbat. La vîrsta ta, majoritatea băieților din mediul tău se află la studii, avînd un program încărcat, sarcini concrete, profesori să-i controleze, perspectiva unor concursuri, o ambianță generală de lucru. Aproape că nu mai au nevoie de voință. Sînt pe șine, înaintează mai repede sau mai încet, mai mult sau mai puțin strălucit pînă obțin diploma. Diploma îi angajează pe alte șine, iar ei continuă să înainteze. La șaizeci de ani ajung la punctul terminus. Ceea ce înseamnă o viață comodă, bine situată, fără neprevăzuturi, în care nu intervin acele catastrofe care survin în destinul oamenilor cu personalitate. Am înțeles foarte bine că tu refuzi această comoditate și siguranță. Dar înseamnă că la douăzeci și trei de ani ești liber ca la patruzeci, fără armătură exterioară, fără îndatoriri. Mi se pare că e nevoie de o voință de fier pentru a nu deveni ceea ce pe vremea mea se numea un bicisnic. Vezi bine că pariul meu în ce te privește nu e fără riscuri, și că acceptînd riscurile îți fac dovada încrederii și a stimei mele deosebite.

D-lui de Boissy îi plăcea să țină discursuri, sau cum spunea el, să „predice". Căpătase acest obicei în consiliile de administrație unde nu avea pereche în a expune într-o lumină care să-i convină avantajele sau inconvenientele unei acțiuni, ca și în diferitele negocieri cu parte-

nerii asociației sau concurenții. Acest dar al vorbirii a jucat un rol însemnat în succesele lui. Jacques, care nu-l auzise niciodată tratînd lucruri serioase (serioase din punctul lui de vedere, adică altceva decît considerații privind conjunctura economică sau aluzii la dejunuri luate cu miniștri) a fost fericit să constate că această mașină de cîștigat bani nu ignora anumite aspecte ale realității, ba chiar le sesiza cu o oarecare finețe. Cum era în acea clipă într-o mare dispoziție de prietenie pentru taică-său, îi zîmbi cu mirare.

— Ce riști ? îl întrebă ; nu sînt jucător. Beau cîte un pahar la *Harry's Bar* cu niște imbecili : ceea ce nu se cheamă că beau. Pînă acum micile mele escapade nu m-au costat cine știe ce. Nu fumez nici măcar un pachet de „Lucky" pe zi. Mai arată-mi un băiat atît de serios ! Evident, cînd mă voi lansa în cercul femeilor de lume, voi cheltui, dar îți promit, mă voi orienta. Cu doisprezece trandafiri și cu cadouri modeste, pot s-o scot la capăt la vîrsta mea. Îți mulțumesc pentru cei cinci mii de franci. Mă voi descurca. Nu-ți promit însă că voi face economii.

— E o prostie să faci economii, răspunse d. de Boissy. Banii trebuie să circule. Trebuie plasați. Nu-i cîștig greu azi cu fosfații din Constantine.

În ciuda visurilor sale leonine, Jacques era destul de rezonabil. N-ar fi fost rezonabil dacă realitatea nu era de partea lui. Comparat cu Parisul anului 1830, cel din 1935 este Angoulême sau Pithiviers : ai mult mai puține ocazii de a azvîrli banii pe fereastră ; Delphine de Nucingen ar considera ca foarte imoral să-și subvenționeze amantul ; guvernul se schimbă atît de des încît nu poți să te expui la osîndă veșnică pentru el ; astăzi actrițele sînt bogate, nu protectorii lor ; curtezanele au devenit persoane întreținute care trăiesc înțelept în centrul Parisului, își plimbă cățelușii în Bois de Boulogne și pun deoparte din suma primită lunar de la amantul serios. Jacques, cu obstinația tînărului care și-a elaborat o teorie, refuza să accepte o asemenea stare de lucruri care, totuși, sărea în ochi pentru a nu o remarca din cînd în cînd. Spiritul timpului era mai puternic decît lecturile sale, iar lumea mai puternică decît ideile sale romanești. În ciuda frivolității cu care îi mulțumise, cei cinci mii de franci îl uluiseră ; pre-

supunea ca această modică sumă, pe care Maxime de Trailles ar fi tocat-o în două nopți, era un izvor de bogăție în universul amar al lui Poincaré.

S-a produs astfel în inima lui un fenomen care-l înclină spre cumpătare : ca mulți alți tineri de douăzeci de ani, își descoperea tatăl, și era încîntat de această descoperire. La rîndu-i, d. de Boissy își descoperea fiul, și nu era mai puțin mulțumit. Momentul este plăcut : tatăl încetează a mai fi tată, iar fiul — fiu ; se întîlnesc deodată doi bărbați care simt plăcerea deplină a unei prietenii noi, și familiaritatea unei lungi vieți în comun.

În aceeași zi, Jacques făcu un lucru care i s-ar fi părut de neconceput cu două luni mai înainte : îi ceru d-lui de Boissy părerea asupra alegerii unei amante. Această problemă primordială nu-i dădea liniște de cînd pronunțase solemn (deși mental) : „Ia să ne vedem acum, Parisule !" Unde să găsești, într-o societate în permanentă mutație, în care valorile se schimbă de la an la an, o femeie frumoasă, lansată, ambițioasă, de lume și destul de rece ? Fără îndoială, există întotdeauna în Paris vreo cincizeci de asemenea femei, dar sînt acaparate de cei cincizeci de bărbați lansați, care li se aseamănă și și le schimbă între ei timp de douăzeci de ani. Combinațiile mondene sînt ca și căsătoriile de conveniență : fiecare aduce partea sa de glorie celuilalt, iar deocamdată Jacques nu avea nici o glorie de oferit.

— Voi ținti la o soție de deputat, zise el. Deputatul este marchizul secolului XX, nu mai știu unde am citit treaba asta. Dar stop ! politica mă plictisește, și nu e domeniul meu. O femeie de litere mi-ar conveni. Din nefericire, cele care au un nume, nu mai sînt la prima tinerețe. Rămîne actrița. Totul ne îndreaptă către ea : e o doamnă puternică, bogată, celebră și prezintă uneori și avantajul de a fi drăguță. Îmi voi alătura bucuros firava-mi luntre la una din aceste puternice fregate.

Cinismul lui, cum nu se poate mai copilăresc, îi făcea mare plăcere. Aceste raționamente debitate la rece, acest plan de viață schițat ca un plan de carte, îi dădea sentimentul, atît de exaltant pentru un tînăr, că era un monstru de insensibilitate și calcul. În sfîrșit, nu rezistă bucuriei de a vorbi cu taică-său despre femei :

— Doamne, Dumnezeule, zise d. de Boissy, care nu cunoștea moravurile din 1830, dar le știa prea bine pe cele din 1935, mă pui în încurcătură. Femeile n-au ocupat cine știe ce loc în viața mea. Joacă oare un rol tot atît de important ca odinioară? N-aș fi de această părere. Cînd a apărut moda cu părul scurt, acum vreo zece ani, mi-a venit o idee care ți se va părea retrogradă : mi-am spus că asistăm la revanșa lui Samson, că Dalila și-a pierdut capul, că tăindu-și buclele își pierde puterea. Un fel de demisie simbolică, dacă vrei. Dar fii atent : experiența m-a învățat că oamenii nu demisionează decît în situații desperate, cînd văd că totul e pierdut, că nu mai e mijloc de scăpare. S-a petrecut ceva asemănător și cu femeile. Au simțit, pesemne, că nu mai au loc pe lume, că vremea d-nei de Pompadour sau a d-nei de Caillavet a trecut, că trebuie să fie la fel ca bărbații. E ciudat : femeile și caii au dispărut cam odată. Du-te de-ți încearcă norocul, dacă asta te amuză, dar la douăzeci și trei de ani n-ai nevoie de o amantă. Nu-ți servește la nimic. Îți pierzi vremea cu femeile de lume și actrițele tale. Nu vei ajunge la nici un rezultat. La treizeci de ani îți poate fi utilă o amantă, cînd ai ceva la activ, cînd nu mai ești un necunoscut : o femeie lansată, pentru că pretinzi că mai există azi așa ceva, poate să reducă zece etape la una singură. La douăzeci și trei de ani, ea te învață cel mult să mănînci cum trebuie și să nu vorbești prostii. Or tu știi să mănînci, iar cînd ai chef să-ți dai frîu liber gurii, n-ai decît să vii la mine.

— În concluzie, nici o amantă ? întrebă Jacques.

— Ba da, răspunse d. de Boissy, dar păzește-te de însurătoare.

D. de Boissy spusese un lucru pe care Jacques nu l-a auzit (sau a crezut că nu l-a auzit) cînd făcuse aluzie la modestia fiului său. Modestia era reală, o vom constata mai tîrziu cînd această trăsătură specifică de tinerețe va dispare. Mai trebuie să precizăm că Jacques nu era întru totul de acord cu ideile d-lui de Boissy în privința femeilor. Avea particularitatea de a privi cu neîncredere pe oricine nu era de aceeași părere cu el, inclusiv pe părinți. Nu acorda credit decît unor oameni foarte inteligenți, foarte

veridici, care n-aveau de ce să-l mintă și care muriseră de mai bine de douăzeci de ani. E uşor să-i găseşti : e suficient să pătrunzi într-o bibliotecă. Se' numesc Saint-Simon, Fielding, Chateaubriand, La Rochefoucauld, Dostoievski etc. Nu trebuie să ceri prea mult de la un tînăr, cît ar fi el de isteţ. Oricîte legături s-ar fi creat de curînd între Jacques și tatăl său, acesta nu era în măsură să lupte cu Stendhal și Balzac, pe care Jacques îi cunoştea şi îndrăgea de mai multă vreme. În sfîrșit, tinerii se ataşează de trecut fiindcă este limpede, simplu, delimitat, scutit de efemerul balast al prezentului.

Partea cea mai amuzantă este că n-au trecut bine nici şase luni şi Jacques a recunoscut nu numai că punctele de vedere ale d-lui de Boissy erau juste, dar şi că era imposibil la vîrsta lui să-ţi găseşti una din acele fabuloase amante care trezesc tinerilor cititori de romane o atît de puternică nostalgie după secolul al XIX-lea. Fiind un băiat de familie, cu părinţi bogaţi şi „cunoscuţi pe piaţa Parisului", era prins într-un angrenaj social din care nu putea să se sustragă : figura pe liste. Ceea ce înseamnă că mamele pariziene îl reperaseră și-l invitau la baluri. El era cel „ţintit". după expresia-i favorită (scoasă din Balzac). Treizeci de cucoane vedeau în el ginerele visurilor lor : amabil, bine crescut, spiritual, chipeş, fiul unui om cu situaţie. Cincizeci de tinere îl considerau drept lozul cel mare la tombola căsătoriei. Dacă ar fi vrut, ar fi putut merge la trei recepţii în fiecare seară. Se ducea uneori, deși aceste distracţii n-aveau nimic deconectant, căci el spera s-o descopere pe ducesa de Maufrigneuse sau pe Sanseverina în colţurile unde stăteau cuibăriţi părinţii. Himerele erau atît de puternice, încît nu-și dădea seama că juca efectiv un personaj din 1830, nu chiar leul, ci tînărul bun de însurătoare, pariul cel mare. De obicei nu observi ceea ce-ţi sare în ochi.

Jacques la bal este o imagine plină de haz : nu-i plăcea să danseze și nu-i plăceau domnişoarele. Dădea buzna printre „cei vîrstnici" care, dealtminteri, îl dezamăgeau : domnii erau nişte pisălogi iar doamnele, după ce-i acordau oarecare atenţie, îl expediau la cei de vîrsta lui. Domnişoarele treceau pe lîngă el ţanţoşe, legănîndu-şi braţele, prefăcîndu-se c-ar căuta pe cineva. Îi aruncau priviri care

însemnau : „Eu nu sînt ca altele. Invită-mă la dans, de milă măcar ! De ce nu te uiți decît la babe ?“ Aceste manevre și atmosfera de dragoste sau de dorință pe care o sesiza în juru-i trezeau în el o anumită grosolănie pe care o avea în fire. Cînd vreo fată făcea ce făcea ca să-l smulgă din cercul celor vîrstnici pentru ca să danseze un slow sau un fox, Jacques îi debita rînjind lucruri de prost gust și o părăsea de îndată ce muzica înceta. Chiar dacă toate fetele ar fi înnebunit după el, tot așa ar fi procedat.

Nici tinerii nu-l atrăgeau mai mult. Majoritatea erau studenți tot atît de pisălogi ca și părinții lor. D. Debré a redat un considerabil lustru balurilor pariziene creînd Școala națională de administrație, pepinieră de înalți funcționari și în consecință eleșteu pentru partide tentante. „Tipii de la E.N.A.“ sînt stelele balurilor din 1972. În 1935 crema balurilor era formată din studenți de la Științe Politice, care încercau să pozeze în tineri plicticoși purtînd pălării Eden, gulere înalte de trei centimetri, costume în dungi și umbrele, ținînd cu gravitate prelegeri și arborînd pe chipurile lor rumene un aer impenetrabil. Jacques îi considera foarte ridicoli pe acești neînsemnați Norpois ; în schimb, îl măsurau cu o morgă vădită. Nici studenții de la Politehnică nu erau mai puțin caraghioși, cu obrajii plini de coșuri, cu tenul livid, cu părul lins cu briantină, cu ochelarii lor, cu felul lor prețios de a vorbi. Și cînd te gîndești că acești bieți indivizi sînt luptătorii de ieri ! Jacques rătăcea prin tinerețe întrebîndu-se cum ar putea să dejoace complotul unanim și tacit care-și propusese să-l închidă în generația sa, să-i bareze intrarea în lumea reală unde trăiește divinitatea numită femeia de treizeci de ani. Dacă balurile ar fi fost cel puțin partide de plăcere ! Dar erau contrariul ; nimic vesel, nimic dezinvolt ; totul era măsurat, constrîns, serios, cum se cuvine, de parcă lumea s-ar fi adunat acolo doar din obligație. Comedia mondenă părea cu atît mai caricaturală cu cît era interpretată de tineri.

Numele de Boissy contribuia îndeajuns la succesul lui Jacques. În acest domeniu nu s-a schimbat mai nimic din 1830 pînă în 1972. Particula *de* rămîne cea mai frumoasă cucerire a tinerei burgheze. De aceea primea numeroase invitații. Cărțile de vizită stăteau stivă pe șemineu. Ba

chiar unele mame, în entuziasmul lor, îl gratificau cu vreun titlu, şi nu rareori putea citi : „contelui Jacques de Boissy".

— Nu, nu sînt conte, se adresa el acestor heraldişti, pe un ton rece pe care-l adopta cînd voia să-şi bată joc de cineva, nu conte, ci cavaler. Sînt cavalerul de Boissy, dacă vreţi neapărat să-mi daţi un titlu. În familia noastră, al doilea născut este întotdeauna cavaler. Dealtfel, titlul nu înseamnă nimic. Vechimea şi celebritatea numelui contează.

Cînd era bine dispus, inventa un mareşal Moncuc de Boissy, însoţitor al lui Henric al II-lea, o marchiză Cropte de Boissy, amantă a lui Ludovic al XIV-lea, un senior Mécouy de Boissy care s-a îmbolnăvit de scorbut la Damiette în 1270, un cardinal Labiroute de Boissy care a căpătat obiceiuri efeminate în cursul unei călătorii la Roma, în 1756, cu ocazia unui conclav etc. Dacă autorul relatează aceste glume proaste, o face doar ca să arate încă o dată trăsătura literară a spiritului lui Jacques. Ceea ce un om spune în glumă, îţi oferă tot atîtea date despre el ca şi ceea ce spune cînd vorbeşte serios.

Tot frecventînd balurile, Jacques a devenit un fel de personalitate a tineretului snob din 1935—1936. Era un punct de atracţie. Dacă n-ar fi fost preocupat de himerele lui, ar fi avut, desigur, cîteva aventuri agreabile cu vreo cinci-şase domnişoare nostime care nu şi-ar fi apărat virtutea cu prea mare străşnicie, dacă o mai posedau cumva. Dar domnişoarele reuşeau să-l sperie pe băiatul nostru, altminteri atît de hotărît. În fiecare din ele, fie ea şi cea mai dezinteresată, nu vedea decît o maşină de măritat. În plus, le găsea pe toate proaste. Stimă şi afecţiune nu simţea decît pentru una singură, Anne-Marie Delanglade, urîtă, inteligentă, vorbăreaţă ca şi d-na de Boissy. Ea nutrea pentru el o dragoste înflăcărată, mascată însă sub aparenţele camaraderiei. A ales-o companie în plimbările lui, pentru că era veselă, făcea mare haz de glumele lui, cunoştea perfect bunele maniere, nu rămînea datoare în nici o împrejurare şi mai ales, fiind mai mare ca el, făcea oarecum figură de fată bătrînă în acest univers dominat doar de ideea căsătoriei. El care-şi putea lua ca deviză faimoasa formulă antică : „Aminteşte-ţi să nu te

încrezi în femei" se odihnea cu ochii închiși pe această urîțenie plină de viață pe care o considera ca pe o pavăză invincibilă contra oricărei acțiuni matrimoniale. Ar fi rămas năucit dacă ar fi auzit-o pe Anne-Marie vorbind de el în familia ei, unde nu-și mai ascundea adevăratele simțăminte, și, și mai năucit încă, dacă ar fi auzit proiectele pe care numita familie le concepea. Familia Delanglade era foarte șic, deși trăgea mîța de coadă. Pe deasupra, număra și trei fete. Principala îndeletnicire a celor cinci persoane consta în a vîna un soț. Ocheau și cel mai neînsemnat indiciu și nu-și pierdeau nădejdea în ciuda numeroaselor insuccese, fiind totdeauna gata să exploateze și cea mai vagă ocazie. Ca toți oamenii care au o idee fixă, ei se înșelau complet asupra asiduității lui Jacques. Numai Anne-Marie știa la ce să se aștepte, dar își spunea că poate cu timpul, cu răbdare, cu pricepere, cunoscîndu-i multe taine și complicități, va reuși să înhațe pasărea rară a balurilor anului 1935, că se va numi d-na de Boissy și că va părăsi, în sfîrșit, cuibul plăcut dar ponosit de pe strada Vignes à Passy, de care se săturase pînă peste cap. Părinții Delanglade și celelalte două domnișoare de pe balcon, cu privirile ațintite spre strada Varenne, erau asemeni matelotilor de pe un vas, extenuați de o interminabilă cursă, fără merinde și apă de băut, dar care întrezăresc la orizont uscatul.

În general, Jacques trecea s-o ia pe Anne-Marie de-acasă. Prudentă cum era, nu lăsa nimic la voia întîmplării, ci făcea în așa fel încît el să nu urce cele cinci etaje (fără ascensor) pînă la apartamentul lor. Ea se temea de amabilitatea părinților și a surorilor care se amăgeau întruna și, în ciuda bunelor maniere, ar fi riscat să sperie vînatul. Îl aștepta în stradă, în rochia de seară, profitînd de cîteva clipe de singurătate și de aerul proaspăt, ca să-și ascundă dragostea în cel mai tainic ungher al sufletului. Îl întîmpina cu un sărut amical pe obraz, foarte parizian și foarte liniștitor, sărea în Bugatti ca un băiat și începea să vorbească iute ca o mașină de cusut. Și ca să isprăvim schița, să spunem un cuvînt și despre îmbrăcămintea ei. Avea două rochii lungi, instrumentele ei de lucru, dată fiind principala sa ocupație : frecventarea seratelor dansante (în timpul zilei urma cursurile de Istoria Artei la

Luvru). Una din rochii era trandafirie, cealaltă verde deschis, destul de decoltate și de mulate pe corp. Fiecare era împodobită cu o floare din organdi turtită și veștejită ca o floare naturală. Anne-Marie era palidă, avea brațele albe ca varul, un păr șaten spre blond, dar niște ochi negri superbi, scăpărînd de spirit, și o gură și mai expresivă și spirituală ca ochii. Jacques se simțea într-adevăr atras de ea.

Pentru a accentua genul camarad și a-l îmblînzi definitiv pe Jacques, se ducea uneori să-l ia de pe strada Varenne. Avea un mod inimitabil de a se simți ca la ea acasă, aruncîndu-și jacheta de astrahan la întîmplare, aranjînd un tablou strîmb, așezîndu-se pe brațul cîte unui fotoliu, sau intrînd cu un firesc desăvîrșit în baie — unde Jacques își punea cravata pentru smoking — ca să-și pudreze puțin nasul, povestind rîzînd ultimele bîrfe din diverse cercuri și întrerupîndu-se la jumătatea frazei ca să exclame :

— Ce naiba faci acolo de abia te miști ? O să ajungem la spartul tîrgului, după ce-au înfulecat totul ! Oh ! tare mai ești enervant, ce te mitocoșești atîta ? Ca o cucoană. Ia lasă-mă să-ți aranjez cravata, altminteri nu mai ajungem în vecii vecilor. Avea dreptate bunica mea, născută de Laubespine, bărbații ăștia sînt o adevărată pacoste.

Felul ei de a vorbi era o trăsătură caracteristică a fetelor din lumea bună și, îndrăznim s-o spunem, o garanție a purității lor.

Anne-Marie se pregătise pentru un foarte lung război ; nu era însă foarte sigură de victorie. Socotea că are nevoie de cel puțin doi ani de lucrări subterane, de încercuiri perfide, de manevre imperceptibile etc. Din nefericire, cum nu cunoștea nimic din viața lui Jacques în afara balurilor, se înșela asupra caracterului lui. Văzînd că nu se prea dă în vînt după fete și că nu se simțea bine decît cu ea, trase o concluzie falsă, și anume că de fapt era un timid. Această fată, care era într-adevăr deosebită, se pierdea în frivolități și din snobism și din necesitate, comițînd un păcat din orgoliu. Era convinsă că nimeni din cercul lor, nici măcar Jacques, nu e atît de subtil și inteligent ca ea. În ceea ce-l privește pe Jacques, deformarea

profesională (s-o spunem așa) o făcea mioapă : ea îl iubea mai degrabă fiindcă era scăpărător și bogat decît frumos, amabil, vesel, amuzant și imprevizibil. Chiar dacă se agață de aparențe, iubirea poate fi pătimașă. Dealtminteri, în lunile ce au urmat, descoperind adevăratele calități ale lui Jacques, dragostea fetei a devenit și mai aprigă. E aici ceva ironic și înduioșător : biata Anne-Marie, care luase inițiativa operațiunilor, punîndu-se la adăpost, care făcuse planuri de atac minuțioase și complicate, care credea că urmărește o politică foarte abilă, dacă nu pentru a-l face pe Jacques să se îndrăgostească de ea, cel puțin pentru a-l subjuga prin obișnuință, prin tandrețe amicală, familiaritate, prin idei și gusturi comune, își dădu seama într-o zi că toate aceste savante manevre s-au întors împotriva ei, că de fapt ea era cea subjugată, și chiar foarte tare. Au început atunci niște zile groaznice, cînd se întreba unde poate fi Jacques, ce face, ce vede, ce aventuri are și cu ce femei etc. Stătea toată ziua în casă, pîndind telefonul. Îl bătea la cap pe Jacques să accepte toate invitațiile, ca să-l poată vedea și atinge, să-l țină de braț, să-l sărute prietenește de douăzeci de ori pe seară, să se lase pe umărul lui cu o nepăsare voit parodică, dar mai ales să vorbească, să vorbească la nesfîrșit cu el. Era devorată de nevoia de a-i spune totul, de a-i mărturisi și cele mai neînsemnate idei, veleități, nu se mai abținea să facă remarci usturătoare asupra celor din jur, ea, care pînă atunci își făcuse o regulă din a fi universal indulgentă, dacă nu deosebit de amabilă, considerînd că e o atitudine de foarte bun gust și pe deasupra avantajoasă pentru o fată săracă. Într-un cuvînt, nu-i ascundea nimic lui Jacques, ba era fericită să-i ofere totul, să i se arate în adevărata lumină.

Bineînțeles, Jacques, departe de orice gînd amoros, nu-și dădea seama de nimic. Faptul că Anne-Marie era întotdeauna disponibilă cînd dorea s-o vadă, că venea la prima chemare, că îl privea uneori cu un ciudat aer gînditor, că întîrzia uneori în brațele lui după un sărut monden, că bîrfea cu înverșunare pe cele cîteva persoane pe care el avusese nefericirea să le găsească oarecum interesante, și alte asemenea simptome caracteristice iubirii nu reușeau să-i deschidă ochii. Se felicita cu naivitate pentru prietena lui, atît de simpatică și devotată, alături de care lucru-

rile păreau atît de simple. În ciuda nebuniei ei, Anne-Marie păstra totuși destulă tărie de caracter pentru a nu-l sufoca. Era stăruitoare dar fără să se observe. Din care cititorul poate vedea că era o adevărată femeie de lume, în ciuda fizicului ei ingrat, a celor douăzeci și patru de ani, a fecioriei și sărăciei.

Balurile sînt prima etapă în periplul unui tînăr la modă. După patru-cinci luni de prezență la baluri, urmează dineurile la care sînt invitați puțini tineri, așezați la un capăt al mesei. Primele dineuri seamănă cu un examen sau cu un concurs. Sînt cîntărite manierele candidatului care nu trebuie să fie nici timid, nici prea vorbăreț, nici prea măgulitor cu persoanele utile în cariera lui ; cu doamnele trebuie să se poarte cu o familiaritate respectuoasă, lăsînd impresia că mai sînt încă tinere și frumoase pentru a li se face curte, dar prea sus plasate pentru a avea îndrăzneala de a năzui la ele etc. Jacques a fost destul de repede invitat la asemenea dineuri, datorită numelui, averii tatălui și influenței Annei-Marie al cărei cavaler era, dar și aici s-a plictisit tot atît de repede ca la baluri și a înțeles că societatea aceasta nu e cea în care ar fi dorit să intre. Cine dădea dineurile ? Părinții, adică oameni bogați, ambasadori, industriași, miniștri, afaceriști, avocați cunoscuți, cu fiice de măritat sau fii de lansat. Aici Jacques vedea mai bine decît d. de Boissy. Societatea aceasta n-avea nimic comun cu cea adevărată, a artiștilor, scriitorilor, principeselor românce, a actrițelor de înaltă clasă. Descoperea că există în societatea pariziană compartimente închise, ca și odinioară, și că de-ar fi venit zilnic la dineuri, timp de o sută de ani, la familii ca Boyer-Montastruc, Chantereau, Dumesnil, Marouillère, George-Kahn, ale căror milioane adunate ar fi format o movilă respectabilă, tot n-ar fi întîlnit vreodată pe Marie-Laure de Noailles, pe Claudel, Cocteau, Breton, Drieu la Rochelle, Léon-Paul Fargue. De fiecare dată cînd se ducea la unul din aceste festinuri plicticoase, cu un meniu aproape identic (somon, pulpă de miel, profiterol) avea o clipă de speranță : va seduce poate, în sfîrșit, și altceva decît o tînără de familie bună, animată de negre dorințe asupra libertății lui ? Speranța se năruia de cum punea piciorul pe prag. Ca să nu mai vorbim de Anne-Marie, veșnic pre-

zentă, ce nu-l slăbea o clipă. E lucru de mirare răbdarea şi perseverenţa tinerilor. Degeaba ştiu în sufletul lor că se angajează pe o cărare care nu-i va duce nicăieri, ei continuă să meargă, şi nu-i nevoie decît de o lovitură a sorţii ca să se oprească. În cazul lui Jacques, el a avut, din fericire, două asemenea lovituri, fără de care şi-ar fi pierdut un an sau doi din viaţă tot mîncînd somon, pulpă de miel şi profiterol, de trei ori pe săptămînă.

Un singur lucru îl dezavantaja faţă de cîteva doamne care-i treziseră interesul : nu era suficient de conformist, cum se cuvenea unui tînăr de vîrsta lui (vezi mai sus). Era spiritual. Era un om superior, ceea ce se observa în intervenţiile lui cam lungi. Aici îl puteai scuza : conversaţia era în general atît de anemică, încît se plictisea mai puţin cînd vorbea el, decît atunci cînd asculta. În sfîrşit, cum nimeni nu-l intimida, se adresa celor mai vîrstnici ca şi cum s-ar fi adresat celor de o seamă cu el. Dacă-i plăcea o femeie, vorbea tot timpul numai cu ea, ignorînd-o fără să-i pese pe cealaltă vecină, ba chiar simţind o oarecare voluptate în a o vedea plouată. Se răzbuna astfel ca un copil pentru invitaţiile acceptate din curiozitate, rutină, şi din complezenţă pentru Anne-Marie. În cîteva luni şi-a făcut în mediile burgheze ale Parisului o atît de solidă reputaţie de „mojic", încît i-a supravieţuit şi după război. Din fericire însă pentru el, şi aici funcţionează pereţii etanşi ; această reputaţie nu l-a urmărit cînd, mai tîrziu, a pătruns în lumea la care aspira, ca şi cum ar fi emigrat dintr-un continent într-altul. Neliniştea într-o oarecare măsură pe cei din jur, era temut chiar, fiindcă îi scăpau uneori remarci brutale. Era efectul plictiselii care-l făcea răutăcios, sau cel puţin grosolan. Anne-Marie, pe care iubirea o făcuse sensibilă precum o mimoză, simţea dinainte apropierea acestor dezlănţuiri după o anume privire furişă, după zîmbete prevestitoare, după un fel al lui de a-şi îndesa capul între umeri, după o expresie de bravadă ironică. Ea tremura de teamă, dar nu îndrăznea să intervină, căci în acele momente cînd temperamentul lui Jacques biruia, simţea în el o forţă (rea sau bună, nu ştia exact) care o intimida. Se temea atunci de el mai mult decît de oricine.

Într-un alt mediu decît cel în care naşterea şi condiţia sa l-au plasat, Jacques ar fi avut toate succesele dorite, pentru că ar fi întîlnit femei sensibile la inteligenţa lui, la ciudăţeniile, manierele şi ideile lui romaneşti. De fapt, avea dreptate să fie obsedat de ducesele lui Balzac şi Proust. Ele aveau descendente în 1935 (mai au şi azi) mult mai inaccesibile ca burghezele pe care le frecventa, dar care ar fi făcut mai puţine mofturi recunoscîndu-l ca pe unul de-ai lor. Într-un cuvînt, juca rolul lebedei printre gîşte. fără să-şi dea desigur seama, şi se înverşuna să fugă după o pradă-himeră. Nu putem spune că frumoasele doamne îşi băteau joc vizibil de el : îl ascultau binevoitoare. chiar cu o anumită tandreţe, dar atît. Toate aveau ceva distant, uşor ironic. Privirile lor amuzate păreau a spune : „Ce vrei să fac cu tine, băiete ? Îmbătrîneşte puţin. şi vom vedea." Jacques se ducea la dineuri ca un parizian la pescuit creveţi în Bretania. Aceste frumoase burgheze dintre cele două războaie, ale căror portrete au fost făcute de Vuilliard şi Van Dongen, parfumate ameţitor cu *Shalimar, Arpège* sau *Chanel* 5, împodobite cu bijuterii semnate Lacloche, erau pentru el la fel de insesizabile ca şi fauna marină pentru un vilegiaturist înarmat cu un minciog cumpărat la bîlci. Nu erau virtuţi inatacabile. nici femei distante ; multe chiar şi-ar fi dorit o aventură, lucru de care Jacques îşi dădea perfect de bine seama, dar nu el era eroul acelei aventuri. Uneori smulgea cîte o întîlnire la care se ducea fără chef, presimţind că nu va ieşi nimic substanţial. Într-adevăr, d-na accepta să ia o gustare la Rumpelmayer sau un ceai la Claridge. Jacques se plictisea o oră-două discutînd lucruri fără importanţă, cu o persoană care consimţea să i se sărute încheietura mîinii. nu însă fără a o retrage curînd cu un zîmbet protector.

La început. cu mintea plină numai de Pauline de Beaumont, de ducesa de Langeais, de d-na Chasteller, s-a îndreptat spre cele mai de vază femei, apoi s-a întors spre un vînat mai puţin preţios, în sfîrşit, către prima venită : cititoare ale premiilor Goncourt, femei divorţate şi îndrăzneţe, soţii de oameni de afaceri, tinere căsătorite cu nişte nătăfleţi etc. Nimic pe gustul lui. Era ca un jucător într-o pasă proastă ; pierdea indiferent pe ce număr

miza. Făcea pentru prima dată această experiență atît de obișnuită și copleșitoare, că există anumite uși ce nu pot fi deschise pentru că nu ai cheia lor, fără să știe că există multe alte uși în lume, și că cele pe care trebuie să intri se deschid de la sine. Singura-i cucerire în aceste luni de eforturi inutile a fost o subretă ce stătea timidă lîngă un bufet și căreia i-a făcut cu ochiul toată seara. La drept vorbind, fata, în ciuda mîinilor ei roșii, era mai încîntătoare ca toată societatea feminină adunată acolo. Se numea Louise Moulinot. Profitînd de dezordinea și zarva produsă cînd lumea se ridică de la masă, Jacques s-a apropiat de ea și i-a șoptit :

— Dacă am merge mîine seară la cinema ?

— Oh, nu !, mîine nu pot, a murmurat ea cu un surîs pe jumătate amabil, pe jumătate obraznic, mîine mai avem oaspeți, trebuie să rămîn pentru servit. Dar pot duminică.

Succesul repurtat i-a dat o bună dispoziție și o vervă inepuizabilă. În seara aceea ar fi putut s-o dea gata pe d-na Gaspard-Boulanger, cea cu oțelăriile, dar nu băgase de seamă că-l privește cu insistență.

Cucerirea făcută în două minute îi inspiră lui Jacques două categorii de cugetări. Mai întîi se abținu să guste pe deplin comicul situației. Să visezi luni de zile marchize, muze, curtezane, și să sfîrșești prin a seduce o subretă, e frumos ca o fabulă de La Fontaine. Și-a numărat orele de plictiseală pe care și le impusese ca să ajungă la acest rezultat, și trase concluzia că-i un imbecil. „Pe cinstea mea, gîndi el, am plătit-o destul de scump pe domnișoara Moulinot, o s-o păstrez o vreme." Parodiind stilul lui Labiche și Paul de Kock pentru plăcerea lui personală, adăugă : „Dar ce adorabilă e turtureaua !" De fapt, așa și era. Duminica următoare a verificat adevărul în detaliu. Jacques nu avea prostul obicei de a amesteca vanitatea în problemele inimii sau ale simțurilor, cu alte cuvinte de a-și pune în acord dorințele amoroase cu aprobarea generală ; în această privință nu consulta decît propria-i fantezie. Femeile pe care le privești cu coada ochiului în metrou îl încîntau, cînd era cazul, ca și cele admirate în saloane. Ca urmare, legătura cu o slujnică drăguță îi părea mai onorabilă decît un flirt cu o patroană mai puțin

drăgălașă. După ce s-a supus atîta timp unei vanităţi străine caracterului său alergînd după himere, s-a reîntors cu bucurie la gusturile sale reale. Şi-a jurat să nu mai calce pe la Rumpelmayer sau Claridge, locuri lugubre pe care începuse să le deteste, fiind teatrul înfrîngerilor lui. De asemeni, avea să reducă aproape la zero ritmul dineurilor. Cu-atît mai rău pentru frivola Anne-Marie! N-are decît să-și caute un alt cavaler. „Oh! își zise, mă demobilizez." Hotărîrile luate i-au adus o vie uşurare și încercă acea fericire proprie tinerilor cînd au sentimentul că și-au pus ordine în existenţă.

Mica aventură cu Louise Moulinot l-a învăţat multe şi i-a adus o experienţă socială mai picantă decît o legătură măgulitoare și tradiţională. Întîi de toate l-a învăţat ce înseamnă discreţia. Nu-i făcea nici un rău fetii, Apoi Louise îi aducea un alt climat, cu felul ei de a vorbi, cu ideile și obiceiurile de subretă, cu şiretenia ei naivă, cu veselia și frivolitatea ei. Îi spunea :

— Trebuie s-o întind. am de călcat o groază! E mulţumit domnu' de porumbiţa lui ? E tare caraghios cînd vii la doamna și te servesc cu somon cu maioneză, îmi vine să bufnesc în rîs, nu alta.

Jacques era încîntat văzînd-o naturală ca un copil. Nu se mira de nimic, nu se minuna nici de maşina cu care Jacques o ducea uneori la „Robinson" sau în Bois de Verrière. Cînd intra în apartament, dădea cu degetul pe mobilă ca să declare satisfăcută :

— Aoleu, ce mizerie, stăpînii mei n-ar accepta așa ceva.

Şi Jacques făcea ce făcea să fie invitat la amintiţii stăpîni. Îl încînta ideea de a fi amantul servantei fără ca cineva să bănuiască. De la locul lui o privea zîmbind pe Louise, frumoasă s-o mănînci în costumul ei de cameristă de casă mare din 1935 : rochie de tafta neagră, bonetă şi manșete albe, şorţ rotund. Cînd se apleca să pună un platou, îi atingea braţul sau palma, zăbovind puţin pentru a sublinia complicitatea. Situaţia aceasta îl umplea de încîntare :

— Mi-ar place să văd ce figură ar face domnul și doamna dacă ar afla că nu vin la ei decît pentru tine.

Datorită Louisei, descoperea bucuria acțiunilor secrete. El, care căutase romanescul acolo unde nu exista, a dat de el, și încă de unul savuros, fără să bănuiască.

— Cine-i pocitania aia cu care vii ? îl întrebă fata într-una din zile. Logodnica ta ? Pot să ți-o spun : nu-mi place deloc. Și cum vorbește ! Numa vorbe de ocară. Dac-ar fi fost crescută de mama, știu c-ar fi vorbit altfel, zău așa.

— Domnișoara Delanglade, logodnica mea ! izbucni Jacques cu uimire. Ești nebună !

— De ce, s-au văzut atîtea urîțenii care s-au luat după flăcăi arătoși. N-ar fi prima oară. Fără să mai vorbim că-i lulea.

— Ea e lulea ? repetă el ca trăsnit.

— Este, puiule. Te privește cu niște ochi bleojdiți. Și de cîte ori spui ceva, leșină, nu alta. Pe mine nu mă duce nimeni.

— Îmi faci o scenă de gelozie ! îi zise Jacques după ce-și reveni din uimire.

— Și de ce mă rog nu ți-aș face, îi replică Louise mînioasă. Sînt și eu o femeie ca oricare. Dacă sînt de la țară nu înseamnă că n-am și eu suflet.

— Ia termină odată cu „sînt de la țară". Nu știu ce înseamnă aristocrați, popor, tineri, bătrîni. Există oameni care-mi plac și oameni care nu-mi plac. De la țară sau nu, tu faci parte dintre cei care-mi plac și dacă n-ai băgat de seamă, ești mai proastă ca stăpînă-ta.

— Adevărat că-ți plac ? întrebă intimidată Louise. Nu mi-ai spus-o pînă acum. Îmi juri atunci că nu te-ai logodit cu sperietoarea aia de ciori ? Nu trebuie să te temi să mi-o spui pe șleau. Știu ce mi se cuvine. Fii liniștit, cînd vrei să te însori, n-o să mă țin scai.

— Știu că-i bună, zise Jacques izbucnind în rîs. Loulou Moulinette sau slujnica cea inimoasă ! Vino să te strîng în brațe, înger ce ești. Și geloasă, pe deasupra ! Cît privește însurătoarea mea, acest deplorabil eveniment nu se va produce în vecii vecilor, pe cuvînt de onoare ! Nici cu d-șoara Delanglade, nici cu Shirley Temple, nici cu Maryse Bastié, nici chiar cu domnișoara Moulinot, care ar avea mai multe șanse decît oricare alta.

Autorul este obligat să semnaleze aici o trăsătură a lui Jacques, ce poate fi pusă pe seama vîrstei : nu suporta să fie înşelat. Vorbele Louisei, examinate serios după plecarea ei, l-au umplut de mînie. Pe moment, n-a crezut. Anne-Marie îndrăgostită de el, prea era comic. Dar i-au venit în minte zeci de detalii de netăgăduit. Tot ceea ce el pusese pe seama camaraderiei (refuzînd să privească lucrurile în faţă, din comoditate, fiindcă aşa îi convenea) ţinea de dragoste. Dragostea explica totul. Şi otrăvea totul. Anne-Marie mereu în preajmă-i, pupîndu-l întruna, grăbindu-se să fie de acord cu el, sărindu-i în apărare ca o leoaică, făcîndu-se complice cu el contra lumii întregi etc.; din pură prietenie, erau tot atîtea daruri gratuite şi foarte preţioase, la care nu putea răspunde decît printr-o prietenie egală şi o solidaritate statornică. Dictate de dragoste, aceste maimuţăreli nu mai aveau nici o valoare. Jacques se simţea rănit văzîndu-se înşelat de un om în care avusese încredere. Se simţea asemenea unei femei căreia i s-a oferit un diamant şi care observă că e o imitaţie. Dar mai presus de orice, era ofensat că a deşteptat dragostea unei creaturi atît de respingătoare : i se părea o insultă. Ceea ce observase Louise putea tot atît de bine să fie observat de invitaţii la dineuri sau la baluri. Poate chiar trecea în Paris drept logodnicul îndatoritor al pricăjitei Delanglade ? Să-ţi doreşti a fi un leu sau măcar un pui de leu, şi să descoperi că faci parte din turma de oi, destinată poftelor fetişcanelor de măritat, că ai fost ales şi marcat de cea mai pocită dintre ele şi, culmea ruşinei, să nu-ţi fi dat seama de nimic, e cumplit. Timp de mai bine de un ceas, Jacques a fost pradă acelei nelinişti desperate care-i cuprind uneori pe tineri cînd, pe bună dreptate sau nu, se simt încolţiţi şi ar dori să se lanseze în mai multe acţiuni deodată.

Fatalitatea se vîră pînă şi în cele mai neînsemnate lucruri. Dacă Anne-Marie n-ar fi avut întîlnire cu el în seara aceea, ci doar a doua zi, era posibil ca odată cu ivirea zorilor furia să i se tempereze şi să fie mai puţin dur cu ea. Poate s-ar fi înduioşat chiar şi şi-ar fi spus că lucrurile nu sînt atît de grave. Dar nefericita care nu rata nici o ocazie să-şi vadă iubitul, sună la uşă la ora opt fix, după cum hotărîseră în ajun.

— Ce mai faci, bătrîne ? întrebă ea veselă. Ia ascultă, am o idee. Ar fi tare plăcut la Claudine. Dar mai întîi să mergem la cinema. Am ajunge doar pe la unsprezece, iar la douăsprezece am întinde-o. N-ar fi rău, ce zici ?

Să fi fost ea chiar atît de jalnică sau Jacques o privea pentru prima dată fără prietenie ? Avea părul mai rar şi mai lins ca de obicei, tenul mai iritat, ochii tulburi, rochia avea parcă urme de murdărie la bretele şi la gît, floarea de organdi stătea să cadă, astrahanul părea de o sută de ani. Într-un cuvînt, sosise ca o victimă pe care destinul a împodobit-o pentru sacrificiu.

— Să mă scuzi, te rog, îi zise Jacques pe un ton glacial, nici un cinema, iar la Claudine te duci singură. Am o întîlnire cu prietena mea.

— Prietena ta, îngînă Anne-Marie. Ce mai e şi povestea asta ? Ai o drăguţă ?

— E destul de frecvent la băieţii de vîrsta mea, răspunse Jacques sarcastic.

Înfăţişarea ei în loc să-l înduioşeze, îl înfurie. Pălise, se ciupea întruna de picior, de coate, de palmă. El n-avea pic de suflet. „Pe jumătate bărbat, pe jumătate copil", spusese d. de Boissy. În acel moment n-avea nimic de bărbat, ci toată ferocitatea copilului. Chipul răvăşit al fetei, paloarea, tremuratul care a cuprins-o, vocea-i gata să izbucnească în plîns sfîrşiră prin a-l exaspera. Trebuia s-o execute definitiv, s-o gonească pentru totdeauna din viaţa lui. N-o mai suporta. Simţi o uşoară tandreţe pentru Louise Moulinot care-i făcuse, deschizîndu-i ochii, un mare serviciu. Astfel încît două vorbe i-au fost îndeajuns pentru ca Anne-Marie să devină atacabilă, slabă, iar dezgustătoarea-i dragoste să iasă la iveală ca un vampir dintr-un coşciug. Privind retrospectiv, avea de ce să-l treacă fiorii. Să trăieşti luni de zile alături de această porcărie şi să nu ai nici cea mai vagă bănuială !

— Adio, scumpa mea ! adăugă el. Vrei să-ţi chem un taxi ?

Oricît de teribil ai fi, nu te descotoroseşti aşa uşor de o femeie îndrăgostită. În loc să plece, cum fusese invitată, Anne-Marie se îndreptă spre un fotoliu şi se aşeză. S-a produs atunci un fenomen care-l dezorientă pe Jacques şi răsturnă situaţia : ea îi zîmbi. Un zîmbet perfect de femeie

de lume. A avut nevoie doar de cîteva secunde ca să-şi revină, să reintre în rolul ei de camaradă pe care-l juca de luni de zile. Fetele au în marile împrejurări un suflet de contabil. Asistăm acum la o mare împrejurare. Miza era un băiat pe care ea îl iubea şi un soţ posibil. Trebuia să dea Cezarului ce-i al Cezarului. „Ei, ce naiba, gîndi ea realist, bărbat e, iar eu — fată. Bietul de el, n-o să-şi poarte veşnic centura de castitate." După care n-a mai spus nici o grosolănie. Dacă Jacques n-ar fi fost descumpănit de metamorfoza ei şi oarecum novice, ar fi dedus că fata nu lua lucrurile în uşor ; dar aşa nu observă nimic. Ea începu să vorbească asemeni unei eroine din Racine sau cel puţin din Gyp, cu o viteză telegrafică :

— Ai, va să zică, o drăguţă. Ce om discret ! Mi-ai spus-o pe un ton de parcă mi-ai fi prevestit un cutremur. M-ai şi zăpăcit, dragul meu (zăpăcit era o hiperbolă care-i plăcea şi pe care şi-o aplica foarte des : în împrejurarea de faţă nu era prea puternică). Vrei să-mi afli părerea ? Ei bine, ai dreptate. Pe primul loc, igiena. Ia să vedem, o cunosc ? Stai., lasă-mă s-o descopăr singură. Nu-i Odette, nici Simone, poate d-na de Valard ? Nu, nu d-na de Valard, nu-i destul de bine. Nu mi-o închipui venind aici pe furiş, ridicîndu-şi voaleta, cu pieptul palpitînd şi şoptind : „Ce facem, dragul meu, sîntem doi nebuni !" Nu poate fi nici Michèle, n-ar suporta să-şi strice coafura... Bun, mă opresc, adăugă ea rîzînd. Nu face mutra asta ! N-am de gînd să-ţi trec pragul vieţii tale private. Îţi aparţii. Numai un lucru aş vrea să-mi explici : de ce cînd am intrat mi-ai aruncat cu drăguţa ta în faţă, ca şi cum aş fi vrut să i te răpesc ? Vezi, dragul meu Jacky, dacă-mi dai voie să ţi-o spun, mi se pare că împingi lucrurile prea departe...

Discursul a ţinut mult. Pe măsură ce-l debita, îi creşteau aripi. Anne-Marie nu-şi slăbea adversarul din ochi, îl străpungea cu magnifica-i privire văzînd cum ostilitatea lui scade. Cînd se simţi destul de sigură pe victorie, abandonă tonul glumeţ şi, prefăcîndu-se rănită, îi declară :

— Ai sau n-ai o drăguţă, nu-i un motiv să-mi tragi clapa. Am avut în seara aceasta o întîlnire, dacă îmi dai voie să-ţi amintesc. Trebuia să mergem la Claudine. Ai tot dreptul să faci ce vrei, dar nu să te porţi ca un băiat de prăvălie.

Jacques era gata-gata să creadă că se înşelase, că Anne-Marie nu se îndrăgostise de el, că era numai o bună prietenă, că Louise avusese halucinaţii. Dar rămăsese în el prea multă mînie ca să se abţină să nu mai atace.

— Vrei să ştii cine mi-e amantă ? N-am nici un motiv să-ţi ascund. O servitoare.

— Cuvîntul amantă, nu-i prea mult ? întrebă Anne-Marie cu un ton indiferent şi uşor amuzat.

O servitoare, ce uşurare ! Nu putea să-şi dorească o rivală mai puţin periculoasă. Cu o servitoare, se reedita o situaţie cunoscută, tradiţională, cea a băieţilor de familie care fac trăsnăi. Dar şi ce decepţie ! Parcă ar fi preferat o femeie din lumea ei (măritată, bineînţeles). Această imagine vulgară umbrea chipul lui Jacques : o scîrbea. Biata Anne-Marie ! Descoperea pentru prima dată că bărbaţii pe care-i iubeşti nu se culcă niciodată cu femeile pe care, la rigoare, le consideră demne de ei. Întotdeauna cu altele !

— Miroase a colonie ieftină şi a friptură, zise Jacques pe cel mai perfid ton. Îmi spune : „băiatu meu". Cunoaşte pe dinafară repertoriul lui Lys Gauty. Mergem să dansăm la *Mimi-Pinson* şi la *Coliséum*. Dar la pat, draga mea, e grozavă ! adăugă el cu o frenezie a abjecţiei care îl cuprindea uneori, cînd era scos din sărite. Au format-o valeţii din cele mai bune case ale Parisului.

Tot ce a obţinut Anne-Marie a fost să o conducă la balul unde erau invitaţi, şi la care el a stat doar cîteva clipe. Ea s-a silit să danseze pînă la două noaptea, să vorbească şi să rîdă mai mult decît era necesar. Un student de la Şcoala de mine căruia îi inspira o admiraţie fără limite a condus-o acasă în taxi, ţinînd-o prosteşte de mînă tot timpul drumului. Ea plîngea pe umărul lui fără să se poată opri. Se simţea umilită, ceea ce dovedeşte că Jacques, la urma urmelor, nu ratase lovitura. Ca toate femeile nenorocite, repeta în hohote : „Cît am fost de proastă şi ridicolă !" Ridicolă în propriii ei ochi, se înţelege, şi asta o amăra cel mai mult. Ca să nu mai spunem că-şi pierduse timpul pizmuindu-şi prietenele, prezentîndu-le lui Jacques într-o lumină defavorabilă, cînd el privea în altă parte. Degeaba îşi spunea că se luptase cu o abilitate şi un sînge-rece ireproşabil, tot desperarea era mai pu-

ternică ; acest băiat încîntător și bogat nu va fi soțul ei, și existau destule șanse să rămînă fată bătrînă. Îi era silă de sărmanul individ de la Școala de mine și de alții ca el. Toate belelele-i cădeau pe cap. Fatalitate !

După scena cu Anne-Marie, Jacques a avut o reacție de bărbat, adică un dezgust total pentru sexul slab. Dragostea, cu toate complicațiile ei, ce comedie ! Printr-o piruetă a caracterului proprie bărbaților, avea acum mai multă pică pe Louise Moulinot decît pe Anne-Marie, nu fiindcă avusese îndrăzneala să se îndrăgostească de el, ci fiindcă l-a forțat să privească acest groaznic adevăr și după propriile-i cuvinte, din gelozie, i-a pus pe tapet ceea ce bărbații urăsc mai mult ca orice pe lume : complicațiile amoroase. Să fii între două femei care te pulverizează cu sentimentele lor de parc-ar turna sirop (amestecat cu oțet), să-ți vină să verși, nu alta. Pentru moment avea o singură dorință : să nu mai vadă pe nici una. Să facă o baie. Să se purifice. Să reîntîlnească agreabila și limpedea companie a bărbaților. Singurul mod de a scăpa de stratul de tencuială cleioasă de care avea impresia că-i mînjit era să telefoneze a doua zi de dimineață căpitanului Lacassagne, care înainta în viață pe un drum drept ca și calul lui, Fifine, cînd îi dădea pinteni pe aleea rezervată de pe bulevardul Foch. Îi telefonă și lui Jean, a cărui existență era de multă vreme legată de a sa și care îi era ca un frate. Prea-i neglijase în ultimele luni pe acești doi prieteni, care reprezentau tot ce avea el mai adevărat și mai trainic ; iar ei, discreți, nu și-au îngăduit să-l deranjeze din nimicurile lui. Fu cuprins de un val de blîndă duioșie și de o ușoară remușcare.

Din fericire, amîndoi erau liberi a doua zi, prima duminică de decembrie 1935, dar nu pentru dejun, cum ar fi dorit de Boissy, care avea această manie tipic franțuzească de a-și sărbători prietenii dînd agape. Jean, în fiecare duminică, lua masa cu d-na Pousselet. Tradiție sacră. Dacă s-ar fi abătut de la ea, maică-sa ar fi stat bosumflată cel puțin pînă joi. Serveau un pui care, trebuie s-o spunem, era delicios. Astăzi, cînd puii crescuți industrial și hrăniți cu produse chimice au carnea fadă și costă ieftin, nu se mai știe ce gust aveau puii de casă de dinainte de război. Era o mică nebunie pe care familiile

modeste și-o ofereau din cînd în cînd. Jean, de exemplu, înfuleca vreo patruzeci de pui pe an, marele lux al familiei Pousselet. Se adăuga o prăjitură cumpărată de la o patiserie de pe bulevardul Ternes. Cînd d-na Pousselet se simțea ispitită, trecea pe la un birtaș renumit pe-atunci, faimosul Pou, și venea încărcată cu lucruri delicioase. Desigur, „făcea totul numai pentru Jean". Ea se sătura foarte bine cu un ou moale și o felie de pîine uscată. Cel puțin așa pretindea, căci pe teren ataca viguros delicatesele de la Pou și se arăta necruțătoare cu galinaceea duminicală. În ceea ce-l privește pe Lacassagne, nu-l putea întîlni pe Jacques decît la ora două și jumătate, din motive cunoscute doar de el și asupra cărora a păstrat obișnuita-i discreție.

În materie de lectură, Jacques era un cameleon. Cînd îi plăcea un autor, timp de două săptămîni sau o lună scria în maniera lui, dar mai ales îi adopta ideile. A fost creștin fervent cu Bloy, ateu sarcastic cu Diderot, libertin cu Laclos, legitimist cu Chateaubriand, comunist cu Aragon etc. În perioada în care ne aflăm, descoperea romanele lui Barrès, care au un farmec deosebit fiindcă vorbesc despre tineret, politică, patrie, într-un anume fel și dramatic și muzical. Nu ai multă imaginație la douăzeci și trei de ani. Și lucrul acesta e mai vizibil la tinerii citiți decît la cei inculți : ei cred că scriitorii au recenzat toate situațiile și că nu ai altceva mai bun de făcut decît să le reproduci în viața reală, adăugînd bineînțeles o nuanță de parodie și un zîmbet complice. Jacques, îndopat cum era cu Barrès, fixă ca loc de întîlnire platanul din scuarul Invalizilor, pe peluză, la înălțimea celei de a treizecea bară a grilei numărată de la esplanadă. Acolo l-a întîlnit, în capitolul al șaptelea al *Dezrădăcinaților,* Roemerspacher pe d. Taine.

Ziua avea o melancolie dintre cele mai barresiene. În cursul dimineții plouase ; nici acum nu se oprise cu totul ; cerul era acoperit de nori negri purtați de vîntul dinspre nord. Era un frig parizian, nehotărît și plăcut, care dă orașului o culoare maronie foarte poetică. Scuarul Invalizilor se numește astăzi scuarul Ajaccio. Este un loc atrăgător, unde copiii vin vara să se joace, dar care nu prea e frecventat în decembrie. Jacques, ajuns primul, nu a în-

tîlnit pe nimeni în cale. A avut astfel răgazul să constate că peisajul îndrăgit de Taine și de Barrès se schimbase. Administrația celei de a III-a Republici care a distrus atîtea frumoase monumente vechi, dar a excelat în schimb în a împăia amintirile și în a conferi celor mai puțin propice locuri un aer de mici muzee prăpădite, n-a uitat să înalțe o stelă gloriei lui Taine, în stilul economic al vremii, ornată cu un medalion de bronz. Două rampe de merișor coboară de la stelă la peluza străjuită de castani. Vîntul legăna periodic arborii cărora toamna nu le smulsese încă toate frunzele. De aici și foșnetul crengilor ce producea o impresie de seninătate tragică. În 1935, esplanada Invalizilor era mai puțin brăzdată de automobile ca azi. Doar din cînd în cînd se auzea cîte un claxon al vreunei mașini ce venea dinspre strada Constantine. Ultima inovație a Consiliului municipal : scuarul dispunea de un pisoar public din ciment, ultim tip. Jacques îl contemplă o clipă și rîse de unul singur la gîndul că d. Taine ar fi fost mulțumit, poate, să-l știe aici, pe cînd venea să filozofeze în fața platanului său drag.

— Dar e arborele d-lui Taine ! zise căpitanul Lacassagne cu un zîmbet care de obicei îl scutea de alte cuvinte.

În 1935, uniforma ofițerilor francezi era foarte urîtă. Bluzoanele, răscroite la gît, erau prelungite formînd un fel de fustă sub centiron ; pantalonul, mai lung, atingea cizma. Ofițerii semănau cu vînzătorii de la magazinele de fierărie. Păreau mai scunzi, mai grași, mai urîți, mai miopi ca alți cetățeni. Lacassagne scăpa întrucîtva de acest blestem ; în ciuda unei anumite rigidități explicabile prin practicarea sporturilor, cum avea un suflet ales, nu părea ridicol. În acea zi purta un *trench-coats* după moda de atunci, cu nasturi din piele, epoleți și o platcă la spate. Mai avea și o umbrelă.

Cu umbrela indică platanul lucind de ploaie și recită : „Cît iubesc acest copac. Privește-i trunchiul nodurile-i viguroase ! Nu mă satur să-l admir, să-l înțeleg."

— Bravo, căpitane ! exclamă Jacques uluit. Sosești primul la raliul Barrès.

Lacassagne mărturisi fîstîcit că odinioară îndrăgise mult acest scriitor, mai ales în 1925, pe cînd se lupta în Rif. Avea doar trei cărți : Barrès, poeziile lui Samain și

Călătoria Centurionului. Seara învăța pe dinafară pasaje întregi, ca să adoarmă.

— Un adevărat roman, zău așa. A treizecea bară a grilei ! strigă Jean care intra în squar. Nici măcar nu-ți trebuie o parolă. Un truc de genul „Brutărie" sau „Garoafa roșie". Te iei drept tînărul Sturel, văd eu ! Ei bine, bătrîne, sînt dezolat să-ți dau lovitura, dar au schimbat grila pentru că bara a treizecea nu duce nicăieri. Copacul, de acord, e aici, dar ce e el ? Dacă i se aplică metoda istorico-critică, am putea avea surprize.

— Nu i se va aplica, interveni Jacques. Nimeni nu mai știe cine e Barrès. Sîntem singurii din Paris care l-am citit, formăm o societate secretă. Sincer vorbind, n-ai fi surprins dacă ai da peste un roman care să înceapă cu „Cei trei bărbați și-au dat întîlnire sub platanul din scuarul Invalizilor pe care autorul *Dezrădăcinaților* l-a evocat cu atîta fervoare" ? Îmi place cuvîntul *fervoare*, este gidian. Și ar putea să continue cam așa : „Cel mai slab de înger se numea Jean Pousselet ; mergea anevoie căci contractase în ajun o boală rușinoasă într-un hotel mizer de pe strada Victor- Cousin".

— Superb, îl întrerupse Jean, dar unde vrei s-ajungi ?

Jacques își luă o figură vicleană și încăpățînată de care Jean se temea căci anunța acte bizare sau nefaste. Ieșea atunci la iveală latura lui byroniană. În fond, Jacques era un om care se plictisea și care din cînd în cînd se deda la mici cruzimi de monarh mahmur : spunea obrăznicii necunoscuților, punea la cale farse de prost-gust, făcea pe prostul, se arăta grosolan. Ce pusese astăzi la cale ? Slavă Domnului, Lacassagne era de față, iar pe el nu-l va pune în situații delicate.

— Hai să facem ceva neașteptat, propuse Jacques. O acțiune cum nu mai îndrăznește nimeni să facă, de teama ridicolului, sau pentru că nu e la modă.

— Nu ești clar, zise Jean.

— Stai să vezi, Franța de astăzi seamănă cu cea din 1885. Au trecut cincizeci de ani : nu s-a schimbat nimic. Sîntem niște dezrădăcinați ca personajele lui Barrès. Dealtfel, toți parizienii sînt niște dezrădăcinați, inclusiv cei ale căror familii s-au instalat aici de mai bine de două veacuri, pentru că Parisul nu e un pămînt, ci un hotel.

Mii de familii trăiesc la hotel de două sute de ani. Rădăcinile nu cresc sub asfalt. Tu, Pousselet, de exemplu, unde te-ai născut ? Pe strada Guersant ?

— Nu, pe Parmentier ; acolo locuiau părinții mei în 1912.

— Și consideri strada Parmentier pămîntul tău natal ? Nu cred. Ne-am născut la hotel. Rădăcinile noastre au fost tăiate de cinci sau șase generații. Pousselet e un nume din Nord, din Artois sau din Flandra. Pariez că n-ai pus piciorul în Arras sau în Lille, și că nici măcar n-ai avut ideea.

— Amice, ești în plin estetism paleontologic ! Resurgențe barresiene la intelectualii din arondismentul VII ! Lasă-l naibii pe Barrès în purgatoriul lui ; poveștile lui cu înrădăcinarea și dezrădăcinarea nu stau în picioare. Eu sînt cu totul de acord cu dadaiștii care l-au acuzat de „crimă contra securității spiritului". Cum poți să afirmi că Parisul nu e o patrie ? A inspirat mai multe cîntece ca oricare altă regiune : *Paris je t'aime, Paris c'est une blonde, Sous les ponts de Paris, Paris sera toujours Paris, Je suis une gosse de Paris.* Paris în sus, Paris în jos. Începe să devină un adevărat folclor, nu ?

— Mi se pare, mai degrabă, obiectă Lacassagne cu zîmbetu-i caracteristic, că oamenii care au „fabricat" aceste cîntece au comis crima contra securității spiritului.

— Haideți să privim mormîntul lui Napoleon, propuse Jacques cu un aer încăpățînat. Va fi original.

— „La mormîntul lui Napoleon, dascăl de energie, să jurăm să fim bărbați !" declamă Jean. În '35, din păcate, Napoleon nu mai are să ne învețe decît un lucru : oameni ca el nu se mai ocupă de Franța. În paranteză fie spus, nu-i cine știe ce pierdere, energia care duce la trecerea Berezinei și la Waterloo, mulțumesc ! Ce tot spui că nu s-a schimbat nimic de cincizeci de ani încoace ? Ba s-au schimbat toate.

În 1885 deviza francezilor, moștenită de la cetățeanul Gambetta, era : „Să ne aducem mereu aminte, dar să nu pomenim niciodată". Să ne gîndim la înfrîngerea din '70, la revanșă, la Alsacia și Lorena, la rușinea de a fi francez, să ne pregătim în liniște, să ne refacem sufletul și

armata. Era, desigur, un șovinism extrem, poți să nu-l aprobi, dar era bine spus. Astăzi doar se vorbește, nu se mai gîndește. Cei mai guralivi sînt tocmai cei care ar trebui să fie mai tăcuți, adică cei mai demni : vechii luptători. Ne bat întruna la cap cu victoria lor, cu recunoștința care li se cuvine, cu ideile lor politice, cu 6 februarie, cu beretele basce. Îți spun eu ce se va întîmpla dacă mergem să ne aplecăm deasupra mormîntului lui Napoleon : vom fi luați drept simpatizanți ai colonelului La Rocque și vom fi înconjurați de un val de tineri de la Croix-de-Feu care vor încerca să ne vîndă insigne. Să facem ceva ! E o idee de-a ta ! Dar nu se mai poate face nimic în Franța, cel mult să pui la cale o farsă în genul *Băieților* lui Jules Romains. Viața e o zeamă lungă, numai că din cînd în cînd dai peste un os și riști să-ți stea în gît. Scuză-mi îndrăzneața și heteroclita metaforă. Ce vrei să ni se întîmple azi ? Cînd „dezrădăcinații" lui Barrès se reculeg deasupra mormîntului lui Napoleon, ei participă la istorie. Să participi la istorie, înseamnă să ai un scop. În 1885, Franța avea un scop. Ca urmare, toți francezii, chiar niște necunoscuți ca Sturel, Renaudin, Racadot (i-am uitat pe ceilalți) aveau un scop. Astăzi Franța este în afara istoriei. Du-te în Germania, în Italia, în U.R.S.S. Acolo da, aventuri. Aici tot ce poți să faci ca să-ți creezi senzații este să vinzi *L'Action française* pe la porțile bisericilor, duminică dimineața. Sau încearcă să te angajezi în uzină, poartă la tine poza lui Jouhaux sau a lui Thorez, participă la lupta celor oropsiți. Observă, așa cum a făcut-o Flaubert, că muncitorii nu miros frumos.

— Ia te uită ! nu mai ești de stînga ?

— Evoluez. Stînga, dreapta sînt noțiuni perimate. Lumea s-a schimbat. Hitler e mai de stînga decît Blum. Hai la cinema !

— Nu, răspunse Jacques.

— Caută și ai să vezi că nu găsești altceva de făcut. Ești în Parisul anului 1935. Te crezi în 1635, vrei să ne jucăm de-a Athos, Porthos și Aramis, cu alte cuvinte vrei să trăiești. Eroare, amice ! Împrejurările nu mai sînt aceleași, Athos și camarazii lui trăiau. Locuiau într-o țară uimitoare, unde dădeai de neprevăzut de zece ori pe zi. Noi trăim într-o țară plicticoasă, îmbătrînită și plină

de imbecili, care se uită la alții cum trăiesc. Victoria ei i-a căzut greu la stomac. Franța avea un oarecare apetit : putea să digere un succes de tipul cuceririi Tonkin-ului. Nu un triumf enorm, monstruos ca cel din 1918. Această bătrînă rumegătoare gastralgică nu mă inspiră. Dealtfel, nu mai inspiră pe nimeni. Concluzia : hai să mergem să vedem *Marele Joc* cu Pierre-Richard Willm, sau pe Frații Marx. Ce ziceți, domnule Lacassagne ?

— Ia te uită, fudulul ! Nu poți să-i spui căpitane ? Ți-ai zdreli limba ? întrerupse Jacques.

— D. Pousselet este foarte francez, interveni Lacassagne, adică, dacă îmi permiteți, excesiv de patriot. Francezii au o idee atît de măreață despre Franța, încît încep s-o defăimeze de îndată ce au impresia că ea decade. Am observat adesea această reacție chiar la colegii mei ofițeri, care ar trebui să fie mai puțin pătimași.

Jacques și Jean se priviră cu mirare. Această intervenție contrasta atît de mult cu conversația obișnuită a căpitanului, încît se întrebară dacă nu cumva ascundea o maliție. A urmat o clipă de tăcere. O rafală de vînt smulse cîteva frunze ruginii din castani, iar platanul d-lui Taine a fost cuprins de un lung fior. Ploaia rece, care amenința, începu să cadă ; verdele merișorilor deveni mai închis, scuarul părea mai trist și mai pustiu ca înainte. Jean sărea de pe un picior pe altul, mișcîndu-și brațele, cum făceau pe vremuri birjarii ca să se încălzească.

— Domnilor, vă atrag umil atenția că, dacă mai rămînem în acest loc încărcat de amintiri oh, cît de emoționante, sîntem copți pentru o pleurezie. N-aș vrea să vă forțez, dar cred că ne-ar fi mai cald la *Paramount*, loc magic, cu orgă electrică ce se face auzită în antract.

Discursul acesta studențesc îl făcu pe căpitan să zîmbească și declară că într-adevăr *Paramount* nu era lipsit de farmec, dar că își permite să sugereze altceva. Pentru că tot se aflau în vecinătatea Invalizilor, îi invită pe Jacques și pe d. Pousselet la o plimbare prin acest muzeu, nu pentru a-i examina curiozitățile, ci pentru a contempla un obiect, un singur obiect, care pe el îl impresionează întotdeauna puternic. Le-a promis că expediția n-o să dureze mai mult de un sfert de oră. Cunoștea amplasarea obiectului și aveau să meargă direct la el. La întrebările

lui Jacques și Jean, răspunse că a găsit poate echivalentul pentru 1935 al meditației lui Sturel la mormîntul Împăratului. Totul fiind împănat cu scuze, cu zîmbete timide, cu rugăminți să nu i se pună întrebări, să i se lase plăcerea de a le face o surpriză.

Barrès afirmă că arhitectura pompoasă a Domului Invalizilor îți dă sentimentul geniului administrativ. Acest monument ne apare mai degrabă ca un poem, un *Te Deum* în onoarea armelor. Una din inepțiile estetice ale epocii noastre constă în a crede că mărețul și tragicul se împacă doar cu nuditatea. Secolul al XVII-lea demonstrează contrariul. Tragicul e mai tragic, mărețul mai măreț cînd sînt însoțite de motive grațioase sau inutile. Ludovic al XIV-lea, care iubea războiul, a vrut să fie reprezentat sub forma unui palat armonios ca și catedralele italiene sau misele lui Mozart care vorbesc de religie într-un chip încîntător. Cînd vizitezi Domul Invalizilor încerci în mod ciudat același sentiment ca atunci cînd vizitezi Luvrul. Ai aici Școala franceză de război, după cum la Luvru ai Școala franceză de pictură.

Jacques, Jean și Lacassagne au parcurs curțile interioare de-a lungul cărora, asemeni tablourilor într-o galerie, sînt agățate tot felul de arme vechi. Marea curte sub ploaie, cu dalele inegale, pustie, vegheată de statuia de bronz a lui Napoleon într-o nișă, în partea dinspre Sud, inspiră tristețea înflăcărată a gloriei de odinioară. Jean, care nu era înclinat spre respect, n-a rămas totuși insensibil. Domul nu e într-adevăr frumos decît toamna sau iarna, ca și Versailles-ul. Frigul, norii negri, cerul greu, burnița, vîntul care mătură porticurile se acordă cu frumoasele curbe arhitecturale ale secolului al XVII-lea și cu trofeele ce împodobesc mansardele.

Cînd au ajuns la extremitatea dreaptă a laturii sudice, Lacassagne spuse :

— Am ajuns.

Era o boltă ce ducea spre o scară largă. Pătrunseră sub boltă și se aflară în fața celebrului taxi de la Marna. În 1935, acest vehicul, care nu împlinise douăzeci și cinci de ani, părea tot atît de vechi, de venerabil, ca și caleașca lui Filip al II-lea sau corabia lui Teseu, care după Plutarh a stat expusă timp de nouă secole la Atena. Este emoțio-

nant să vezi cum istoria se abate asupra unui obiect a cărei destinație era pașnică sau chiar domestică. Taxiul de la Marna care se află la Domul Invalizilor te face să vibrezi mai mult decît stindardele sfîșiate, decît platoșele găurite din vitrină, decît puștile grenadierilor Imperiului. Este un taxi Renault, cu botul teșit, înmatriculat 2862 G 7. Caroseria are o capotă de piele neagră, tare și încrețită ca o piele de elefant, întinsă de două compasuri ruginite. Are un volan de lemn, felinare din cupru, o frînă mare, o manivelă, o trompă, într-un cuvînt toate accesoriile pitorești ale vechilor hodoroage dinainte de primul război mondial. Garat sub scară, ai impresia că iese dintr-un tablou, dintr-o fotografie, dintr-o poză din *Illustrations*. Este supraîncărcat și complicat ca uniformele infanteriștilor cu pantaloni roșii și chipiu răsucit. Mai aproape de *Ultimele cartușe* decît de *Călătorie la capătul nopții*. Cei trei vizitatori au tăcut o vreme. Jean, găsind că formau un tablou prea convențional, avu chef să facă o glumă dintr-o pornire estetică, dar cum locul nu se preta la rîs, cu scara deteriorată, curtea interioară unde sufla vîntul, muzeul ticsit de relicve glorioase, tăcu. S-a gîndit, poate, că sînt anumite împrejurări grave sau poetice în care numai convenționalul merge.

În 1935, deși încheiat de șaptesprezece ani, războiul mai lăsa multe urme. Trupul Franței purta o mare cicatrice care nu încetase să supureze. Orașele din Nord și Est, reconstruite în mare grabă într-un stil hidos, te făceau să te gîndești la pansamentele care ascund răni. Cînd le străbăteai, aveai sentimentul de viață încetinită, propriu spitalelor unde totul este nou, modern, dar în serviciul bolii. Pentru niște tineri parizieni ca Jean și Jacques, războiul era mai degrabă o fastidioasă idee învechită. În mod neașteptat, prin prezența taxiului, el era prezent în fața ochilor, palpabil ca și cartierele reconstruite de la Verdun sau Soissons. Au fost mișcați de parcă ar fi fost francezi din alte vremuri sau mai în vîrstă, capabili adică de a suferi și pentru altceva decît pentru propria lor ființă. Războiul le pricinui o durere, ca o boală ereditară. Simțeau nevoia să fie liniștiți ; întrezăriră fragilitatea lumii moderne și, în mijlocul acestei fragilități generale, pe cea a țării unde se

născuseră și a cărei limbă o vorbeau. Le-a trecut poate gîndul că Franța nu va fi veșnică, sentiment de altă forță decît acela de a ști dacă vor acționa asupra timpurilor prezente sau vor deveni iluștri prin operele lor. Nu aveau nici o filozofie sau neliniște în ciuda teoriilor lor ; nu s-au gîndit niciodată la patrie ca la ceva care într-o zi ar putea să nu mai existe ; Franța făcea însă parte din ei, într-un mod tot atît de incontestabil ca și picioarele sau brațele lor, dar nu se gîndiseră pînă atunci. Și iată contrariul : Franța s-a salvat de la moarte acum douăzeci de ani. O cursă cu mașină a salvat-o *in extremis*. Cine știe dacă nu va muri peste un an, negăsind un taxi care să-i vină în ajutor ? Să ai rădăcini, cum spune Barrès, e foarte frumos, dar îți mai trebuie și pămînt pentru ele.

Ofițerii activi au adesea o latură feminină care te surprinde la oamenii viteji sau cel puțin la cei care și-au ales cariera armelor. Căpitanul Lacassagne era un viteaz ; o demonstrase în timpul războiului din Rif, unde, sublocotenent fiind, a văzut pentru prima dată încăierarea armată și de unde s-a întors cu medalii. Totuși, avea această curiozitate caracteristică ce se accentua cînd era în civil, nu încins în uniformă : ea se manifesta printr-o voce caldă, gesturi delicate, zîmbete de copilă, atenții și totul dintr-un instinct grație căruia înfăptuia, eventual, acțiuni surprinzătoare și salutare. Acest instinct l-a ajutat în împrejurări critice, în Maroc, să interpreteze obscure dar importante mesaje aduse de vînt, nisip, greieri, sau de cine știe ce zgomot. S-a servit de el, în alt mod însă, în întîlnirea cu Jean și Jacques, a căror emoție o simțise.

— Am să vă povestesc despre Marna, zise el pe un ton simplu și plăcut, ca și cum era lucrul cel mai firesc de pe lume. Știu că am tocit bătălia asta. Poate am norocul să vă prezint unele aspecte ce vă sînt necunoscute.

De fapt, după cum putem bănui, ei nu cunoșteau nici unul. Puțin le păsase pînă atunci de bătălia de la Marna, dar cele cîteva cuvinte ale lui Lacassagne i-au scos din tulburarea lor, ca un ordin dat de un șef care face să dispară incertitudinea. Te credeai singur, te simțeai rătăcit și iată că lumea prinde un nou contur fiindcă cineva enunță liniștit ceea ce va surveni. Vîntul vuia pe scara majestuoasă, dalele curții luceau sub ploaia de decembrie,

frigul avea acea moliciune pariziană atît de penibilă uneori, dar toate confereau un fel de perfecțiune clipei prezente. Jacques se gîndi că Lacassagne pornea la război ca și în conversație, cu un amestec de hotărîre și umilință. Într-adevăr, după obiceiul său, Lacassagne începu prin a se scuza : își propunea să atace una din prejudecățile cele mai dragi opiniei franceze, să afirme un lucru ce va părea paradoxal, dar care era adevărat, și anume, în ciuda absurdului plan XVII, a teoriei colonelului de Grandmaison care pretindea că o ofensivă cu cît este mai imprudentă cu atît e mai puțin costisitoare, în ciuda regulamentului infanteriei care preconiza atacul cu baioneta, în ciuda disprețului oficial pentru artileria cu tragere curbă, în ciuda multor altor nebunii, Statul major francez în 1914 era superior Înaltului Comandament german.

— Ni se spune mereu că sîntem în urmă cu un război ! zise el. Dar și nemții, domnilor. Ei nu se gîndeau decît să reediteze manevrele de la Sadowa și Metz care le reușiseră atît de bine în 1866 și 1870. (Urmă o expunere plină de precizări și date. Le suprimăm pe cele mai multe pentru a fi cît mai puțin plicticoși.) Ce domina Înaltul Comandament german în 1914 ? Doctrina lui Moltke, învechită de cincizeci de ani, care consta în esență în a-i lăsa o autonomie aproape totală conducătorilor de oști, mai bine informați decît generalul. Paranteza lui Lacassagne : această doctrină ar merge într-o perioadă oarbă, adică fără aviație de recunoaștere, și totuși experiența lui Napoleon dovedește contrariul. Oricum, prințul Frederic-Carol a aplicat-o la Königgratz și i-a înfundat pe austrieci. Patru ani mai tîrziu a repetat figura, la 16 august 1870, dar era gata-gata să dea de dezastru căci se înșelase crezîndu-l pe Bazaine în retragere către Meuse, pe cîtă vreme toată armata franceză se afla grupată între Mars-la-Tour și Verdun. Detașă atunci două corpuri — al III-lea și al X-lea — pentru a patrula, adăuga Lacassagne ca specialist ce era. Un altul decît Bazaine, un Gallieni sau un Foch, de pildă, ar fi zdrobit ambele corpuri germane, l-ar fi înfrînt pe Frederic-Carol și fața lumii ar fi fost alta. Dar vai ! a fost Bazaine (să-ți vină să plîngi) și după două zile prințul obținuse rezultatul dorit, independența lui a fost

dată peste tot ca exemplu, iar sistemul Moltke, atît de fragil, de extravagant, la discreția unui inamic serios, a fost consacrat pe veci. N-aş vrea cu nici un preţ să credeţi că încerc cu voi o eventuală conferință la Şcoala de Război. Îmi dau bine seama că aceste subiecte sînt aride, iar eu nu le tratez într-un mod atrăgător : nu scapă nimeni de deformaţia profesională. Ce vreţi, hodoroaga asta concretizează, în ochii mei, tragedia franco-germană, şi este absolut necesar pentru un ofiţer francez să cunoască resorturile acestei tragedii. Dincolo de rivalitatea metafizică a celor două popoare, există o istoric militară pe care Franţa — sau cei însărcinaţi să o apere — ar trebui să şi-o repete mereu. Ca în orice problemă de război, nu e vorba nici de forţă sau slăbiciune, nici de înflorire sau decadenţă, nici de destin care merge într-un sens sau în altul. Nu. E vorba doar de inteligenţă. Armata este singura în care este obligatoriu — sub pedeapsa cu moartea — să fii inteligent. Nu numai sub pedeapsa cu moartea individuală, ci colectivă.

Din cauza umezelii, a frigului, a ridicolului de a discuta în faţa unui obiect de muzeu, au trecut în Sala Armurilor, încălzită, liniştită, aproape pustie, mirosind a ceară de parchet, miros plăcut pentru un nas francez. S-au aşezat pe o bancă, Jacques şi Jean de-o parte şi de alta a căpitanului, aplecaţi spre el, atenţi ca nişte copii. Lacassagne, mai captivant decît şi-ar fi imaginat, asemeni unui romancier care se simte pradă inspiraţiei după cîteva pagini, îşi reluă povestirea cu cîteva fericite întorsături de frază, care n-au rămas neobservate auditoriului. I-a reuşit perfect urmarea în registru minor, ca unui povestitor abil, cînd l-a citat pe Napoleon care recomanda să nu-ţi divulgi propriile slăbiciuni, căci nu ştii cît de demoralizată sau dezorganizată este armata inamică. Adevăr uitat. În 1914, Înaltul Comandament german ne apărea ca o formidabilă maşină care pusese războiul în ecuaţie şi calculase mijlocul infailibil de a ajunge la Paris în două săptămîni. Or, nimic n-a fost mai puţin adevărat. Lacassagne descrise cu vervă Înaltul Comandament german : era ceva romantic, un fel de povestire de Hoffmann, o operă de Wagner. Se trăia în trecut şi în travesti. Kaiserul

se deghiza, la baluri, în Marele Frederic și se împodobea cu un tricorn ; pentru ca totul să fie identic ca în 1870, pînă și numele protagoniștilor, de parcă timpul încremenise, de parcă orologiul german s-a oprit definitiv la ceasul gloriei, ca șef de Stat-major a fost ales un oarecare Moltke, nepot al marelui Moltke de odinioară. Dar nepotul nu avea nimic comun cu unchiul : era un Hamlet cu cască ascuțită, prea nervos, prea pesimist, neurastenic, scriind în fiecare seară epistole desperate soției, îngrozit să vadă sîngele curgînd, analizînd întruna frumosul său suflet în suferință, ca și cum de asta trebuia să-i ardă. Lacassagne, cu vocea lui caldă, cu frumoșii și neprihăniții lui ochi albaștri, cu chipul lui de cavaler cinstit, regreta că nu e poet să scrie o minunată *Tragedie de la Marna* cu douăzeci de personaje și mai bine, la fel de frumoase ca cele din Shakespeare : prințul moștenitor zvelt ca o trestie, Von Kluck activ și imprudent ca un baron, melancolicul Hentsch expediat de Moltke pentru a opri o victorie posibilă etc. Dincolo, în cealaltă tabără, marele Joffre, solid, mărginit ca un conetabil din evul mediu, îmbrăcat în grăsime ca într-o armură ; Gallieni, înalt, slab, cu privirea pătrunzătoare, autoritar în calitatea lui de guvernator al Parisului, și cel mai mare comandant ; este însoțit de credinciosul său confident Clergerie ; ei doi văd constant reversul medaliei. Războiul, care pentru toți ceilalți este ceva de neînțeles, lor le apare de o simplitate napoleoniană, de parcă privirea lor pătrunde în rîndurile batalioanelor și le observă nestingherită mișcările.

— Un mare general trebuie să vadă lipsurile, zise Lacassagne. Să le vadă înaintea tuturor. Iată în ce consta măreția incomparabilă și unică a lui Gallieni. El a zărit primul breșa. El și Clergerie, după raportul celor cîțiva aviatori, cărora nimeni nu le acorda atenție, au înțeles că Von Kluck se ia drept Frederic-Carol în 1870, că disprețuiește total ordinele Înaltului Comandament. În loc să opereze în înțelegere cu armata a II-a Bülow contra frontului din Paris, el pornește în marș forțat către sud-est, deschizînd o breșă de treizeci de kilometri între Bülow și el.

E întotdeauna interesant să asculţi un om de meserie vorbind despre lucruri cunoscute lui, chiar dacă îl urmăreşti cu greu. Jacques şi Jean înţelegeau mai anevoie decît Gallieni manevra lui Von Kluck, dar erau sensibili la magia detaliilor. Unii profesori de matematică demonstrează teoremele cu patos, cu o anume artă. Tot astfel descria şi Lacassagne lupta. Îşi depărta mîinile ca să arate lărgimea breşei, şi era foarte evocator : realmente, timp de cîteva secunde, între mîinile lui deschise se desfăşurau treizeci de kilometri, treizeci de kilometri de copaci, cîmpuri cu grîne, rîuri, drumuri, sate, treizeci de kilometri de „vid" cum se spune în liturghia militară, şi, deasupra lor, cerul înnourat din Champagne şi Brie. Deodată, Von Kluck se află absolut singur, la discreţia Franţei, dacă ea ştie să vadă. Şi Franţa vede ! Această nenorocită fiinţă, pe jumătate doborîtă, nu e oarbă. Clergerie exclamă : „O să-l luăm prin surprindere". Gallieni pricepe imediat şi spune : „S-o pornim !" Şi iată-l ore în şir la telefon pentru a-i convinge pe toţi, începînd cu Joffre.

— Clergerie a avut ideea de a rechiziţiona şase sute de taxiuri pentru a transporta la Nanteuil brigada a 14-a din divizia a şaptea de infanterie, adăugă Lacassagne. Şase sute de taxiuri şi o brigadă nu-i cine ştie ce într-o bătălie ca cea de pe Marna, totuşi nu găsiţi că acest episod este, în genul lui, la fel de frumos ca Leonida la Termopile ? Maşinile acestea hurducăinde, conduse de şoferi ursuzi cu mustaţă căruntă, înţesate cu cîte şase soldaţi fiecare, cu puşti, echipament, pantaloni roşi, totul are ceva absurd, nefiresc, în care trebuie să vezi, dragul şi atît de spiritualul meu Jacques, semnul însuşi al sublimului. Eu îl văd, şi sînt departe de a fi un artist. Acest taxi, de sub scară, prăfuit cum este, anchilozat ca un invalid bătrîn, este pentru mine imaginea virtuţii unui popor în luptă, care nu se dă în lături de la nici un mijloc pentru a învinge. Acest popor era al nostru, acum douăzeci de ani. Am să vă spun un lucru care o să vă facă să zîmbiţi : taxiul de la Marna mi se pare echivalentul modern al zdrenţelor soldaţilor anului II.

Lacassagne ţinu să citeze ordinul de zi al lui Joffre, cunoscut ca „Ordinul de la Marna" şi semnat la 6 septem-

brie 1914 la ora șapte și jumătate. Îl știa pe dinafară, considerîndu-l ultima manifestare a măreției din Istoria Franței : „În momentul în care se angajează o bătălie de care depinde soarta țării, e important să amintim tuturor că nu e momentul să privim înapoi. Toate eforturile trebuie concentrate pentru a ataca și a-l respinge pe dușman. O trupă care nu poate să înainteze, trebuie să facă totul pentru a păstra teritoriul cucerit preferînd să moară decît să se retragă. În actualele împrejurări, nu poate fi tolerată nici o slăbiciune". Acestea sînt cuvintele pe care le-a găsit marele Joffre, în capul lui uriaș, dincolo de mustața-i deasă, în timp ce stătea călare pe un scaun la umbra unui frasin, în curtea școlii din Bar-sur-Aube. Partea cea mai emoționantă este că națiunea și armata așteptau acest cuvînt, că nu așteptau decît acest cuvînt. Aveau de cîștigat nu războiul din 1914, ci pe cel din 1870, cu patruzeci de ani mai tîrziu. De zece zile, armata bătea în retragere, oamenii dormeau pe pămînt, pe jumătate morți de oboseală. Și deodată, cînd sună goarna, sînt în stare să pună mîna pe pușcă și să atace. „Nu mi-am putut închipui vreodată una ca asta, a spus mai tîrziu Moltke-Hamlet, nu se studiase această eventualitate în Școala noastră de Război." De fapt, domnilor, conchise Lacassagne, nu s-a luat o hotărîre propriu-zisă la Marna. Am atacat inamicul pretutindeni, l-am oprit, dar nu era nici pe departe înfrînt. Armata engleză a lui French, care se afla în fața breșei, la Coulommiers, nu îndrăznea să înainteze. Vidul din față îl amețea. La 9 septembrie, aripa din stînga armatei a VI-a (Maunoury) se retrage opt kilometri. Stăruia teama că nimic nu-l va împiedica pe Von Kluck să se năpustească asupra Parisului, care nu dispunea pentru a se apăra decît de o brigadă de spahii, o brigadă de pușcași marinari și două batalioane de zuavi. Gallieni și-a notat în carnet : „Impresie pesimistă". Totuși, miracolul era pe cale să se producă. Nu cred că miracolele sînt în înlănțuirea mai mult sau mai puțin fericită a împrejurărilor ; ele sînt în inima oamenilor. Miracolul de la Marna, pentru că e o expresie consacrată, se explică prin aceea că Joffre n-a avut un suflet de învins. Ce este un învins ? Nu este un general bătut din punct de vedere tactic și strategic : este

un om care acceptă înfrîngerea. Nemuritor la bătrînul Joffre e că n-a acceptat nici o clipă înfrîngerea. După zece zile de derută, cu nemții în fața Parisului, cu pierderi înspăimîntătoare, Joffre își adună forțele și ține piept. Învinsul e Moltke, în ciuda uluitoarelor lui succese. La prima primejdie — chiar înainte : la prima apariție a primejdiei, el acceptă înfrîngerea. Aleargă în întîmpinarea ei. Joffre nu vedea prea bine breșa, dar Moltke o vedea, n-o vedea decît pe ea, era fascinat, se apleca deasupra ei ca deasupra unei prăpăstii. Atunci îl trimite pe Hentsch cu ordin de retragere. Bietul Von Kluck, care credea că va obține victoria, nu meritase să fie comandat de Hamlet.

Lacassagne se uită la ceas, zîmbi neașteptat după această dramatică poveste, și se ridică. Lumina cenușie de decembrie ce pătrundea în Sala Armurilor accentua straniul locului, populat cu jandarmi de fier din secolul al XIV-lea, cocoțați pe cai de fier, la fel de țepeni ca și pendulele din vitrine. Cei trei prieteni s-au plimbat cîteva clipe în tăcere, contemplînd cuirasele sumbre, căștile teșite ale soldaților englezi care au ars-o pe Ioana d'Arc, atît de asemănătoare cu căștile soldaților americani de la Yser, coifurile ciudate, spadele ruginite din panoplii. Jean și Jacques se simțeau stînjeniți, căci nu puteau scoate o vorbă. Oricum, Sala Armurilor nu te prea îndeamnă la taclale. Vestigiile războaielor care o mobilează sînt asurzitoare. În fața acestor arme care au slujit, a carapacelor care au acoperit oameni, ai sentimentul unui tumult înțepenit, auzi cuvintele înghețate ale lui Pantagruel.

— Mă tem, domnilor, că am vorbit prea mult, zise Lacassagne cînd au ajuns din nou în curtea bătută de vînt, și vă rog să mă scuzați. E din vina taxiului. D. Pousselet avusese dreptate afirmînd că o vizită la mormîntul lui Napoleon nu ne-ar spune cine știe ce. Napoleon este prea departe de noi ; și apoi e un om excepțional, aproape un erou de roman. Poți să visezi la el, ca și la Cezar sau la Michelangelo, ba chiar să te îmbeți de visare, dar exemplul său, dacă există vreunul, rămîne în afara înțelegerii noastre. În timp ce Marna e mult mai apropiată de noi. În 1914 trăiam. Lumea în care respiram primise o formi-

dabilă lecție de energie. Avusese, fără îndoială, ca dascăli, oameni superiori prin spirit și caracter, dar nu excepționali. Dacă erau animați de un geniu, acela nu era altul decît geniul Franței, care apare periodic în Istoria noastră și, ca orice geniu, după cîte cred, ne conduce la acțiuni sau la opere de care nu bănuim că am fi capabili și de care sîntem primii surprinși. Un ajutor de tîmplar nu se îndoiește de rindea ; nici de lemnul de stejar sau de brad cu care lucrează ; nu se îndoiește de tîmplărie. Tîmplăria este viața lui, viitorul lui, pîinea lui. Tot astfel pentru niște tineri ca voi, sau ca mine, care nu mai sînt atît de tînăr, Franța este o necesitate, o meserie, o unealtă, da, o unealtă, să nu ne temem de cuvinte, fără de care nu sîntem în stare de nimic. Cei ce nu înțeleg aceasta, cei ce n-o simt sînt adevărații dezrădăcinați ai timpului nostru. Dezrădăcinați ca un tîmplar care, deodată, într-o bună zi, ar înceta să mai creadă în acest lucru incontestabil care este tîmplăria, în obiectul adaptat din negura vremilor la nevoile sale, și care este rindeaua.

După cum s-a putut constata, Jean și Jacques erau mari vorbăreți. Nimic nu-i deconcertează mai mult pe vorbăreți decît un interlocutor care ia cuvîntul și nu se mai oprește. Totul depinde de om ; dacă știi să-l privești, îi recunoști modul său de a fi în cele mai felurite acțiuni. Lacassagne și-a condus acțiunea ca pe o operațiune militară, adică luînd inițiativa mișcărilor, nelăsîndu-i adversarului nici un moment de ripostă, antrenîndu-l pe terenul care-i convine, totul fără grabă, înaintînd doar după ce a ocupat posturile din cale. Cu un ceas mai devreme domnea o egalitate deplină, vîrsta și gradul lui Lacassagne erau compensate de spiritul, vioiciunea, verva celorlalți doi ; acum nu mai exista egalitate. Vorbea Lacassagne ! Lacassagne era capabil de discursuri coerente, avea păreri personale nu numai privind echitația și canotajul ! Jean era atît de surprins, încît ținea privirea în jos. Pe Jacques, Lacassagne îl uluia ca un copil pe care l-ai crescut și la care descoperi aptitudini nebănuite. Avea de asemenea o reacție de artist. Bătălia de la Marna îi deștepta un anumit spirit militar francez pe care-l întîlnise adesea în

lecturile sale de copil (*Memoriile* generalului Marbot, ***Cei trei Mușchetari*** etc.) și care i-au plăcut întotdeauna fiindcă răspundeau la ceva ce era în el. Ce ? O nevoie de eroism, de nepăsare, de bună dispoziție, de omletă din patru ouă, de simplicitate epică hazoasă, de camaraderie cu cei viteji. Latura de luptător și de băiat de treabă proprie francezului, după portretul ce ne-a fost lăsat de veacuri, îl încînta, deștepta în el complicități fericite. Jean încerca o emoție mai gravă și mai vagă, puțin tristă. Epidermică, în concluzie.

Expresia sentimentelor urmează o evoluție asemănătoare artelor decorative. În 1880, un discurs ca cel al lui Lacassagne ar fi suscitat comentarii tot atît de pompoase ca și mobilele de pe-atunci. S-ar fi epilogat, moralizat, filozofat. În 1935, erai sobru și pudic asemeni stilului modern. În locul efuziunilor, a jurămintelor barresiene, a reculegerii, a lirismului, cei trei prieteni părăsiră Domul schimbînd cuvinte obișnuite. S-au dus să încheie după-amiaza la cinema. Au văzut unul din acele filme de pe atunci în care Francen juca rolul unui întreprinzător ofițer de marină, încornorat dar împodobit cu o barbă impresionantă.

În momentul în care are loc povestirea noastră, manifestările de patriotism erau detestate în Franța, fiind împănate cu prostii. Cinematograful era infestat cu filme spre gloria Legiunii, a spahiilor, a marinarilor, a aviatorilor. Exista o predilecție deosebită pentru regimentele de mehari. Totul pudrat cu anecdote stupide, în care era vorba de o dragoste nefericită, de căpitani intransigenți la capitolul datorie, de tineri locotenenți care se lăsau uciși fiindcă o gîsculiță preferase un civil pomădat, de caporali încăpățînați ce mureau de sete împreună cu patrula etc. Literatura număra mai mulți căpitani de vas care scriau romane maritime. Marii eroi se numeau Lyautey, Mermoz, Bournazel, moș Foucauld, ale căror biografii publicate necontenit i-ar fi indignat pe acești bărbați severi dacă ar fi putut să le citească.

Nerozia e un efect al uscăciunii sufletești. Oamenii insensibili, cînd vor să simuleze o emoție, sar peste cal și

cad în siropos. Aceeaşi remarcă în ceea ce priveşte folclorul patriotic al anilor '30, care nu corespundea unei nevoi a poporului. Filmul la care Jean şi Jacques au asistat după plimbarea la Invalizi a avut un efect fericit : le-a arătat diferenţa care există între fals şi autentic, şi, prin comparaţie, cît fusese de sincer Lacassagne. Astfel puteai să crezi în destinele Franţei fără să cazi în grotesc ? Se despărţiră de Lacassagne puţin stînjeniţi, totuşi.

PARTEA A DOUA

CĂSĂTORIA LUI JEAN CU DOMNIȘOARA Nadine Balaruc a avut loc în noiembrie 1936, anul faimosului Front popular. N-a fost un eveniment tocmai plăcut. D-na Pousselet avea o figură de înmormîntare. Își detesta nora din tot sufletul, iar aceasta îi răspundea, la rîndu-i, cu același sentiment. La Jean însă dominantă era surpriza. Nu-i venea să creadă că se află acolo, ca erou al zilei, că se însoară. Căuta în el urme de bucurie, dar nu găsea. Totuși, nu-i lipsise bunăvoința. Cînd a luat hotărîrea să se căsătorească, ceea ce el considera o frumoasă acțiune dar o mare prostie, a dorit, cel puțin, ca totul să fie reușit. Merita. Și totuși... Alerga acum de la maică-sa la Nadine, făcîndu-le fiecăreia declarații de dragoste, spunîndu-le fel și fel de glume ca să le descrețească fruntea, pledîndu-i fiecăreia cauza celeilalte, explicîndu-i fiecăreia caracterul celeilalte. După părerea lui, ele ar fi putut să facă un efort. De nenumărate ori a fost gata-gata să le-o spună, dar n-a îndrăznit. Le respecta sentimentele, el care nu resimțea nici unul. Ca de obicei, sufletu-i era gol sau mai degrabă disponibil. Ceea ce nu-l împiedica să fie plictisit și să ajungă la concluzia că nu-ți reușește nimic în viață precum ai dori. De ce oare, tocmai persoanele care te iubesc, nu se înțeleg între ele, își nutresc o suspiciune continuă, cînd ar fi atît de simplu și de comod să trăiască în tihnă, spre marea liniște a obiectului afecțiunii lor ? Jean privea sentimentele semenilor neputincios, ca pe niște rîuri prea adînci sau prea mari, imposibil de traversat, sau ca pe niște stînci de netrecut. Le ocolea, așadar, dar operația îi lua

uneori mult timp, şi-l obosea. Era prea tînăr încă să ştie că nu străbaţi decît peisajul pe care-l meriţi. Prea tînăr, adică prea rezonabil : trebuie să plonjezi în apele fără punţi, chiar dacă faci un guturai ; trebuie să izbeşti în ţărm, să-l faci să se prăvale. Viaţa e o oglindă care nu iartă : ea îţi oferă neîncetat, cu aventurile pe care le poartă, propria ta imagine. Căsătoria lui Jean îi semăna, iar el se înduioşa crezînd că n-are noroc.

De două-trei ori, d-na Pousselet plînse cu o discreţie făţişă ; în timpul ceremoniei se smiorcăi întruna. În rest arboră aerul unui viteaz în faţa marilor încercări, ceea ce-l exasperă pe Jean mai mult decît văicărelile ei. Nu putem reda acest aer viteaz decît prin clişee ; el însemna : fac haz de necaz, nu zic nimic dar am priceput totul, voi bea cupa amărăciunii, rîd eu dar inima-mi sîngerează. Trecea cu o artă superioară (deşi spontană) de la zîmbete la suspine ; închidea ochii, tremura fără motiv, îşi reţinea cîte o tresărire cînd îi adresai un cuvînt, îi vorbea Nadinei cu o blîndeţe studiată, dublată de o repulsie păgînă, o adevărată capodoperă de antipatie.

În forul ei lăuntric, era pradă indignării învinsului : simţea furia regelui numid ce împodobea carul unui cezar triumfător ; medita asupra unor vagi dar implacabile revanşe. Nadine, în rochia-i albă, tînără, fericită, furîndu-i legal ceea ce ea avea mai de preţ, Nadine, contra căreia ea nu putea face nimic, era o imagine înspăimîntătoare. Ce naiba, sînt atîtea fete drăguţe în Franţa ! Ce toană, să ia pe una atît de nepotrivită cu el. D-na Pousselet avea idei generoase. Ar fi fost de acord ca el să aibă o aventură cu domnişoara Balaruc şi s-o abandoneze apoi, ceea ce, în treacăt fie spus, i-ar fi făcut bine. Dar să se căsătorească ? Nu înţelegea. Exista o singură explicaţie : Nadine era o intrigantă. Fiul ei a fost *îmbrobodit* de o intrigantă ; aşa *a pus mîna* pe el. De ce să-şi fi dat osteneala o fată drăguţă să-l îmbrobodească pe Jean care n-avea nici situaţie, nici avere, şi care nu era nici seducător, e o problemă care rămîne în umbră. D-na Pousselet ştia, doar, că nora ei iubea, şi această dragoste îi sfîşia inima, mai mult nu putea gîndi. În mijlocul petrecerii, ea trecea în revistă clişee pesimiste care o consolau cît de cît pentru nenorocirea ei : Jean este prea

tînăr pentru o căsnicie, ci se dăruie cu „mîinile legate" unei femei care nu-l merită (Cine-l merită pe Jean ? Mister !) ; se vede dintr-o privire cu cine ai de-a face : o să-l ducă de nas ; mai bine l-aş fi ştiut bolnav ; iată mulţumirea după douăzeci şi patru de ani de sacrificiu ; ai un fiu pentru care ţi-ai da şi viaţa şi o străină vine şi ţi-l ia ; dar mai stăm noi de vorbă peste un an ! Desperată, d-na Pousselet număra puii pregătiţi pentru ingratul ei fiu de-a lungul duminicilor vieţii lui, cadourile, micile surprize, jucăriile, costumele cumpărate de la „Printemps", cravatele oferite de ziua lui, sărutările înainte de culcare, pe cînd îl învelea. O să vadă el diferenţa ! Numai o mamă ştie să iubească. Pentru d-na Pousselet această căsătorie însemna o trădare şi o bătălie pierdută. Bătălia dura de luni de zile. Prima oară cînd l-a auzit vorbind de Nadine şi-a dat seama de primejdie. După ce ? După o anumită rezervă a lui Jean, după reţinerile lui, după o indiferenţă revelatorie. O descrisese pe Nadine ca pe o colegă simpatică, dar nu trecea zi să n-o vadă, şi nu se putea opri să nu-i rostească numele. Or, dragostea e marea problemă a femeilor, chiar a celor care n-au prea avut parte de ea. Au un ochi de vultur în a o repera, oricît ar fi ea de ascunsă ; o ghicesc mai înainte ca ea să se arate. D-na Pousselet porni la război cu curaj : o denigră pe Nadine, îi atribui mobiluri interesate, îi repetă întruna că un tînăr nu trebuie să se însoare înainte de treizeci de ani, îi înfăţişă tablouri jalnice ale unei familii fără bani şi cu mulţi copii. („N-am să te pot ajuta, şi dragu' mamei, nu cred că pui vreo bază pe părinţii persoanei ; o să vină numai cu ce-i pe ea, atît.") Şi apoi nu era nici o grabă : mai înainte să se gîndească la însurătoare, trebuia să-şi termine studiile, aşa-i înţelept. Dar, lucru surprinzător, studiile lui Jean nu intrau în discursurile antimatrimoniale ale doamnei Pousselet. Ele erau marota epocii, o sperietoare pe care familiile o foloseau pentru tinerii fantezişti. Fiul unic, după ce timp de douăzeci de ani a fost sufocat de dragostea părintească, nu era liber ; trebuia să cucerească „o situaţie bună" pentru ca părinţii să continue să-l copleşească cu prezenţa lor, dar pe cheltuiala lui.

— Şi dacă ai să fugi cu *alta*, ce mă fac ? întreba d-na Pousselet cu perfidie, ştiind că acest argument fără fundament era eficace. Dar pe zi ce trecea, Nadine năruia tot ceea ce ea clădea.

D-na Pousselet, care-l despărţea fără dificultate pe Jean de prieteni, sau îl făcea să renunţe la vreo părere, se găsea acum în faţa unui adversar de acelaşi sex, adică vigilent, avid, nepăsîndu-i de violenţele sau de vicleşugurile ei. Două femei în luptă pentru un bărbat, două forţe antagoniste la fel de puternice oferă un spectacol frumos : geniul feminin în luptă contra lui însuşi. Şi totuşi d-na Pousselet a fost înfrîntă, înfrîntă de Nadine singură, căci Jean n-avea putere. Ceea ce o înnebunea şi, într-un fel, o umilea, era că dragostea trecuse de partea Nadinei. Jean nu trădase din pasiune ci din slăbiciune, din laşitatea proprie bărbaţilor. Fusese prins între două iubiri, şi s-a lăsat înhăţat de cea mai exigentă.

Nadine era o fată drăguţă ; avea părul negru, ochii căprui, tenul mat de brunetă, piciorul subţire (poate prea, dar impecabil), numai sprîncenele şi bărbia cam agresive. Un altul mai puţin novice ca Jean ar fi fost neliniştit de buzele subţiri şi uşor dispreţuitoare. Dar el n-a dat atenţie sau n-a vrut să dea atenţie acestui detaliu. S-au cunoscut, foarte simplu, la Sorbona, unde Nadine îşi lua, cu indolenţă, licenţa în germană. Ea se îndrăgosti foarte tare. Din politeţe, şi el se arătă îndrăgostit. A venit apoi clipa cînd n-a mai putut să dea înapoi. Nadine avea accese de tandreţe, de descumpănire, de priviri încărcate de un dulce reproş dacă el era brutal, sau de dăruiri care o aminteau pe d-na Pousselet ; dar ceea ce-l exaspera pe Jean la una, îl înduioşa la cealaltă, fiindcă era tînără. Ea voia să-l vadă în fiecare zi ; el nu îndrăznea s-o refuze, deşi se plictisea uneori. Şi nu erau scurte întîlniri între două cursuri ; cînd punea mîna pe el, nu-l mai lăsa. Stăteau ore în şir în cafenele, se plimbau pe bulevardul St. Michel, la cinema (la *Champollion*), seara îl mobiliza să ia masa în *tête-à-tête* în cîte o braserie din Cartierul Latin. Tot acest timp furat studiului îl nemulţumea pe Jean. În 1936, examenul de agregaţie era foarte greu, iar candidaţii se pregăteau zi şi noapte. Chiulind în asemenea stil, e clar că va pica. Cu atît mai mult cu cît plim-

bările cu Nadine îl extenuau. Întors acasă, nu mai avea curajul să deschidă o carte ; se arunca pe pat și adormea ca un prunc. Moliciunea și lenea dragostei îi dizolvau viața de parcă ar fi iubit cu adevărat. Nu-i venea să-i spună Nadinei : „Acum, la revedere, trebuie să lucrez", sau „Nu, mîine nu sînt liber". Ideea că o face să sufere, că frumosul ei chip se întunecă și colțurile gurii i se lasă, îl paraliza. Avea în fața ei aceeași timiditate ca în fața maică-si, timiditatea oamenilor puternici în fața celor slabi pe care trebuie să-i menajezi, să le suporți dorințele, chiar dacă te deranjează, căci altminteri i-ai răni fără leac. Cînd conversația se dilua, Nadine făcea ce făcea și-o punea pe tapet pe d-na Pousselet ; astfel ea lua cunoștință zilnic de manevrele taberei adverse, căci Jean sărea ca peștele pe uscat în fața unui subiect atît de bogat. Treptat, a ajuns să încerce alături de ea un sentiment de familiaritate. Marea pasiune pe care el o inspirase îl flata. Nadine avea douăzeci și doi de ani. Într-o seară își luă toate măsurile ca să-l seducă. Era fecioară. Acest holocaust nu-i trezi iubirea lui Jean, dar îl emoționă. Urmă o legătură, iar după cîteva luni, fără să-și dea seama cum, nu mai exista în viața lui Jean nici un colțișor pe care ea să nu-l știe, în care ea să nu fie prezentă, să nu fie interesată. Ajunsese fără dificultate să-i insinueze amantului că o ruptură ar ucide-o. (Am notat un gînd asemănător al lui Jean în legătură cu d-na Pousselet.) Iubirea Nadinei îi apărea ca un somptuos cadou, de care nu avea nici nevoie nici poftă, dar pe care nu-l refuzi. Nimeni nu-l va mai iubi ca ea vreodată. În copilărie fusese învățat că trebuie să mănînci tot ce ai în farfurie, fie că-ți este sau nu foame, căci risipa e o crimă. Trebuia să devore acum iubirea Nadinei ca pe ceva rar, un festin enorm și rafinat, pe care, reîntors la obișnuita-i masă frugală, nu s-ar fi putut consola că l-a disprețuit. Sărmana doamnă Pousselet, care i-a inculcat odinioară bunele precepte de economie, n-a bănuit că-și pregătește propria-i nenorocire.

Jean era ateu, iar d-na Pousselet nu-i acorda lui Dumnezeu, după cum am văzut, decît un credit neînsemnat, așa încît ar fi dorit o căsătorie civilă, expediată

și urmată de o masă foarte simplă. Cu cît se va termina mai repede, cu atît va fi mai bine, gîndeau ei pentru motive ce nu și le-au împărtășit, dar care trebuie să fi semănat. Într-adevăr, Jean, dacă n-ar fi ținut seamă decît de el, ar fi subscris la părerile mamei, care i se păreau cele mai rezonabile. Oricum, legătura îi convenea. De ce n-a fost prelungită pînă la examene și chiar după, un an, doi ? Dragostea Nadinei s-ar fi temperat poate, aventura lor s-ar fi stins treptat, iar el n-ar fi avut de făcut această opțiune inumană între mamă și ea. Nici pentru el nu era presantă căsătoria.

Presantă era însă pentru Nadine. Degeaba îl vedea pe Jean cinci-șase ore pe zi, nu era de ajuns ; nu era nimic. Ar fi vrut să împartă cu el fiecare clipă a vieții, fiecare sentiment, fiecare gînd, fiecare cuvînt. Numai așa era fericită, iar Jean rămînea neputincios în fața fericirii Nadinei, nu fiindcă l-ar fi interesat, dar îi datora fericirea. Avea acest scrupul de mic burghez care nu suportă nici măcar o datorie de o sută de franci. Cu atît mai mult o datorie morală. În al doilea rînd, cum împrejurările l-au încolțit să aleagă între două femei, a ales-o, mărinimos, pe cea mai dezarmată, mai firavă, blestemînd însă destinul care-l vîra în situații atît de încurcate. Pe scurt, i-a trebuit Nadinei un an (și ofranda virginității ei, e drept) ca să-l conducă pe Jean la altar.

N-am greșit cînd am spus altar. Familia Pousselet a fost înfrîntă pe toată linia. Familia Balaruc era credincioasă, iar Nadine dorea o nuntă cu fast ca să marcheze cea mai mare bucurie a vieții ei. A avut loc, așadar, o slujbă la biserica Saint-Ferdinand-des-Ternes, unde băncile erau acoperite cu catifea roșie, două fetițe îmbrăcate în rochii lungi trandafirii, însoțite de doi băieței în costum de seară țineau trena miresei. Binecuvîntarea nupțială le-a fost dată de Crampon, cunoscută figură ecleziastică, autorul a cîtorva volume de exegeză. D. Balaruc-tatăl și-a pus smochingul și jobenul. D-na Balaruc s-a împărtășit. Ca să compenseze această mascaradă, Jean i-a cerut organistului să interpreteze *Partita* și *Fuga în re major* de Johann Sebastian Bach, care, cu excepția lui, n-a făcut nimănui plăcere, fiind dealtminteri interpretată nenuanțat. Lacrimile d-nei Pousselet au fost puse

pe seama emoției. Nu mai călcase într-o biserică de la prima comuniune a fiului ei, și nu avea să se împace tocmai acum cu Domnul. Dimpotrivă, nutrea împotriva lui o furie suplimentară. La căsătoria civilă, primarul arondismentului XVII a ținut o scurtă alocuțiune plină de clișee, dar care i-a străpuns inima bietei mame : descria un viitor din care ea era exclusă. Încerca un sentiment oribil de exil. Familia Balaruc triumfa. Erau peste douăzeci : frați, surori, unchi, mătuși, ba chiar și o bătrînă servitoare. În fața acestei armate, d-na Pousselet n-a putut alinia decît un văr din Wattignies cu soția, care făcuseră drumul pînă la Paris mai mult din obligație decît din plăcere, și Jacques de Boissy, martorul fiului ei.

Bine că era de față Jacques, atît de simpatic și de spontan ! Numai cu el, doamna Pousselet se simțea în siguranță. Îi șoptea la ureche tot felul de glume, lua în zeflemea pe cîte o mătușă Balaruc care parcă se desprinsese dintr-un desen de Dubout, cu pieptul ei mare, obrajii bucălați și aerul impunător ; îi spunea lucruri încîntătoare, ca, de pildă : „Cît de stupidă poate să fie o nuntă ! Nu vi se pare că parcă am juca *Pălăria de pai din Italia* ? Cînd o să vină ziua cînd d. Balaruc o să-i spună lui Jean : «Băiete, totul s-a terminat !»“

Unicele zîmbete ale d-nei Pousselet i-au fost acordate în acea zi lui Jacques. Acesta împinsese politețea într-atît încît îi acorda brațul la cea mai mică mișcare. Ce fericire să te poți sprijini pe acest băiat de treabă care îi era complice contra întregului univers ! Avea să răspundă la vreun compliment făcut de un invitat, ea îi arunca o privire cu coada ochiului de parcă ar fi spus : „Doamne, cît de vulgari sînt oamenii ăștia. Mă întreb ce căutăm noi aici !“ La masă, d-na Pousselet ceru ca Jacques să stea alături de ea ; au discutat literatură cît mai tare, pentru ca vulgul să priceapă că făceau tabără aparte, neglijîndu-l superior pe d. Balaruc, aflat în dreapta ei. Masa a întremat-o. Fusese delicioasă. Sufletele suferinde află neîndoios o oarecare alinare în pateul de ficat și în biftecuri. A mai plîns ea ceva la desert, dar fără amărăciune.

În 1936, ca să găsești o locuință în Paris, era de-ajuns să te plimbi o jumătate de oră în cartierul preferat. Un

imobil din trei avea deasupra ușii de la intrare anunțul „De închiriat". Jean și Nadine s-au instalat pe strada Demours, într-un apartament de patru camere nu prea mari, cu o chirie acceptabilă. Scara, năpădită de mirosuri de bucătărie, nu mai fusese zugrăvită de pe vremea lui Fallières. Casa, construită din piatră și cărămidă, cu cîteva muluri la ferestre, dată de la sfîrșitul secolului trecut, pe cînd s-au construit multe alte case asemănătoare, ca și cînd devenea presantă instalarea unei anumite categorii de parizieni, respectabili și zgîrie-brînză totodată, prea zgîrciți pentru a duce o viață burgheză, dar destul de înstăriți pentru a-și permite să țină o servitoare. Jean și-a ales strada Demours tot așa cum s-a lansat și în licența în Litere : din lipsă de imaginație, pentru că nu concepea că s-ar putea locui în altă parte decît în arondismentul XVII. Și apoi, strada Guersant nu era departe. Destul că se smulsese de lîngă d-na Pousselet (ea pretindea că lovitura a îmbătrînit-o cu zece ani, deși la prima vedere nu se observa), sfîșierea ar fi fost mai puțin cumplită dacă fiul locuia la cinci minute de ea. Acest gen de mici capitulări voluntare, pentru ca să i se ierte un act de curaj, îl caracteriza pe Jean. Nadine, care și ea era un copil al cartierului Ternes și care nu avea, după cît se pare, mai multă imaginație ca soțul ei, n-a obiectat contra străzii Demours, cu atît mai mult cu cît proprii ei părinți locuiau tot la cinci minute, iar mama ei declarase locul „cu totul indicat". Aprobarea familiei Balaruc era literă de evanghelie. Femeile tinere, chiar dacă au o căsnicie fericită, se mai simt legate de familia lor ; părăsesc o patrie, pe care însă o vizitează adesea, ca să prindă forțe noi. În ceea ce privește vecinătatea cu d-na Pousselet, Nadine nu-și făcea probleme ; se temea de ea tot atît cît se temea Bismarck de Franța după anexarea Alsaciei și Lorenei.

Cele patru camere meschine aveau stucaturi pe tavan. Jean ar fi vrut să le păstreze pentru pitorescul lor, dar Nadine s-a arătat de neînduplecat : așadar au fost desființate, ca și cornișa. Apartamentul a fost zugrăvit în alb, ca să pară luminos și curat. Fusese trist și deveni lugubru. Familia Balaruc a adus mobila : un pat dublu și felurite aparate de iluminat (mai ales lămpi cu picior,

căci Nadine, nu se știe de ce, detesta lustrele) ; d-na Pousselet oferi argintăria. Cum era toamnă, se hotărîră să amîne călătoria de nuntă pentru la primăvară. De fapt nu le stătea gîndul la cheltuieli. Răposatul Pousselet, eroul de la Ypres, lăsase un modest portofoliu de acțiuni, care n-a fost rău administrat, producînd un venit modest, fără îndoială, dar suficient pînă atunci pentru nevoile mamei și fiului. Jean, din onoare și remușcări de a fi abandonat „o biată bătrînă care nu-l avea decît pe el" (să ne amintim că bătrîna nu împlinise încă șaizeci de ani), nu-și ceru partea. D-na Pousselet aprecia că nu era cazul să dea un ban, cu atît mai mult cu cît nu dorise căsătoria. Dealtminteri, buna mamă nu i-a făcut nici cel mai neînsemnat cadou pînă în ultimul ceas al vieții : o îngrozea ideea că un obiect care i-a aparținut, sau pe care l-a cumpărat, ar putea intra în posesia execrabilei Nadine. D. Balaruc, subdirector într-o întreprindere industrială, nu trăia decît din salariu. Îi dădu de înțeles lui Jean că mai are de purtat de grijă și altor copii. Jean și d-na Pousselet, care ar fi preferat să fie tăiați în bucățele decît să aducă vorba de bani, n-au pomenit de o eventuală zestre. Totuși, d. Balaruc, ca să-și arate generozitatea, s-a angajat să le dea tinerilor, timp de cîteva luni (șase sau maximum opt, și încă era frumos), o mică sumă, ca să-i ajute. Firește nu s-a sfiit să-l facă pe Jean să simtă greutatea sacrificiului. D. Balaruc era un „om de știință" ; disprețuia literatura și considera că cei care urmează literele rămîn toată viața niște mațe-fripte. Să devii profesor, ce ambiție ! La urma urmelor, profesorii sînt simpli funcționari. La ce servește un funcționar ? Să mănînce banii contribuabililor. De ce n-a urmat medicina sau dreptul ? Iată ce numea d. Balaruc o carieră : „lucrativă, riscantă, dar pe care ești stăpîn".

Contrar așteptărilor, nu atitudinea socrului l-a îndemnat pe Jean să-și facă o situație. Desigur, orgoliul său suferea, iar pensia îl ustura la inimă, dar exista ceva mult mai profund. Căsătoria, noua lui viață, faptul că n-o mai vedea pe d-na Pousselet cramponîndu-se ca un vampir, libertatea peste care dăduse pe cînd se aștepta la un jug, l-au făcut să deteste studiile. Meseria de profesor la care aspirase, cu vacanțele ei atît de ispititoare,

i se păru deodată anostă și plicticoasă. Din cauza legăturii lui cu Nadine căzuse prima dată la agregație. Ar mai fi căzut o dată, fără îndoială, căci viața conjugală, cu datoriile, plăcerile și necazurile ei este și mai puțin propice studiului. Vine un moment cînd energia se destinde, te uiți la drumul parcurs și nu vezi decît lungimea : nu mai ai curajul să parcurgi ultimii metri pînă la sosire. Așa s-a întîmplat și cu Jean, care lucrase cu asiduitate patru ani și se opri ca un cal în fața unei umbre. Ar fi putut s-o întindă cu pensia și cu cîte o meditație pînă în iunie '37, data viitorului concurs, dar nu se gîndi la o asemenea perspectivă. Viața, ținută la distanță pînă atunci, se năpustise asupra lui și-i devora timpul. Meditațiile, mama pe care trebuia s-o viziteze, soția dornică de drăgălășenii ziua și de atenții noaptea, duminica în familie la Balaruc, și așa mai departe, făceau să-i rămînă puține ceasuri pentru autorii din programă. Adio, agregație !

Acest adio n-a avut nimic trist, dimpotrivă ! Deși amînată, călătoria de nuntă au făcut-o, într-adevăr, pe strada Demours, în moloz și miros de var. Nici Grecia, nici Italia nu le-ar fi adus atîta schimbare. E cu mult mai plăcut să descoperi mici manii de tînără femeie, să te trezești aruncat în intimitatea ei grațioasă și impudică, să cunoști prin miracolul căsătoriei plăcerile copilăriei și ale tinereții fără inconveniente, decît să te plimbi prin orașe celebre cu peisaje de cărți poștale. Nadine dormind ghemuită lîngă Jean, Nadine dimineața în cămașă de noapte sau capot, ciufulită, cîntînd, făcînd pe stăpîna casei, dereticînd, aranjîndu-și toaleta, domnind cu importanță peste domeniul lor, iar el, în pijama, cu săpun de bărbierit pe față, chipeș și impunător, amîndoi învățînd să trăiască împreună, e minunat, e frumos ca un film american. Nadine poseda, în sfîrșit, oficial, ceea ce dorise atît de mult. Părea așa de fericită, încît lui Jean nu-i rămînea decît să arate și el tot atîta entuziasm. Într-un alt domeniu, încerca față de soție sentimente analoge cu cele pe care i le inspira Jacques ; invidia iubirea Nadinei care o făcea veselă, activă, spirituală, promptă, plină de inițiativă. Prin comparație, el, cu dragostea-i molcomă, se simțea mai sărac, și-i părea rău. Agregația era departe ! Într-o săptămînă se pierdu în negura timpurilor. Apar-

ținea unei existențe anterioare, fără legătură cu cea prezentă. Fără să-și dea seama, Jean sărise peste cîțiva ani din viață. Înainte de a trece pe la ofițerul Stării civile era un student, un copil a cărui unică sarcină e de a-și lustrui armele de care se va servi mai tîrziu. Acum era un bărbat. A se reîntoarce pe băncile Sorbonei ar fi fost ca și cum ar fi redevenit copil.

La rugămintea lui Jacques, d. de Boissy l-a primit într-un birou de pe strada Taitbout. Jean îi făcu o impresie detestabilă : prost crescut, un aer arogant caracteristic, după el, naturilor subalterne. Se arătă totuși binevoitor.

— Ești nebun să abandonezi agregația ! Fă-te profesor, e o meserie frumoasă, hai, încă un mic efort... Dacă nu vrei să mergi în provincie, mă voi ocupa să fii numit în Paris. Deși socialist, ministrul învățămîntului e foarte sociabil ; îl invit la dineu și treaba e ca și făcută. D. Zay nu e chiar așa cum îl prezintă ziarele de dreapta. Ca profesor ai asigurată o viață liniștită. Crede-mă, asta e ceea ce-ți trebuie.

Jean răspunse că nu liniștea îl interesează, ceea ce de fapt e o prostie, și a fost luată ca atare. Se simțea stingherit în fața d-lui de Boissy, personaj impozant și brutal, care impunea tuturor, cu excepția propriului său fiu. În sufletul lui Jean se dădea o luptă între timiditate și egalitarism. De aici un aer fals, de împrumut, prea mult respect și prea multă familiaritate, ceea ce făcu să sporească iritarea d-lui de Boissy. Fiecare cu defectele lui : d-lui de Boissy nu-i plăceau oamenii a căror atitudine trăda frămîntări interioare. În plus, după cum îi mărturisi lui Jacques, seara, nu observase pe chipul oaspetelui mica licărire a succesului, și după cum știm, fugea de ghinioniști. Era foarte contrariat că Jean i se adresase spunîndu-i „domnule" și nu „domnule președinte", așa cum s-ar fi cuvenit. Un tînăr care nu știe să salute președinții nu ajunge departe, gîndea el, îmi pierd vremea.

— Am înțeles ce vrei, zise d. de Boissy ca să încheie conversația. Am să te bag la un ziar. *Le Matin*, îți convine ? Am să-i telefonez mîine lui Bunau-Varilla, am să-i spun că mă interesez de dumneata, am să-ți dau

două rînduri ca să fii de la început încadrat cu un salariu frumos. Oricum, să-ţi iei diploma. Ziariştii sînt nişte ignoranţi, o licenţă îi va face praf. Contez, bineînţeles, pe dumneata, să-i faci cronici elogioase fiului meu.

Jean îi mulţumi, dar fără să se poată opri să adauge zîmbind agreabil, ca şi cînd şi-ar fi arătat probitatea intelectuală, că va face cronici bune la cărţi bune, dar nu promite nimic dacă volumele vor fi proaste. Această ultimă remarcă a fost hotărîtoare pentru antipatia d-lui de Boissy ; cînd soliciţi ceva, e totuşi ridicol să faci pe imparţialul. Şi la ce-şi imagina nevinovatul ăsta că servesc jurnalele dacă nu să-şi susţină cu patimă amicii şi să-i atace fără ruşine pe adversari ? După plecarea lui Jean, găsindu-l de-a dreptul comic, d. de Boissy zîmbi de unul singur. Cum putea Jacques să fie prieten cu un asemenea fanfaron ?

Îşi spuse deschis părerea. Jacques o înghiţi şi-i replică :

— Mie-mi place. Îi vei telefona lui Bunau ?

— Evident. Dar să nu te miri dacă ai să vii să mi te plîngi cînd acest Pousselet o să-ţi desfiinţeze cărţile.

— Ei bine, o să mi le desfiinţeze. Ce-i cu asta ? N-o să le îndepărteze nici defectele, nici calităţile.

— O să îndepărteze, poate, cititorii. Mi se pare o prostie să te foloseşti de creditul tău ca să plasezi un om de care nu eşti sigur.

— Ba da, sînt sigur de el. Altminteri...

— Văd clar acum. Îi eşti recunoscător pentru serviciul pe care i-l faci. E clasic. Fii atent : după cum ai pornit-o, ai să-ţi dai şi viaţa pentru el, şi cu cît va fi mai nerecunoscător, cu atît te vei sacrifica mai mult.

— Nu va fi nerecunoscător. Nu e felul lui.

— Cum aşa, nu-i nici măcar nerecunoscător ? exclamă d. de Boissy. Asta-i culmea. Nu m-am înşelat. Bietul de tine, eşti ridicol. Ai să-l ţii în circă pînă la optzeci de ani.

— Da de unde !

Se simţea fericit că l-a putut ajuta pe Jean. Remarcile d-lui de Boissy îl supărară, probabil fiindcă erau juste. Chiar oamenii iubitori de adevăr (cum era cazul cu Jacques) simt uneori nevoia să li se lase iluziile care le fac plăcere. Prietenia este un sentiment pe care nu-l guşti în toată plenitudinea decît la tinereţe, cel puţin priete-

nia curată, cea care nu se bazează nici pe virtuți, nici pe servicii făcute. Cu vîrsta devii pretențios ; prietenia are nevoie de motive : politică, interese, atenții, obligații, sensibilitate. Prieteniile din tinerețe, ca și lecturile din tinerețe sînt de neuitat. Jacques îl iubea pe căpitanul Lacassagne mai mult ca pe Jean, dar nu era chiar o prietenie de tinerețe.

Farmecul unei povestiri ca cea de față, unde totul este adevărat, constă în aceea că autorul face tot ce-i place. Sare peste doi ani, se întoarce în timp, zăbovește asupra cutărui personaj, scurtează sau suprimă cutare episod. Cititorul a sesizat, desigur, că nu există descrieri de locuri sau persoane : nu se știe, de pildă, dacă d-na Pousselet are nasul coroiat sau în vînt, dacă d. de Boissy e scund sau înalt, dacă Lacassagne are mustață ; nu știm care este suprafața apartamentului familiei de Boissy de pe strada Henri-Martin etc., elemente care fac substanța și succesul romanelor de azi. Explicația ? Descrierile îl plictisesc teribil pe autor. Nu-i place nici să le scrie, nici să le citească. În această privință, are cele mai retrograde idei. El crede că un cuvînt bine plasat, ici și colo, e în stare să sugereze ceea ce e necesar. De pildă, în locuința d-nei Pousselet stăruie un parfum dulceag și stătut de naftalină și pudră. În ceea ce privește înfățișarea personajelor, nimic nu poate s-o evoce cu mai multă precizie ca acțiunile și vorbele lor. Pînă și numele lor e sugestiv. În fond, autorul, în totală contradicție cu școlile literare actuale, crede că ceea ce e vizibil nu e interesant, că lumea nu e un spectacol ci o mașinărie și că autorului nu-i revine să stea într-un fotoliu de orchestră, înarmat cu un carnet de desen, ci trebuie să pătrundă, chiar prin fraudă, dacă e posibil, prin intrarea artiștilor.

În legătură cu Jacques să ne întoarcem însă o clipă înapoi. Dacă ar fi fost sărac s-ar fi grăbit să publice romanul scris în 1934 la Ministerul de Război. Oricare editor l-ar fi primit, căci nu conținea nici o idee șocantă, adică una care să nu aibă curs în 1934. Dar el a așteptat o lună, două, șase, fără să știe bine de ce. O voce, nu cea a înțelepciunii, ci mai degrabă cea a geniului său bun, îi șoptea că romanul stă foarte bine în sertarul în care l-a vîrît. De fapt, Jacques știa, într-un mod peremp-

toriu și confuz, că nu-l va publica. Această hotărîre atît de opusă teoriilor lui, luată nu în urma unei deliberări, îl surprindea. Din cînd în cînd descoperea în el o inerție care se opunea caracterului sau proiectelor sale, și de care asculta. Bănuia (și nu e rău pentru vîrsta lui) că sufletul său nemuritor se manifestă prin asemenea refuzuri stranii. Acest suflet era ca un pește mare ce înota în adîncuri unde privirea nu poate pătrunde, dar care uneori, pe neașteptate, urcă la suprafață și răstoarnă vapoare. După care coboară din nou în lăcașurile obscure, unde rămîne ascuns săptămîni de-a rîndul în mijlocul coralilor necunoscuți, a algelor misterioase, a naufragiilor uitate, hrănindu-se Dumnezeu știe cu ce plancton.

Jacques își reciti romanul care-l făcu să roșească la fiecare pagină ca un examen de conștiință. Implacabil lucru și literatura : frumoasele fraze *à la Chardonne* sau *à la Giraudoux* pe care le scrisese cu vervă își pierduseră toată eleganța, spînzurau ca niște haine vechi pe un umeraș. Deplorabil fenomen : acest roman care cu cîteva luni mai înainte părea atît de inteligent, de spiritual, de scînteietor, să fie atît de slab. Mai rău : naiv. Și fiindcă l-a scris, Jacques resimțea acea mînie confuză proprie oamenilor care-și numără prostiile spuse sau făcute. Nu-și putea ierta că într-un moment de vanitate îi destăinuise d-lui de Boissy că avusese răbdarea să ducă un roman pînă la capăt. Nu era zi ca acest om practic să nu-l întrebe cînd îl va vedea în librării.

— Prima dumitale afacere ți-a reușit ? l-a întrebat Jacques.

— Ei ? Prima, chiar prima ? Da. Am ratat apoi, ca toată lumea ; ba chiar am fost o dată, de două ori tras pe sfoară, dar prima a fost frumoasă ca Austerlitz ! Era în '98. O mică speculație cu nuci care nu interesa pe nimeni. Aveam doar cinci mii de franci, am cîștigat optzeci de mii. Optzeci de mii franci aur. A doua zi mi-am permis o masă la Galopin, cum se servea pe atunci. Toți agenții de schimb au venit să mă salute... Cînd îmi dai manuscrisul să-l citesc ?

— Niciodată, răspunse Jacques luîndu-și aerul cel mai dezagreabil și mai misterios. E o porcărie.

— Nevandabil ?

— Eu nu sînt ca dumneata, i-o întoarse Jacques uitîndu-se furios în jos. Eu am ratat prima afacere. Am fost tras pe sfoară, și încă de mine. Ești de acord că e neplăcut.

— Ba zău că nu. A fi tras pe sfoară de tine însuți înseamnă a te fi înșelat. Dramatizezi lucrurile. Dar cum e romanul ? Zece mii de persoane pot să fie interesate în a cheltui cinci franci ca să-l citească ? Treizeci de critici literari pot să vorbească despre el mai mult de bine decît de rău ? Cum societatea este ceea ce este, obiectul pe care l-ai fabricat îi convine ? Asta-i întrebarea.

— Ba tocmai că nu-i asta.

— Înțeleg. Nu mai ești modest. Îmbătrînești ? Fii atent : modifici contractul. Nu te mai mulțumești cu succesul și cu ducesele : vrei să scrii cărți bune, poate chiar o adevărată operă. Eram comanditar, devin mecena ; e cu totul altceva. Am acceptat să-ți finanțez succesul ; să accept acum să-ți finanțez gloria ? E cazul să reflectez.

— N-ai ce să reflectezi. Ai să reduci venitul la cinci sute de franci pe lună. Gloria nu merită mai mult. În primul rînd fiindcă e departe, și apoi fiindcă e puțin probabilă. Dealtfel de ce să vorbim despre glorie ? E grotesc. Am scris o carte care nu-mi place, o las într-un sertar ; e un caz frecvent. Viitoarea va fi mai bună. Dacă nu, am să intru într-una din afacerile dumitale. E mereu nevoie de incapabili. E tare plicticos să scrii.

— Glumeam, zise d. de Boissy.

— Eu nu glumesc. E nevoie de mulți bani ca să scrii cărți proaste, foarte puțini însă pentru cărți bune. Ai toate motivele ca să reduci cu 80%.

— Să știi că nu greșești. Ai chef să fii sărac ? Înțelege-mă bine : îți este necesar acum ? Sărăcia te poate ajuta ? Nu-ți vreau decît binele.

Jacques reflectă o clipă mai înainte de a spune nu, ceea ce demonstrează pe de o parte că era băiat serios, pe de alta că avea o oarecare încredere în el.

— Ei bine, să rămînă ca și pînă acum. Împrumută-mi totuși manuscrisul.

Jacques se gîndi că nu putea refuza această dorință unui om care știa să se poarte cu atîta eleganță. În reali-

tate, îi dădea astfel dovada unei mari dragoste filiale. Un individ oarecare se simte stînjenit să arate un text în care a pus prea mult din el însuși. Un artist se crede dezonorat de un text în care n-a pus destul. E ceea ce simțea și Jacques, fără să îndrăznească totuși să se considere încă un artist. Cu excepția d-lui de Boissy, nu exista nici o ființă căreia să-i încredințeze micul roman scînteietor și inutil scris de el la Ministerul de Război. D. de Boissy îl citi din prima seară. Iată o latură înduioșătoare a lui Jacques : toată seara a stat bosumflat, iar victima a fost tot sărmana Anne-Marie Delanglade. Nu putea suporta ideea că tatăl l-ar disprețui pentru că a scris o carte atît de inutilă. Îl irita faptul că mai există cineva a cărui opinie îl interesează. A doua zi, contrar tuturor obiceiurilor (și a principiilor), descinse la ora nouă la biroul din strada Taitbout.

Văzîndu-l, d. de Boissy își înfrînse un gest de tandrețe și vorbi de vreme apoi despre o partidă de bridge din săptămîna precedentă, la care reușise un șlem *sans-atout*. Era mulțumit de atitudinea fiului său care avea o figură împietrită și un aer posac. După ce-l perpeli vreo zece minute, îi spuse :

— Volumul tău seamănă cu o brichetă Dunhill, cu un stilou Parker ultimul tip, cu un fotoliu-club din piele. Înțelegi ce vreau să spun. În consecință e un produs care-și va găsi consumatori pe piață. Nu ai ratat așadar lovitura deoarece, cînd l-ai scris, erai un arivist. Cu o carte ca asta și încă două-trei la fel, un arivist parvine. Cel înșelat de el însuși nu ești tu, ci eu. Ar fi trebuit să prevăd că nu vei mai accepta să înaintezi pe șinele unei anumite cariere literare. Nu mă pricep la literatură și mă mîndresc cu asta, dar cunosc natura umană. Dacă nu ești un arivist, din două una : sau nu ești bun de nimic, sau ai vocație. Exclud prima ipoteză, nu poți să nu fii bun de nimic odată ce ai confecționat o carte ; rămîne că ai vocație. De unde naiba ? În orice caz de la mine nu. Nici de la maică-ta. O să te surprindă dacă am să-ți spun că n-am fost prea încîntat de modestia ta. Să iei masa la marchiza X sau la prințesa Y mi se părea prea copilăros. Aveam vagul sentiment că nu începi bine afacerea. Acum vei

lucra la treburi serioase care nu-ți vor aduce nimic. Vei trăi zece ani în obscuritate, după care, pe la cincizeci de ani, în loc să fii un om lansat, vei fi, poate, un om mare. În concluzie, eu cîștig.

D. de Boissy se înșelase prezicîndu-i treburi serioase. Jacques expedie a doua carte, tot un roman, vesel, fără plan, direct, scriind în zilele bune cîte șase pagini. Era cu totul altceva față de joaca de la minister. Nici lui nu-i venea să creadă cît de ușor îi curgeau ideile și paragrafele. Creația înainta ca un șuvoi. Curiozitatea de a vedea ce mai fabulează îl făcea să se trezească din ce în ce mai devreme. Între prima carte și aceasta, au trecut doi ani, doi ani pierduți (așa credea el). Scriitorii își fac iluzii curioase. În perioadele sterile nu-și imaginează că vor mai putea scrie, și nu pot pricepe cum au fost în stare să umple pînă atunci două-trei volume ; și invers, în perioadele fecunde, nu-și închipuie că într-o zi vor înceta să creeze. Jacques a cunoscut ambele experiențe. În timpul celor douăzeci și patru de luni de sterilitate, petrecute cu Louise Moulinot, cu prietenia, balurile, și domnișoara Delanglade, cu plimbările nocturne la „Casanova“ sau „Tango“, într-un cuvînt cu tot ce umple atît de ermetic existența tinerilor bogați, el a avut de nenumărate ori certitudinea că nu va mai așterne un rînd. Dacă și-ar fi dat puțin silința, ar fi putut ușor să scrie un volum ca cel zămislit la minister, dar ideea aceasta îl plictisea și era neputincios în fața plictiselii. Uneori se trezea noaptea cu gînduri negre, care, dat fiind caracterul său, se traduceau ziua printr-o proastă dispoziție. Ce e acest zid al neputinței ce se înalță între el și operă ? Din fericire tinerețea este răbdătoare și trîndavă, puțin fatalistă, calități ce dispar pe la treizeci de ani. Deși se irosea, Jacques mai păstra o vagă încredere ; în inima lui spera că nu e totul pierdut, că mai e încă un copil care are să mai crească, iar evenimentele trăite, oamenii cunoscuți, conversația lor, peisajele văzute, vibrațiile uneori tulburătoare ale propriului său suflet erau față de literatură ca fiolele de calciu sau ca untura de pește, și că, mai curînd sau mai tîrziu, va avea un beneficiu de pe urma lor. I se întîmpla să stea singur țintuit în casă zile

în şir, fără să facă nimic, mistuit de flacără, savurînd o dulce plictiseală care-i apărea instructivă.

Îi citea pe cei mai arizi filozofi cu deşarta speranţă că-şi va obosi creierul ; îşi dădu toată osteneala cu Bergson, al cărui stil înflorit îl exaspera ; Schopenhauer îi displăcea prin morga şi pedanta afectare de a traduce în latineşte citate greceşti ; i-a citit pe Auguste Comte, Ollé-Laprune, Lalande şi mulţi alţii. Nici chiar Platon şi Kant n-au fost în stare să-l doboare. Oricît de dificil ar fi Platon, nu-i decît o lectură. Cititorul are un rol pasiv, nu intră într-o carte, cartea intră în el. Citind ca un desperat, Jacques avea impresia că-şi îneacă în desfrîu o suferinţă de dragoste. Amantele lui erau Durckheim şi Levy-Brühl. Îşi înşela cu ele o iubită care-l respingea, care-i interzicea să vină, pe care, poate, n-avea s-o mai vadă niciodată. Cu cît se cufunda mai mult în numene, în categorii ale înţelegerii, în vîrsta pozitivistă a omenirii, în mentalitatea primitivă, cu atît insatisfacţia sa creştea. Avea o violentă poftă de scris, aşa cum un atlet tînăr are nevoie de antrenament, şi era conştient de asta.

Totuşi, pe la sfîrşitul anului '36 şi începutul lui '37, curînd după căsătoria lui Jean, veni un moment cînd se simţi istovit de trîndăvie şi filozofie. Pentru a ieşi din această penibilă stare, îl străfulgeră o idee de desperat, o idee de jucător care merge la risc : să noteze pe o hîrtie prima frază care-i vine în minte. Era o frază stranie, o absurditate. Din superstiţie se strădui să o ducă pînă la capăt. S-a produs atunci un miracol : se închegă a doua frază, apoi a treia, apoi o pagină, apoi cinci. Literatura era violată ! Ca toate violurile, acesta avusese loc prosteşte, pe negîndite, printr-unul din acele înţelepte impulsuri ale instinctului, şi literatura părea foarte satisfăcută de această crimă ; îi răspundea printr-o bunăvoinţă şi o tandreţe care-l încîntau pe sceleratul care îl comisese.

Munca are o mulţime de aspecte agreabile pe care nu le cunoşti îndeajuns. Mai întîi, te odihneşte. Cum nu dovedea un gust deosebit pentru viaţa la ţară, Jacques arăta ca o lămîie stoarsă, după nopţile pierdute, după cantităţile de licori ingurgitate etc. În opt zile deveni alt om : cînd te scoli la şapte şi lucrezi pînă la amiază, ai o foame

de lup. La zece seara era în pat, incapabil să citească altceva decît ziarul sau un roman polițist, care aveau un efect la fel de rapid ca și cloroformul. Al doilea avantaj al muncii : țintuindu-te în casă, suprimînd prilejurile de a cheltui, te obligă să faci economii. După o lună, Jacques observă că n-a cheltuit decît a cincea parte din venit. A fost uluit. Ideea că avea în bancă patru mii de franci îi insinuă în suflet un foarte surprinzător sentiment de avariție, pe care la început și l-a reproșat, datorită unei prejudecăți curente, dar mai tîrziu îl încîntă, în virtutea următorului raționament : dacă toată lumea e de acord să stigmatizeze avariția, înseamnă că e, probabil, un lucru bun. Tot așa cum își număra zilnic paginile scrise și se silea să scrie și a doua zi tot atît, începu să-și numere banii. Fiecare sumă agonisită îi dădea aceeași bucurie ca un paragraf suplimentar. E și aici o bizară coincidență.

Altădată, Jacques n-avea un minut pentru el, nu găsea timp să scrie o ilustrată sau să dea un telefon. Deodată găsi timp pentru tot. El, atît de indiferent la dezordine, începu să o deteste. Îi trebuia un birou curat, cu hîrtii clasate în mape de diferite culori ; se deșteptă în el pasiunea conțopiștilor pentru hîrtie și-și cumpără mormane de carnete, carnețele, clasoare, creioane, clame, etc. Această frenezie a ordinei îl acapară. Cum de-abia pășise în viață, casa nu era prea încărcată, așa că aranjarea nu i-a luat mai mult de două săptămîni. Biata Moulinot a avut de rînduit totul, și în primul rînd dușumeaua. Jacques nu dorea să fie deranjat de nimic și de nimeni. Pînă și o ființă atît de puțin acaparatoare ca ea trebuia să dispară, ca să nu mai punem la socoteală că se cam săturase de ea. O expedie fără milă, ca și cum s-ar fi însurat, lucru pe care ea l-a crezut dealtfel. Vărsă cîteva lacrimi, refuză superbul inel de ruptură, ornat cu o perlă pe care amantul, în ciuda patimei lui recente pentru economie, i l-a oferit, apoi îl acceptă, ceea ce o consolă puțin. Îi declară că toți bărbații sînt la fel, că e o proastă că suferă, că o să mai treacă din cînd în cînd pe la el, deoarece, după toate aparențele, domnul nu se însoară. A fi fără milă nu te împiedică să fii gentil. Jacques a găsit amabilități care să-i facă fetei lovitura su-

portabilă. O plăcea, avea chiar o oarecare considerație pentru ea ; de aceea a încercat să-i explice că trebuie să-i îndepărteze pe toți, inclusiv pe drăguța lui, să rămînă singur cu lucrul care-i acapara toată atenția, dacă nu toate forțele ; după care a putut să se oprească căci ea a luat discursul drept un păienjeniș de minciuni bune s-o ducă de nas.

N-o să facem acum o paralelă între dragoste și creația literară. Totuși, există unele asemănări, monogamia, de pildă. Un scriitor acaparat de o operă este incapabil de infidelitate. Are nevoie zilnic de ea, ca de o ființă iubită, nimic nu-i apare mai captivant decît să o cunoască mai bine, orice altă prezență îi e inutilă, apăsătoare. Omul care iubește este veșnic surprins de propriu-i suflet : constată că e neliniștit sau împăcat, furios sau răbdător, timid sau îndrăzneț, iscusit sau stîngaci, experimentat sau novice ; *idem* pentru scriitor : opera este o oglindă în care își contemplă adevărul tăinuit. Descoperindu-și romanul, Jacques se descifra pe sine. Cartea lui era portretul necunoscutului din el. Nu știa pe ce cărări o să apuce ; pornea cu un gînd și se trezea purtat de altele, descifrînd viața pe măsură ce o descria, obligat de personajele care, treptat, se modificau, deveneau complicate sau misterioase, se cufundau în abisul lor interior — altul decît cel imaginat de Jacques la început. Își dădea seama cu uimire că înlăuntrul lui zăceau taine nebănuite despre oameni și lume. Și cît de extenuant e să le dibui ! Comoara aceasta e păzită de un balaur, balaurul lenei, al indulgenței față de sine, al visărilor deșarte, al proiectelor liniștitoare pentru că sînt irealizabile. Jacques își ucidea balaurul pe la ora șapte și jumătate. Monstrul își dădea sufletul în general după prima pagină, dar cîtă trudă pînă atunci ! Pagina era toată numai ștersături ca cicatricele în urma unei lupte.

Deși Jacques înainta pe orbecăite, cartea avea o anumită structură ; creștea ca un copac, ale cărui crengi, chiar strîmbe sau prea lungi, sînt o necesitate naturală, deci au frumusețe. Abstracția la care ajunsese citindu-i pe filozofi se risipi. Scriind, simțea mirosurile, atingea obiectele, trupurile, blănurile, dădea povestirii tente violacee, roșietice, verzi, negre, evoca adierea și roua.

Şi totul se înlănţuia de la sine, aproape fără efort din partea-i, ca într-o largă mişcare melodioasă. Muzica pe care o auzea în scrisul său îl contraria. Era foarte veselă, malițioasă, vie, cu părţi graţioase sau ample. De unde venea ? Ce exprima oare ? I-au trebuit multe săptămîni să-și dea seama că nu era altceva decît *stilul*, şi că partea cea mai lăuntrică, mai ascunsă, cea prin care sufletul lui diferea de toate celelalte se materializa astfel. Să-ţi priveşti sufletul, este ca şi cum ţi-ai privi adevărul, şi în acelaşi timp ţi-ai da seama că acest adevăr n-are nimic comun cu raţiunea, că nu e făcut ca să-ţi placă, trebuie să-l accepţi aşa cum e, cum îţi accepţi chipul ; dar asemenea revelaţii, atît de neobişnuite, niciodată menţionate în tezaurul experienţei comune, necesită timp pentru a se impune spiritului.

Am mai spus că se scula tot mai devreme. Era cel mai minunat moment din zi. Aroma de cafea invadînd apartamentul, zgomotele străzii Varenne, o anume linişte de ţară, plutind dinspre grădinile din cartier, ciripitul păsărilor, lăzile de gunoi trase pe trotoar, trecătorii salutîndu-se în grabă, totul crea zece minute încîntătoare. Adulmeca dimineaţa de lucru ce-i stătea în faţă : ea se întindea cît nu poţi cuprinde cu privirea, ca o plajă pe coasta Atlanticului. Ideea aceasta dădea zilelor de lucru un aer de vacanţă, de neîncetată explorare a unei naturi veşnic tinere ca marea în zori. Jacques nu-şi făcea toaleta înainte de prînz, convins că trebuie să fii prizonierul pijamalei, al bărbii şi al sudorii, ca astfel mascat să nu te simţi tentat să evadezi : nu ucizi balaurul în costum „prince de Galles" ; războiul acesta are o anumită uniformă — şi anume pijamaua, cu un pulover gros tras pe deasupra, şi papuci ; chipul trebuie să fie pămîntiu, de soldat, părul în dezordine, obrajii congestionaţi de căldura interioară. Precauţiile luate împotriva lui însuşi îl legau şi mai mult de operă. Noile lui obiceiuri erau plăcute ca cele pe care le capeţi cînd iubeşti şi calchiezi propriile tale tabieturi pe ale persoanei iubite. Jacques năduşea tot în pulover ; maşina pîrîia din toate mădularele. Pe la zece şi jumătate, cînd munca era mai în toi, i se întîmpla să se întrerupă ca să se frece pe mîini sau să jubileze în tăcere ; citîndu-l pe Stendhal, îşi spunea : „Trăiesc fericirea lui

Napoleon la Marengo !" Fericirea asta merita să năduşească în pulover cîteva ore pe zi. O va cunoaşte toată viaţa, din ce în ce mai vie, căci va deveni tot mai stăpîn pe arta sa. La cincizeci de ani, la şaptezeci de ani se vor vedea lucruri minunate ! Nu se va căsători niciodată. Nici o femeie nu-ţi procură o beţie comparabilă cu născocirea cîtorva rînduri. Să ai copii, mulţumesc ! Copiii lui vor fi cărţile, un adevărat vraf cu care să poţi umple două rînduri de rafturi, pe puţin. Perspectiva de a sacrifica propriile-i plăceri de dragul literaturii îl încînta. Întrezărea o lungă viaţă serioasă, retrasă, eroică în felul ei, deci ademenitoare. De ce nu era astmatic ca Proust, claustrat într-o cameră capitonată cu plută, sufocat de fumigaţii ! Aşa noroc mai zic şi eu ! Lui Jacques însă, îi trebuia o inimă de piatră ca să reziste tentaţiei şi să nu-şi piardă timpul trăind. Treceau pe nesimţite mai bine de patru ceasuri pînă cînd să se ridice de la paginile scrise. Trăgea în piept miresme apetisante de tocană şi băga de seamă că-i e foame.

Cînd am vorbit despre instalarea lui Jacques, am uitat să menţionăm că d. de Boissy îi furnizase împreună cu mobilele şi o persoană între două vîrste, recrutată din Loiret, verişoară cu propria lui bucătăreasă. Magnific în toate, s-a gîndit mai întîi să-şi înzestreze fiul cu un valet, apoi, după o îndelungă reflectare, i s-a părut că un servitor de sex feminin ar bate mai puţin la ochi. Persoana se numea Geneviève, prenume ce nu i se potrivea defel, căci evocă sfieli de copilă, atitudini visătoare, o gravitate melancolică, pe cînd ea era durdulie, pofticioasă, rumenă, hotărîtă şi guralivă. Un bărbat singur e un adevărat noroc ; cu atît mai mult un bărbat tînăr. Cînd a fost angajată, Geneviève întrezări paradisul. Cheltuia puţin, se răsfăţa mult, îşi lua un aer de femeie de treabă, puţin ursuză, gata să-i pătrundă în intimitate. Jacques a intrat în acest joc doar pe jumătate. Avea darul să se simtă bine cu toţi, mari şi mici, cu o preferinţă (care îl onorează) pentru cei simpli, dar preferinţa aceasta nu-i anestezia spiritul său neîncrezător. Ghici repede că dacă ar consimţi de bunăvoie îndrăznelii corpolentei Geneviève, în curînd şi-ar lua-o în cap ; a ţinut-o aşadar în frîu. N-a fost greu : avea un

mod ironic şi dur de a fi, un aer ascuns care intimida. Bucătăreasa, cu instinctul ascuţit al oamenilor simpli, a înţeles imediat că domnul e cumsecade, dar că nu trebuie să depăşească o anumită limită, căci atunci e de rău. Ceea ce nu-i displăcu. A fost domesticită într-o lună. Salva aparenţele glumind sau ocărînd, dar tot mai trăia clipe de panică atunci cînd Jacques o privea, cum spunea ea, ca „un vultur". Nu îndrăzni să-l întrebe despre prieteni, aventuri, proiecte, şi asta o făcea să sufere, fiindcă era curioasă de felul ei. A încercat o dată sau de două ori, Jacques a măsurat-o însă cu un zîmbet atît de ironic încît n-a mai îndrăznit. Caracterul patronului i se părea un lucru tangibil, o piatră aşezată în faţa ei, imposibil de urnit sau de atins fără să te umpli de vînătăi ; cel mai bine era să stea la distanţă. În cele din urmă a ajuns să nutrească un mare respect pentru Jacques. De la respect pînă la devotament şi dragoste nu-i decît un pas.

Cititorul se va întreba ce gîndea ea despre legătura cu tînăra Moulinot. Evident, numai lucruri rele. Uneori Jacques uita să-i dea liber cînd era vizitat, şi se întîmpla ca Geneviève să-i deschidă uşa. Se pornea atunci un balet foarte picant. Două femei ostile, jenate, realizînd perfect situaţia, privindu-se ca două fiare. Louise, furioasă, simţindu-se cîntărită de o femeie din mediul ei şi a cărei părere avea, în consecinţă, importanţă, se consola spunîndu-i tînărului de Boissy că bucătăreasa e o mare neghioabă ce născocea fel de fel de vorbe despre el pe la negustori. Pe de altă parte, Geneviève vorbea despre „domnişoara" cu politeţe şi dispreţ. Era geloasă şi şocată în acelaşi timp. Ar fi fost tot atît de şocată, dar mai puţin geloasă dacă în locul unei „persoane în serviciu" Jacques ar fi primit o doamnă sau o fetişcană. O apăra pe domnişoara Delanglade care-i plăcea fiindcă era urîtă, fecioară, distinsă şi deloc iubită. Trebuie să spunem că Anne-Marie, cu acea cunoaştere superioară a lumii, o cucerise din prima clipă prin familiaritatea ei. În plus, îi mai făcea şi mici cadouri : cînd o rochie, cînd o lampă de noptieră cîştigată la vreo tombolă, cînd o pălărie veche împodobită cu cireşe artificiale (sau cu flori), cînd mărgele din sticlă cumpărate la licitaţie, cînd o pernă în formă de păpuşă, cum se făceau pe vremuri ca să decoreze divanurile.

Deşi Geneviève era dezinteresată, aceste fleacuri îi făceau plăcere. Anne-Marie i le oferea cu şi mai mare mulţumire, la gîndul că sînt investiţii fructuoase. Ce aliat mai util într-o campanie matrimonială decît servitoarea tînărului dorit ? E ca un agent care-ţi închină osanale şi te pune în gardă. Cum există tendinţa de a-i iubi pe cei care-ţi fac servicii, Anne-Marie simţi în curînd tot atîta simpatie pentru Geneviève ca şi aceasta pentru ea. Frumoasa lor prietenie era gata să se întrerupă cînd Jacques o execută pe domnişoara Delanglade. După ce vreo cincisprezece zile a stat retrasă, Anne-Marie a avut înţelepciunea să-i trimită cameristei această scrisoare care merită să fie citită :

„Buna mea Geneviève, de cîteva zile sînt puţin certată cu domnul, dar nu-i un motiv ca noi să nu ne mai vedem. Am o surpriză pentru tine : un minunat şal din coton roz cu colţişori, ultima modă. O să-ţi stea grozav ! ! Nu vrei să treci pe la mine să-l iei duminică după-amiază ? O să profităm ca să mai stăm de vorbă. Ai să vezi ce gospodină perfectă sînt : am să te aştept cu o gustare cum n-ai mai pomenit ! ! Şi apoi, o să-mi cunoşti părinţii şi surorile. Ne-am înţeles, nu-i aşa ? Pe duminică. Te sărut.

P.S. În locul tău nu i-aş pomeni domnului de întîlnire. Să rămînă secretul nostru. Sînt lucruri pe care domnii nu trebuie să le afle.

P.P.S. Cînd am venit ultima dată acolo, am uitat o mănuşă. Este din piele neagră, cu doi nasturi, şi un deget descusut. Dacă din întîmplare o găseşti, fii amabilă şi adu-mi-o."

În sufletul Genevièvei, ceaiul luat la etajul V pe strada Des Vignes a rămas veşnic viu. A fost încîntată de familia care a primit-o ca pe o mătuşă bogată. Ea a propus să le dea o mînă de ajutor, dar a fost refuzată : era doar invitată. Însăşi doamna Delanglade a adus gustarea, iar d Delanglade, foarte distins în haina lui de casă, a uns sandviciurile cu unt. Anne-Marie avea un aer îndurerat şi trist (deşi foarte demn) care a avut un excelent efect. Celelalte două domnişoare Delanglade, fără să se fi înţeles în prealabil, creau impresia a două fiinţe primăvăratice, naive şi bine-crescute. Un observator — dar nu

existau observatori în 1936 — s-ar fi amuzat de această comedie, destul de jalnică în fond. Toţi membrii familiei erau fără îndoială nişte utopici : să se dea peste cap ca să cîştige un personaj atît de sărman ca servitoarea unui băiat bun de însurătoare, însemna că nu le mai rămăsese decît această palidă speranţă. Exista şansa de unu la un milion ca Geneviève să exercite vreo influenţă asupra lui Jacques. Şi totuşi stăteau acolo, complimentînd-o, îmbrobodind-o, îndopînd-o cu bunătăţi, desfăşurînd ingeniozitatea ambasadorilor în negocierea unui tratat între marile puteri. Obţinură cel puţin un rezultat : Geneviève, vrăjită de toate drăgălăşeniile, sfîrşi prin a iubi familia Delanglade pentru că putea să o ajute. Căsătoria exercită o atracţie irezistibilă asupra femeilor. Hotărî aşadar să încerce totul pentru a-l însura pe Jacques cu Anne-Marie, care i se părea soţia ideală. Avea de dus la bun sfîrşit o dublă acţiune nobilă. Nu era departe de a crede că Cerul o alesese spre a înfăptui fericirea celor doi tineri scoşi în calea ei.

Dintre prietenii lui Jacques, Geneviève avea o preferinţă pentru Lacassagne, fiindcă era ofiţer. Felul lui de a-şi trage mănuşile şi de a le arunca în chipiu o fascina. I s-ar fi părut firesc ca un domn atît de important ca el să nu-i acorde nici o atenţie. Ei bine, nu era aşa : căpitanul o saluta politicos, o întreba de sănătate, îi zîmbea curtenitor, dar mai ales manifesta acea complicitate puţin distantă pe care prietenii casei o întreţin cu servitorii credincioşi. Astfel încît ea se încredinţă că „domnu nu e cu nasu' pe sus“, compliment suprem al oamenilor modeşti de pe atunci. D. Pousselet, în schimb, nu-i era simpatic. „N-avea maniere.“ Această apreciere (fără apel) era, vai, motivată. Jean era de lemn în faţa celor pe care doamna Pousselet îi numea „inferiori“. Realiza perfect în mintea lui că oamenii sînt egali şi că se cade să-i respecţi deopotrivă, dar trupul rămînea rece la acest raţionament. Îi jignea pe „inferiori“ prin aerul sec, dispreţuitor, distant, o privire vagă şi un ton tăios, sau îi umilea cu vulgarităţi care să le dea impresia că e din aceeaşi tagmă. Un gest e de ajuns ca să răneşti oameni ca Geneviève, la care primele impresii nu se uită. Jean îi inspiră o antipatie iremediabilă. Un om ca el e în stare de cele

mai josnice lucruri ; nu se sfia să-și trădeze convingerea : degeaba rîde domnu' Jacques, pe ea n-o duce nimeni, o să-și amintească într-o zi de vorbele ei.

Cînd Geneviève l-a văzut pe Jacques schimbîndu-și felul de viață, renunțînd la telefoane și vizite, transformîndu-se în slujitor al literelor, s-a simțit fericită. Devenea nu numai un bărbat serios, dar stătea în casă. Îl avea sub ochi ; era mai bine decît să-l știe bolnav. Cînd suna telefonul, răspundea cu mîndrie că avea dispoziție să nu-l deranjeze, nota comisioanele, informa lumea despre titanica muncă a domnului. Număra pe furiș paginile scrise, îl admira că are atîtea idei în cap ca să umple paginile, privea cum crește opera, tot așa cum privește o doică la pruncul alăptat. Nutrea sentimentele unui subofițer față de colonelul său. Căuta să facă existența lui Jacques plăcută și ușoară ; se ferea chiar să dea cu aspiratorul ca să nu-l deranjeze. Își scotea însă pîrleala în bucătărie, pregătind vînat în sos de vin, gustări rafinate, pui cu mazăre, știucă umplută, ruladă de carne. Îi năucea pe măcelar și pe furnizorul de pește cu pretențiile ei de mare birtaș. Se ducea pînă la dracu-n praznic, pe strada Cherche-Midi, la o anumită brutărie, unde, pare-se, era cea mai bună franzelă din Paris. Avea desigur partea ei din toată această masă somptuoasă, dar se cuvine s-o spunem că tot ce făcea era pentru domnu', nu pentru ea. Cînd lucra cu spor și în consecință era bine dispus, Jacques o invita să bea cafeaua împreună cu el, în salon. Această onoare o intimida, stătea țeapănă pe marginea scaunului, ținînd degetul mic drept ca un par. Jacques care, după patru-cinci ore de efort, simțea nevoia să spună prostii, scăpa cîte o șotie făcînd-o să rîdă cu lacrimi, dar asta n-o convingea că se va bucura de asemenea privilegiu pe viață. N-ar fi îndrăznit pentru nimic în lume să aducă, din proprie inițiativă, două cești pe tavă : era nevoie de invitația obișnuită.

Femei ca Geneviève, în care mustește devotamentul, pot fi o calamitate sau o binecuvîntare, după cum ești, ingrat sau recunoscător. Din fericire, Jacques era un ingrat. De aceea Geneviève putea să i se plîngă : „domnu' nu-i niciodată mulțumit", sau „numai în ziua cînd s-or potcovi puricii cu șaptezeci și șapte de ocale de fier o să

găsească domnu' ceva pe plac". Cînd doamna de Boissy venea din întîmplare să umple apartamentul din strada Varenne cu verva-i nestăvilită și, din politețe, întreba ce mai e nou, Geneviève îi răspundea cu orgoliu că-i mulțumită. Atunci doamna de Boissy îi replica senină că totul e perfect.

Jacques își iubea mult mama care în ochii lui avea o inestimabilă calitate : indiferența, ce se manifesta în primul rînd prin activitatea sa, vorbăria excesivă, un mod specific de a trece prin viață fără să lase impresia că observă ceva, o punctualitate în a se achita cu meticulozitate de nenumărate obligații. În fond, era o ființă superficială, neapreciind nimic fiindcă totul îi era egal, nemanifestînd o înclinație anume decît pentru bridge și pentru șuetele cu doamnele de vîrsta ei. Își iubea, negreșit, copiii, dar nu mai mult ca pe ceilalți prieteni, căsătorindu-i de cum se ivea prilejul, pentru a-i ști fericiți și a nu mai avea grijă de ei. Ciudat este că, în pofida acestei dispoziții de caracter, avea o filozofie a ei, o adevărată cunoaștere a vieții și a oamenilor ; aparținea unei categorii de oameni care se simt întotdeauna bine, pentru care frivolitatea ține loc de metafizică, și cu care te simți la largul tău fiindcă nu creează niciodată probleme. Doamna de Boissy trecea o dată sau de două ori pe săptămînă să-l vadă pe Jacques, dintr-un amestec de simpatie și conveniență. Erau vizite de un sfert de oră, pe la șase seara, cînd știa că nu deranjează ; se lansa în afirmații facile, punea întrebări din politețe nemaiascultînd răspunsul, evita cu o incomparabilă grație o cît de neînsemnată remarcă ce ar fi putut să-i amintească lui de Boissy-junior că e fiul ei. Căci ce mamă ar fi rezistat să nu se intereseze de sănătatea lui, să nu dea sfaturi de igienă, să nu-și vîre nasul în menajul lui de burlac, să n-o strunească pe servitoare și așa mai departe ? Nici măcar privirile n-o trădau, căci nu se fixau pe nimic mai mult de cîteva secunde. Vorbea întruna, spunînd douăzeci de lucruri cînd altcineva abia apuca să spună două, rîdea zgomotos, se ridica, se așeza, cu o mimică foarte plastică (dar nu gesturi cu mîinile care sînt vulgare), venea cu noutăți incoerente despre jucătoarele de bridge sau despre doamnele caritabile de care Jacques auzise vor-

bindu-se din copilărie, dar pe care nu le văzuse niciodată. Şi deodată se ridica în picioare, îşi lua repede mantoul de lutru, declara că l-a făcut pe şofer s-o aştepte destul (că dealtfel băiatul avea şi o întîlnire), că mai avea de vizitat încă vreo zece persoane, că nu-şi vede capul de treburi, că trebuie să treacă pe acasă să se schimbe pentru un dineu, că într-o bună zi o să cadă ca un stejar, că viaţa la Paris este imposibilă şi că dacă din nenorocire ar rămîne văduvă s-ar retrage la Nisa (de ce Nisa ? răbdare, cititorule, o vom vedea în paginile ce urmează), totul însoţit de zîmbete şi gesturi amabile. „La revedere, dragul meu, nu munci prea mult, să nu-ţi strici ochii. Am să-i spun tatii că-l îmbrăţişezi. Doreşti ceva pentru data viitoare ? Mîine trec pe la Fauchon, am să-i spun să-ţi trimită pateu de ficat. Au acum unul de Strasbourg, excelent. Dumnezeule, era să uit să-ţi spun ultima noutate : baroana Repusseau e însărcinată. Nu te aşteptai la una ca asta, nu-i aşa ? Hai, am fugit !"

Jacques nu numai că nu se aştepta la aşa ceva, dar nici nu ştia despre cine-i vorba. Doamna de Boissy se înălţa pe vîrfuri, îl săruta pe obraz şi dispărea trăgînd după ea o poşetă mare cît o valiză, zbura pe scară şi se refugia în maşina care staţionase în faţa porţii. Pe atunci maşinile se parcau oriunde. Şoferul, îmbrăcat cu o vestă gri şi jambiere (ţinută puţin desuetă, dar foarte şic), era deprins cu ritmul trepidant al doamnei şi o aştepta gata de plecare, de parcă i-ar fi auzit paşii pe asfalt. Doamna de Boissy îl ţinea rareori din scurt ; cînd ajungea la maşină, el, cu şapca în mînă, avea portiera deschisă. Numele lui era Georges. Îl menţionăm la întîmplare, în cazul că va mai apărea în povestire. Era un băiat frumos, cu mare succes la servitoare, şi-şi schimba la două săptămîni logodnica. Domnul şi doamna de Boissy, nu se ştie de ce, erau mîndri de succesele lui care le ajungeau la ureche, deşi în general nu dădeau atenţie la asemenea nimicuri. Cînd vorbeau despre el îi spuneau „mecanicul", cum se obişnuia înainte de război. Oricît de amator de fuste era, îşi făcea datoria conştiincios. Maşina lui strălucea ca un samovar de argint şi nu rămînea niciodată în pană. Se ocupa şi de maşina d-lui de Boissy-junior, care, datorită lui, se prezenta ca un pur sînge. Şoferii din casele mari

își permit o anume intimitate cu stăpînii care, petrecînd o bună parte din zi alături de ei, ajung să le facă mărturisiri și să le spună vrute și nevrute.

— Cum l-a găsit doamna pe d. Jacques, întrebă Georges, procedeu elementar dar eficace pentru declanșarea unei conversații.

— Într-adevăr, Georges, am și uitat să-l întreb cum se simte. Oricum, e bine. Dealtfel, astăzi toată lumea e bine, după cîte am remarcat. Ce-ai vrea să i se întîmple la vîrsta lui, poate cel mult să-și rupă piciorul la patinaj. Jacques a fost întotdeauna sănătos tun. Un pojar, un guturai cînd era mic, atîta tot, bietul îngeraș, și era discreția în persoană. Dacă n-ar fi fost guvernanta să-mi spună, n-aș fi aflat. Adu-mi aminte cînd trecem pe la Fauchon să-i comandăm pateu. I-am promis. *A propos* ce țigări fumează ? Uit mereu. Ai idee ?

— D. Jacques fumează „Lucky". Doamna mi-a dat săptămîna trecută să-i duc două cutii de cîte cincizeci. Doamna nu-și mai amintește ?

— Oh ! da, desigur, acuma că mi-ai spus ! Atunci Georges o să-i duci și mîine cîteva cutii. Cu siguranță că le-a terminat. Se pare că atunci cînd lucrezi, fumezi mult. După cîte am înțeles, Jacques scrie o carte, imaginează-ți. Dacă asta îl amuză, poate s-o facă, nu ? Ce copil agreabil ! adăugă ea înduioșîndu-se. Dacă nu m-aș duce să-l văd, el nu ne-ar deranja cu vizitele lui decît de două ori pe an. Iată ceea ce se cheamă un fiu bine-crescut. Ce spui ?

— D. Jacques o iubește enorm pe doamna, dar îl vizitează mai des pe domnul.

— Dar e absolut normal, dragul meu. Domnul are timp. Și-apoi, bărbații au întotdeauna ceva să-și spună.

— Să mă scuze doamna, dar sînt de altă părere. Eu găsesc că tocmai cu doamnele ai întotdeauna ceva de spus.

Doamna de Boissy care era cu gîndul în altă parte, nu sesiză maliția. Și această conversație care nu spune nimic se oprește aici, fiind asemănătoare cu multe altele. Să nu uităm să amintim că mașinile de lux din 1936 aveau ceva din eleganța caleștilor. Interiorul mașinii familiei de Boissy era îmbrăcat în postav cenușiu, cu perdeluțe de mătase la geamuri, cea din spate fiind plisată.

La dreapta şi la stînga se aflau două vase de cristal cu flori schimbate zilnic de Georges. Un geam glisant îl despărţea pe Georges de ceilalţi. Dar să ne întoarcem la Jacques.

Suferea metamorfoze rapide care, ca şi fantezia-i prodigioasă, îl surprindeau. Devenise, de exemplu, indulgent. Pe măsură ce spiritul său îşi lua aripi în exercitarea unei activităţi dificile, inima i se deschidea. Mila, blîndeţea, răbdarea, toleranţa îşi croiau loc în ea, asemeni unor animale ciudate, venite de departe, într-o corabie a lui Noe. El, altădată gata să sesizeze ridicolul şi să-şi bată joc de el, abia îl mai remarca acum. Căci aproape nimic nu i se mai pare ridicol celui ce merge pe urmele efectelor provocate de un cuvînt sau o atitudine. De la ironie, searbădă fiindcă porneşte de la aparenţe, a trecut la caricatură, serioasă, fiindcă scoate la lumină aspectele ascunse. Ca mai toţi tinerii, avea morala lui, judeca şi condamna. Această morală îngustă dispărea însă în fiecare dimineaţă, în faţa necesităţii de a fi echitabil cu personajele din roman, inclusiv cu cele pe care nu le iubea.

Prima care a beneficiat de pe urma acestei noi stări sufleteşti a fost doamna de Boissy. Jacques fusese sensibil de copil la acest caracter atît de rar ce nu apăsa asupra nimănui ; înţelegea filozofia ascunsă dincolo de vorbărie, de gesturi, de rîsete superficiale, de bridge, de dineuri, de conferinţe la „Saint-Vincent-de-Paul" etc. Doamna de Boissy îi apărea exact cum era : o femeie cu bun-simţ, care lua lumea drept o maşină uriaşă preexistentă şi ale cărei convenţii nu se discută ; destinul îi rezervase o existenţă de regină constituţională menită să spună nimicuri şi să inaugureze expoziţii : avea şi mici avantaje, atît din modestie cît şi din spirit practic. Totul concură, pînă şi defectele, în a face fermecătoare asemenea caractere. Inima doamnei de Boissy era leneşă : simţea pentru aproapele ei o afecţiune rezonabilă, dar nu iubire, deci nu era niciodată inoportună. Compensa însă neputinţa sentimentală printr-o mulţime de mici atenţii. Singura fiinţă care-i inspira pasiune era sora ei ce locuia la Nisa, în popularul şi pitorescul cartier Pon-

chettes. Întreţinea cu ea un schimb epistolar foarte activ şi o vedea de cîteva ori pe an fie la Nisa, fie la Paris. Rareori petreceau mai mult de o săptămînă împreună, dar era o săptămînă de vis: sporovăiau la nesfîrşit, îşi făceau mii de confidenţe neînsemnate, îşi aminteau cu plăcere de obiceiurile lor din copilărie. Sora aceasta, căreia Jacques îi spunea tanti Gêne, trecuse prin cîteva nenorociri, suportate graţie firii ei nepăsătoare şi devotamentului doamnei de Boissy. Fiind sora cea mică, păstra în ochii celeilalte imaginea fetiţei de odinioară. De fiecare dată cînd i se întîmpla ceva neplăcut, doamna de Boissy fugea la Nisa, o consola, îi umplea timpul, lua problema în mînă, eventual o apăra. Şi tanti Gêne s-ar fi vîrît în foc pentru ea; o primea ca pe o zînă. Împreună puteau să vină de hac în cîteva zile oricărui cataclism: îl rodeau ca nişte şoareci.

Dealtfel, în drame îşi dădea doamna de Boissy adevărata măsură. Avea un anume fel de a reduce totul la dimensiunea unor inconveniente neînsemnate şi inevitabile, de a nu reţine decît aspectele materiale, de a le opune o seninătate ingenioasă care, realmente, le anula aspectul tragic. Le înceca semnificaţia într-un ocean de amănunte. De exemplu, moartea cuiva însemna pentru ea mai ales înmormîntarea, cu tot ceea ce ea presupune: alergături, ceremonii, expedieri de ferpare, discuţii cu pompele funebre, coroane comandate, şi de îndată ce totul era gata îşi dădea seama că jumătate din durere se consumase. Filozofia doamnei de Boissy se exprima în formula: „Lucrurile trebuie duse la bun sfîrşit". Filozofie excelentă, într-adevăr, căci este cea a acţiunii care modelează lumea. Nu era fiinţă să nu o găsească pe doamna de Boissy pe gustul ei, dar fondul de egoism şi indiferenţă o împiedica să fie cu adevărat iubită. Ceea ce dealtfel îi convenea (şi demonstrează că nu primeşti decît ce dai). Toată nevoia ei de afecţiune dăruită şi primită era înregistrată de tanti Gêne care o iubea şi ca o mamă şi ca o soră. Domnul de Boissy era foarte mulţumit de soţia sa şi o plăcea aşa cum este. N-ar fi schimbat-o pentru nimic în lume cu Doamna de Récamier sau cu sfînta Radegonde (cu care n-ar fi ştiut ce să facă).

Între Jacques și mamă se produse un încîntător fenomen : romanul îi deschisese ochii asupra ei ca și asupra lumii ; își dădu seama ce femeie deosebită este. Deosebită și neînțeleasă, neînțeleasă mai ales de el, care nu deslușise înțelepciunea dincolo de piruetele ei. Pînă acum o iubise fiindcă așa se cădea, începu s-o stimeze ca pe cineva pe care îl alegi fiindcă îți place, fiindcă recunoști în el virtutea. Pe măsură ce se cufunda în lucru iar săptămînile treceau, o mișcare din ce în ce mai puternică îl îndrepta spre ea. Și aceasta se făcea simțită printr-o schimbare în atitudinea lui, cînd ea venea ca o vijelie pe la șase după-amiaza. O schimbare abia perceptibilă, dar foarte expresivă. Privirile deveneau mai calde, îmbrățișările mai vesele, zîmbetele de bun venit mai sincere, cuvintele mai apropiate, într-un cuvînt manifesta (cu discreție) o dragoste și un respect filial. Și doamna de Boissy descoperi în fiul ei o experiență, un calm, o simplitate, o meditare asupra vieții și a pasiunilor pe care nu le remarcase mai înainte fiindcă Jacques nu le trăise, și în care ea își recunoștea propriul sînge. Și sentimentele ei se schimbară. Vizitele din conveniență deveniră vizite de plăcere ; cînd Jacques ajunse la a trei suta pagină de roman, făcea aproape un efort să reziste tentației de a nu se duce la el din două în două zile. Detaliu curios : nu-l mai considera ca pe fiul ei, ca pe micul Jacques, figură de plan secund în existența sa, față de care ai anumite îndatoriri, nici prea plăcute, nici prea plicticoase, ci ca pe un om întîlnit de curînd, către care te simți atras, și care a ajuns pe alte căi la o viziune asemănătoare asupra lumii. Ca dovadă deosebită de prietenie îi vorbi de cîteva ori despre tanti Gène, ceea ce nu i se prea întîmpla, din decență sau politețe.

A doua persoană surprinsă de metamorfoza lui Jacques a fost Anne-Marie Delanglade. La drept vorbind, Geneviève era un ambasador penibil, stîngaci și timid, alegînd infailibil cel mai prost moment ca să o introducă pe protejata ei în conversație. Nimic nu exasperează mai mult pe bărbați decît solidaritatea feminină : inamicul le apare deodată în față superior, organizat, sigur pe sine, unit printr-o conivență profundă, opunînd un front comun ; eterna luptă dintre sexe a cărei miză, o știu ei bine, este

libertatea, se aprinde în inima lor. Lăudînd meritele fetei, desemnînd-o cu termenul de „domnişoară" de parcă ar fi avut un statut oficial în casa aceea, extaziindu-se în fața inteligenței, generozității, delicateței, distincției ei, plîngînd cu lacrimi amare fiindcă n-o mai vedea, blamîndu-l pe domnu' fiindcă disprețuieşte o asemenea comoară, şi aşa mai departe, Geneviève nu făcea altceva decît să pună paie peste foc. Din fericire însă, destinul desface prostiile urzite cu băgare de seamă. Anne-Marie, care comisese fatala gafă de a-l obseda pe Jacques prin persoană interpusă, şi care ar fi trebuit să fie pedepsită pentru asta, a fost răsplătită printr-o întorsătură neaşteptată.

Scriind, Jacques îşi dădu seama că iubirea dă peste oameni ca o boală şi că este ruşinos să întorci capul în fața ei ca şi cum ai întoarce capul în fața unui tuberculos sau unui infirm. Jelaniile Genevièvei au avut ca unic rezultat să asocieze această idee cu chipul domnişoarei Delanglade. Nu s-a înduioşat imediat de chinurile ei, continua să-i considere ridicolă pasiunea, dar nu-şi ierta că a privit-o ca pe o jignire. Îşi amintea ultima lor scenă cu o insuportabilă claritate. Mînia, cruzimea, violența, înverşunarea lui, Anne-Marie în rochia-i bățoasă, apoi tăioasa-i privire magnifică, totul i se părea o pată în viața lui. Trebuia s-o *repare*, să-şi dovedească în primul rînd că e un alt om care-l condamnă pe cel de odinioară, aliindu-se împotriva aceluia cu victima. Este o nerozie des întîlnită la cei care vor să-şi recucerească propria lor stimă. Vai ! nu cu regrete vindeci rănile din dragoste. Noile răni vor fi mai plăcute. După cîteva tergiversări, într-o seară, Jacques o invită pe Anne-Marie la restaurant. Mai să cadă de emoție auzindu-i vocea la telefon. Se dichisi cu o grijă demnă de o cauză mai bună. Iubirea-i era şi mai înflăcărată deşi nu încetase să sufere de cînd o jignise. Jacques era acum cu totul altul, mult mai amabil, se interesa cu solicitudine de ea, o privea cu bunătate, îndulcind cu atenție unele remarci mai tăioase, pentru a nu o răni. Cînd a făcut aluzie la scena cu pricina şi a adăugat ruşinat : „Am fost infect, îți cer iertare !" ea n-a mai avut nici o îndoială că totul se terminase. Înțelese că între ea şi el e o distanță infinită, de nestrăbătut.

Niciodată nu fusese atît de afectuos, dar nici atît de imperceptibil : parcă ar fi fost îmbrăcat în zale din cap pînă-n picioare, sau, şi mai rău, într-o rasă de călugăr. O vreme l-a urît din tot sufletul. La ce bun toate sentimentele lui ? Şi aerul său mulţumit, eliberat, acea veselie satisfăcută de om împăcat cu sine, ce bătaie de joc ! Comparată cu clipa de faţă, umilinţa din strada Varenne i se părea un deliciu, o fericire ; îi venea să urle de ciudă. Atunci fusese înşelată cu o creatură de nimic ; astăzi rivalul ei era un monstru : literatura. Jacques o invitase dintr-un capriciu ; dincolo de pasiunea lui, ea nu mai exista. Se simţea atît de nenorocită, încît a trebuit să dea dovadă de eroism ca să nu izbucnească în hohote la masă, cum stătea, cu capul pe braţ, între vasul cu flori şi lampa cu abajur roz. Searbăda prietenie pe care implicit i-o propunea Jacques îi dădea bizara senzaţie că moare, că devine neant. Deşi nu mai era nimic de salvat, nu voia ca cel pe care-l iubea nebuneşte să plece cu o imagine lamentabilă despre ea.

— Cît de complicat eşti ! începu cu aerul ei obişnuit, vioi. Nu înţeleg o iotă din tot ce spui. M-ai ocărît atunci şi nu ţi-o ierţi ? Eşti complet nebun, domnule ! De-acord, te-ai purtat prosteşte, şi ce-i cu asta ? Între prieteni se-ntîmplă. Te cerţi, uiţi totul, te cerţi din nou şi uiţi iarăşi, asta-i viaţa. De ce să faci o tragedie ? Zău că ai haz, Jacky. Noile tale gingăşii te onorează, dar bagă de seamă să nu devii un pisălog. Mai bine decît să baţi apa-n piuă, m-ai duce undeva să dansez. Într-un local pe cinste, ce zici ? Dacă nu cumva acum, de cînd te-ai claustrat, nu aparţii unei ilustre corporaţii de cenobiţi ?

— Glumeşti. Ce-ai zice să afli că de două luni mă culc la zece ? Mîine dimineaţă am de scris patru pagini !

— N-ai să le scrii. Asta-ţi va fi pedeapsa pentru că m-ai tratat atunci ca pe-o stricată, ticălosule !

Scriitorii sînt nişte caraghioşi. La gîndul că a doua zi nu se va putea scula devreme şi va fi frustrat de cele douăzeci de rînduri, Jacques se înfurie ca automobiliştii maniaci care blestemă tot ce riscă să le reducă viteza medie. A scrie cel puţin patru pagini în fiecare dimineaţă nu era doar o problemă de onoare, ci şi de superstiţie şi de un nedesluşit sentiment că trebuie să profite de pe-

rioada de fecunditate prin care trecea. Din cauza superficialei Anne-Marie (pe care o uitase), iată că opera era în pericol. Această operă, de o grosime impresionantă, îi apăru deodată fragilă, la discreția unui gest pripit sau a unei neglijențe. O privi pe Anne-Marie atît de feroce, încît ea izbucni în rîs. Temperamentele colerice au reacții paradoxale. Văzînd-o cum rîde, începu și el. Latura bună a caracterului său învinse. La naiba cu avariția! Odihna sufletului merita sacrificarea unei pagini de proză (bineînțeles cu condiția ca o asemenea fantezie să nu se repete). O invită pe Anne-Marie la „Florence", local la fel de faimos pe atunci cum sînt astăzi „Castel" sau „New Jimmy 's". Majordomul, cunoscut de tot Parisul sub numele de Victor, îl întîmpină ca pe fiul risipitor și deschise în cinstea lui o sticlă de Mumm, dealtminteri foarte oarecare.

Nimic mai bun ca dansul pentru remontarea moralului. Suferința ei se domoli, devenind aproape plăcută; se pierduse toată în brațele lui Jacques, care privea discret la ceas. Fără milă, la ora unu noaptea o conduse acasă. Ea se dezmetici imediat, de parcă noaptea abia atunci se lăsa. El își luă un rămas bun tandru. Era mulțumit de ea, de el, chiar și de sacrificarea celor douăzeci de rînduri. Dar, romancier cum era, nu se lăsă orbit ca oamenii de rînd; e desigur greu să-ți imaginezi iubirea cînd nu iubești, sau suferința cînd ești sănătos tun. Gonind în Bugatti, între Passy și Saint-Germain, se gîndea: „Ce mai, am o prietenă de treabă! Dacă o fi avut vreo slăbiciune pentru mine, i-a trecut de mult. N-am greșit c-am invitat-o. Ce prostie că ne-am certat!" Și-a făgăduit s-o vadă adesea, tot așa cum îi vedea pe Jean și Lacassagne. De fapt și ea aparținea lumii închise a prieteniilor din tinerețe.

Cititorul să nu-și imagineze cumva că Anne-Marie a trecut de la dragoste la ură. Lucrul acesta li se întîmplă firilor vulgare sau vindicative. Ea nu era nici una, nici alta. După ce Jacques a lăsat-o în fața casei, iar ea a urcat cele cinci etaje, măturînd scara cu jacheta din caracul pe care o ținea în mînă, a descoperit cu uimire că nu e tristă. Timp de două ore s-a zbătut în patul virginal, cău-

tînd neîncetat, cum spunea Cocteau, „un loc rece pe pernă". În loc să fie asaltată de triste idei de răzbunare, se simțea aproape fericită, ca un flămînd care primește o coajă de pîine uscată. Nu Jacques i-a dat un semn de viață ? Bravo Geneviève ! Știu c-ai lucrat bine ! Nebiruita himeră matrimonială își făcu din nou apariția și Anne-Marie sărea de fericire : Jacques se schimbase, nu mai era fermecătorul băiat de altădată, pe care credea că-l cunoaște atît de bine, dar la urma urmelor mergea. Ceea ce cu cîteva ore mai devreme i se păruse teribil, printr-un joc al imaginației deveni încurajator. Acum, că devenise un om serios, cu o meserie (ciudată, fără îndoială, dar meserie, și pe deasupra foarte glorioasă), putea să spere că, într-o bună zi, cu ajutorul Genevièvei o să-i treacă prin minte și ideea însurătorii : pentru un scriitor căsătoria e potrivită ; îi aduce liniște, ordine, tăcere, odihnă a spiritului, atît de necesară creației. Fiind urîtă și deșteaptă, Anne-Marie avea convingerea că este exact genul „bună de soție". Ba tocmai fizicul ei ingrat i se părea că o face și mai atrăgătoare ; nu era departe de a crede că urîțenia îi ținea loc de zestre, și aici, lucru incontestabil, dădea dovadă de finețe în gîndire. Cele două ceasuri de luptă cu somnul au fost nespus de plăcute : visă la o viață sublimă alături de Jacques, neobosit în a înnegri hîrtii de dimineața pînă seara, ea intrînd pe furiș în birou și sărutîndu-l ușor pe fruntea-i gînditoare, retrăgîndu-se apoi în vîrful picioarelor. Se va sacrifica cu entuziasm Muzei. Adormi cu acest gînd fără să adauge nota realistă a casei de ținut și a servitorilor de strunit.

A considerat că o săptămînă e o perioadă tocmai bună de stat în expectativă. Trebuia să acționeze abil. Se întîlni cu Geneviève pe care a atacat-o cu sărutări și prăjituri cu rom. Bucătăreasa se oferi să pregătească o nouă întîlnire. Se va sluji de aluzii, suspine, regrete sau fraze de genul : „Nu se mai arată domnișoara și asta mă umple de mirare. Se poate plictisi cineva cu un asemenea om ?" Ea o modera cu diplomație, căci un asemenea zel nu era bun la nimic. Cele două conspiratoare hotărîră că un cuvînt (foarte vag) de mulțumire ar merge. Apoi Anne-Marie va trece din întîmplare într-o seară să o salute pe

Geneviève. Nimic bizar sau forțat în acest gest : asemenea gentileți îi erau în fire.

— Oricum am să fiu fericită să o primesc pe domnișoara, spuse devoratoarea de prăjituri. N-o să-l avertizez pe domnu, dar o să facem în așa fel încît să audă rîsete, șoapte, larma obișnuită a surprizei și a revederii. Îi va fi greu atunci nemilosului să nu apară.

Planul a fost cu fidelitate executat, cu diferența că biletul trimis de Anne-Marie n-a fost deloc vag ; instinctul îi șoptea că trebuie să pună în el afecțiune și recunoștință. Era atît de bine adus din condei, flatînd cu artă fariseismul pe care ea îl intuise la Jacques, încît poți crede că atunci cînd l-a scris, micuțul Amor însuși îi condusese mîna. Lovitura era riscantă. Așa cum îl cunoștea, o scrisoare mai personală putea să-l îndepărteze. Cea trimisă însă, i-a făcut plăcere, ca o diplomă pentru onorabila lui acțiune de a-i cere iertare, ca o dovadă scrisă că păcatul i-a fost uitat. A avut o clipă de tandrețe pentru cea care-i înțelesese noblețea, și-și propuse să-i răspundă unei tinere atît de inteligente. Într-un cuvînt, scrisoarea de mulțumire a fost prima victorie repurtată de Anne-Marie ; ea a pus temelia solidă pe care să se construiască sentimente durabile, dar această temelie era, de fapt, o neînțelegere.

Între scrisoare și vizita făcută Genevièvei, Anne-Marie a mai lăsat să se mai scurgă două-trei zile. A avut o răbdare de fier, dar timpul se scurgea repede, căci, în sfîrșit, ea acționa. După ce atîta vreme fusese un obiect inert și suferind, la discreția destinului, deveni deodată subiect. Resimțea imensa certitudine, violenta revenire a energiei unui general învins care își dă seama deodată că războiul nu s-a sfîrșit, că nu s-a spus ultimul cuvînt, că lupta poate fi reluată, că mai are resurse, că inamicul este vulnerabil pe flancul stîng sau în spatele frontului. Ne folosim de metafore militare căci Anne-Marie era cuprinsă de beția deosebită pe care o deșteaptă războiul în sufletul unui soldat tînăr sau al unui căpitan încercat. Cuvinte ca ofensivă, camuflaj, repliere elastică, poziții dinainte pregătite etc. însoțeau gîndurile ei și îi dădeau un aer marțial care o făceau și mai fericită. Oh, Doamne, ce frumos e războiul ! Mai ales cînd îți iubești adversarul ! Anne-Marie

îl dorea pe Jacques precum Ludovic al XIV-lea Strasbourg-ul, în toată splendoarea, intact și nebombardat.

Geneviève a fost perfectă, chicotind cum se cuvine, destul de sonor ca să ajungă la urechile domnului, și pe un ton destul de ascuțit ca el să fie intrigat. Era pe la șase seara cînd metronomul interior al literatului nu mai bătea cu ardoare. Curiozitatea sau mai degrabă dorința unei pauze după o zi de singurătate îl împinse pe Jacques spre bucătărie. Auzindu-i pașii, cele două complice au tăcut făcîndu-și cu ochiul. Cînd ușa se deschise, Geneviève exclamă cu încîntare :

— Domnu n-o să ghicească în vecii vecilor cine-i aici !

Că bărbații sînt niște proști, e fapt stabilit. Cu toată suspiciunea lui obișnuită, Jacques n-a avut nici cea mai mică bănuială că totul ar fi o înscenare. Anne-Marie își luă un aer jenat și, grație autosugestiei, simți, fericită, cum i se suie sîngele în obraji : hotărît lucru, cerul era de partea ei. Îngînă cîteva fraze încurcate din care să reiasă că era sigură că Jacques nu e acasă, căci altminteri n-ar fi urcat. Totul s-a desfășurat perfect, dar nu trebuia să mai insiste. Simulă că-și vine în fire și, izbucnind în rîs, zise :

— Acum, după ce taina mi-a fost descoperită, condu-mă în iatacul tău și oferă-mi ceva tare. Un Porto și uscățele. O să-mi aducă aminte de nebunia tinereții noastre, cînd mă însoțeai pînă la două dimineața. Brr ! Cît de mult e de atunci ! Nu-ți face griji. Fug într-un sfert de oră...

Aruncă o privire spre Geneviève a cărei expresie înduioșată o sperie : numai de n-ar observa-o și Jacques ! Această expresie dezvăluia, negru pe alb, tot complotul. Ea se grăbi să pătrundă în birou și fu tare mirată de ordinea ce domnea acolo. Se așteptase la un spectacol mai pitoresc : pretutindeni cărți, masa acoperită de hîrtii pline de ștersături artistice, un halat pe un scaun, tablouri strîmbe și — de ce nu ? — o pană de gîscă în călimară. Or, totul era pus la punct ca în biroul unui director. Pe masă se zărea doar mașina de scris acoperită cu o husă și o mapă în care se aflau trei-patru sute de pagini. Scaunele erau toate la locul lor ; ca unic tablou avea nudul Suzanei Valadon, pe care Jacques l-a adus din camera lui și l-a

atîrnat în fața biroului ca să aibă ceva frumos de contemplat cînd își ridică ochii de la lucru. Se gîndise la început să-l pună din nou în dormitor, căci tabloul era foarte frumos și riscai să te poarte către visări trîndave. Întreg decorul emana o atmosferă serioasă de lucru, de bucurie austeră care o înspăimîntă. Viața lui Jacques i se păru deodată închisă asemeni unei cetăți ostile, inabordabile, de un egoism inatacabil. S-a simțit o clipă descurajată. Să dorești să pătrunzi în această viață era o acțiune tot atît de nesăbuită ca și să asediezi singur toată linia Maginot. Temperamentul feminin, din fericire, i-a venit în ajutor. Ce-i cu panica asta ? N-o să se lase tulburată de o impresie și să-i scape din mînă o victorie aproape sigură! Unde dispăruse instinctul care o condusese atît de bine pînă acum ? Nu prea departe, căci îi strecură o idee pe care ea o calificä în forul ei lăuntric drept genială. Privind temătoare mobila, tabloul, manuscrisul, camera, cu totul lipsită de acel bun gust sau șic pe care îl întîlnea de obicei în saloanele celorlalți prieteni, cameră ce aducea mai mult a atelier, și-a dat seama de un lucru la care nu se gîndise pînă atunci și care era poate cauza principală a nenorocirilor ei trecute : nu avea de-a face cu un tînăr obișnuit, ci cu un scriitor. Atunci, nu mai sta, curaj ! Un om de litere e cineva care și-a ales meseria, deci o iubește. Ce vor bărbații ? Să le vorbești de meseria lor, să te interesezi de ea, să le admiri succesele profesionale. Acest adevăr e valabil pentru un scriitor ca și pentru un inginer sau un economist. În concluzie, să vorbim de-ale literaturii și să flatăm. Raționamentul nu se cristaliza cu claritate în mintea Annei-Marie, ci izvora din zone imprecise. De cum e vorba de dragoste, femeile, pe cît se spune, au simțurile ascuțite ale sălbaticilor, care nu știu nimic, nu înțeleg nimic, dar ghicesc totul și trăiesc într-o complicitate permanentă cu natura.

— Îți cer un lucru care mi-ar face o plăcere grozavă. Nu te costă cine știe ce. Aș vrea să-mi citești o pagină. Știu, e o copilărie din partea mea, dar doresc mult. Crede-mă, Jacky, mi-o datorezi.

Jacques își spuse *in petto* că nu datorează nimic unei pisăloage ca ea, că făcuse și așa destule, dar rugămintea l-a impresionat plăcut. Era prima persoană care manifesta

o curiozitate precisă pentru munca lui. O privi pe Anne-Marie pe furiș, cu răutate și ironie, îi declară că volumul e plicticos, că nu e nimic mai artificial ca un autor care-și citește opera, în sfîrșit, că îi e groază de sinceritatea ei, căci, oricum, Anne-Marie avea intenția, ca bună amică ce era, să-i facă observații.

— Ba dimpotrivă ! exclamă ea rîzînd. Știu să mă port. Vrei complimente ? N-ai să duci lipsa, las' pe mine !

N-a fost o promisiune în vînt. Jacques, după ce s-a lăsat rugat, a consimțit să citească cele cîteva pagini scrise în dimineața aceea, și pe care dorea să le *încerce* asupra cuiva. Din bună creștere a folosit tot arsenalul dezagreabil : voce albă, aer ostil, zîmbet sardonic.

— E formidabil, întrerupea Anne-Marie cu căldură. Mai departe ! E ceva cu totul deosebit. Cît e de frumos și inteligent ! Ești un geniu, scumpule.

Nu e greu să brodezi pe tema asta. Ea nu s-a abținut ; Jacques era cum nu se poate mai mirat și se trăda printr-un rictus, printr-o privire întunecată, dar, în același timp, se simțea cuprins de o profundă fericire și bucurie. Lectura unui crîmpei din lucrare în fața acestei prostuțe care (să fim echitabili) părea sincer entuziasmată, îi insuflă o neașteptată energie. De atîtea luni trăia într-o cavernă, fără aer și deodată respiră oxigenul venit de afară. Ca cel mai naiv și cel mai vanitos dintre scriitorași, întrebă timid :

— Adevărat, crezi că merge ?

Auzindu-l pe ce ton o întreabă, Anne-Marie era mai să leșine de înduioșare.

A doua zi de dimineață Jacques a lucrat mai bine ca de obicei, mai repede, mai ușor, mai hotărît, cu mai multă inspirație. Nu făcu însă nici o legătură între acest fenomen și vizita din ajun, dar spre seară parcă ar fi dorit să vină să-i arate rîndurile scrise. Era deosebit de mulțumit mai ales de cîteva fraze, cîteva idei, și tare i-ar fi plăcut să se consulte cu ea. Pe de altă parte, Anne-Marie stătea ca pe jăratec, dar își jurase să nu dea nici un semn de viață cel puțin trei zile. Războiul nu-i o glumă : cînd ai instalat un dispozitiv nu-l schimbi pe motiv că inima îți bate prea tare. În plus, jalnica ei experiență o învățase cîte ceva. Descoperise că în dragoste, ca să cîștigi, trebuie

să faci întotdeauna pe dos decît ai dori. Privea telefonul, așezat pe o măsuță din vestibul, așa cum bătrînul Tantal privea în infern platouri cu portocale și păsări umplute. După cele trei zile, a mai lăsat să treacă și a patra. Mare i-a fost fericirea cînd l-a auzit pe Jacques la aparat spunîndu-i cu indiferență că, dacă dorește, are două-trei pagini să-i citească, fiindcă se pare că prostiile astea o amuză. Momeala fusese oare atinsă ? Da, dar nu înhățată. În fond nu era nimic serios. Își aminti de manevrele de odinioară, de eșecul lor lamentabil și se temea acum să nu cadă din nou în aceleași mreje. „Fii atentă !", își spuse ea cu bun-simț. Cînd acționezi nu trebuie să gîndești, nu trebuie să privești prea departe. Acțiunea se construiește zi de zi, din mici victorii care cu timpul se pot transforma într-un triumf.

— Ei, vii astă-seară ? o întrebă Jacques la telefon.

— Nu, bătrîne, nu în seara asta, răspunse Anne-Marie aproape fără să vrea. Sînt ocupată. Dar mîine, dacă îți convine. Și în timp ce inima-i sălta în piept, adăugă : Mîine pot să stau mai mult și mi-ar face plăcere să luăm masa împreună. „Slujnica-ți cu sufletul de aur" ar putea să ne pregătească ortolani. Nu te neliniști. La ora zece am ridicat ancora. Marele om va putea să facă nani. O să fie nemaipomenit. Și acum gata. Sînt puțin amețită !

Norocul are fluxuri și refluxuri ca marea. În unele zile îți reușește totul, poți îndrăzni orice. Ideea cu masa a trecut ca o scrisoare la poștă. Jacques nu era pus pe suspiciuni și dealtfel la antipodul oricărei probleme amoroase. În spiritul lui domnea aceeași ordine ca pe birou. Era convins că Anne-Marie nu mai e îndrăgostită de el : problema fiind clasată, nu mai avea de ce să revină asupra ei. De ea îndrăgostită, nu-i rămînea decît s-o ia la fugă ; era însă o foarte prețioasă prietenă. Și i se întîmplă lui Jacques ceea ce i se întîmplă oricărui scriitor angajat într-o operă de mare respirație : era obsedat de ea. Lumea pe care o crea și în care el pătrundea în fiecare zi timp de mai multe ceasuri i se părea mai reală decît lumea reală. În aceasta din urmă tot ceea ce vedea era nu deformat, ci filtrat ; nu remarca decît ceea ce putea să-i fie util, să-i alimenteze, cu alte cuvinte, cartea, dar, printr-o iluzie curentă în

asemenea cazuri, credea că nu-i scapă nimic. Dacă se înşelase în privinţa sentimentelor Annei-Marie, e pentru că Jacques reţinuse anumite turnuri de fraze, unele gesturi ale ei pe care le-a inserat în roman adaptîndu-le unui personaj sau altuia, astfel încît însuşindu-şi o parte din Anne-Marie sau devenind într-un fel tatăl unei părţi din ea, avea convingerea că o cunoaşte în cele mai mici amănunte.

Lauda e un drog cu care omul de litere se obişnuieşte surprinzător de repede. Fapt explicabil, pentru că a scrie este foarte greu, chiar dacă ai talent sau uşurinţă. Ca urmare, ai mai degrabă nevoie să fii încurajat decît criticat. În al doilea rînd, spre deosebire de ceilalţi muncitori sau meşteşugari, omul de litere lucrează singur, în colţul lui ; n-are colegi care să-l ajute la nevoie, să-l susţină pentru a prinde curaj, cu care să discute dacă produsul se prezintă bine, dacă e admirat de cunoscători, dacă este sau nu necesar şi în ce măsură, dacă va aduce puţină lumină sau bucurie lumii. Ca scriitor, Jacques nu mai fusese admirat de nimeni. Este ca electricitatea pentru cineva care a cunoscut doar opaiţul. Dar de îndată ce s-a inventat electricitatea, nu te poţi lipsi de ea. Anne-Marie a avut norocul să fie pentru Jacques inventatorul electricităţii.

Ar fi interesant să povestim, deşi poate puţin plicticos, cum a decurs dineul pe care ea l-a smuls cu atîta impertinenţă, folosindu-se de elemente cunoscute de noi din rîndurile anterioare, cum ar fi emoţia, o ţinută pusă la punct, un gînd care o lua razna cînd se apropia de strada Varenne, sentimentul (războinic) de a fi cucerit prin îndrăzneală o redută. Un festin intim, doar ea cu Jacques, servit de Geneviève, avea o cu totul altă semnificaţie decît o masă la un restaurant oarecare. Două sau trei ore a trăit cu adorabila iluzie că este căsătorită, că petrece o seară liniştită acasă, în compania bărbatului iubit, alesul ei, pe care Cerul (această idee se înfiripa din ce în ce mai mult) i-l rezervase dintotdeauna ca soţ. Se pregătea să savureze în taină comedia unui vechi menaj. De exemplu : se întorcea acasă după ce făcuse cumpărături, ca o adevărată pariziancă ; iubitul, care trudise toată ziua, o aştepta. Schimbau idei, ca două fiinţe ce trăiesc alături de multă vreme, se aşezau la masă. Anne-Marie pălăvrăgea, aşa cum

fac femeile de la începutul lumii și pînă azi, ca să le descrețească fruntea bărbaților. După cină, se așezau în fotoliile confortabile din salon, își sorbeau cafeaua sau ceaiul, (mai degrabă ceai, e mai intim) ; venea în sfîrșit momentul suprem : Jacky lua manuscrisul și supunea consoartei filoanele extrase din misterioasa lui mină de aur. Strigăte de admirație, entuziasm, îmbrățișări, tandrețe... Din superstiție, sau poate din delicatețe interioară, Anne-Marie nu mergea mai departe cu visarea. Și cum nu-i lipsea ironia, rîdea și-și spunea că lucrurile se desfășurau, bineînțeles, pe dos : Jacques va fi prost dispus, o va lua peste picior, va face niște calambururi groaznice, o va jigni, ceea ce la urma urmelor nu era așa de grav căci pe acel Jacques îl iubea ea, pe cel care o desființa într-un chip atît de plăcut și nu figura inexpresivă pe care o confecționase ea ca să-și facă plăcere.

Cina reală a fost tot atît de satisfăcătoare ca și cea visată. Putem lesne bănui că Geneviève s-a întrecut pe sine pentru a fi la înălțime. A pus o somptuoasă față de masă, lungă pînă în pămînt, strălucitoare tacîmuri de argint, lumînări care creau o plăcută semiobscuritate. N-a servit ortolani, ci excelente bucate, pregătite cu pietate ; a scos din pivnița aprovizionată de d. de Boissy cele mai alese vinuri, întorcîndu-se din subteranele popasuri cu pînze de păianjen. A aranjat aperitive rafinate, a cumpărat fructe de la Vicens, tocmai de pe Raymond-Poincaré, într-un cuvînt a regizat o ceremonie demnă de cele mai fine restaurante. Dar și-a pierdut vremea degeaba, căci Anne-Marie era prea agitată ca să observe ce mănîncă, iar Jacques atît de nerăbdător încît dădu semne de neastîmpăr după primele zece minute. Geneviève, draga de ea, era prea fericită — căci numai prin iscusința ei l-a împăcat pe patron cu domnișoara — ca să fie ofensată de lucruri neînsemnate. În birou, Jacques i-a spus sec Annei-Marie să se așeze și să fie numai ochi și urechi. A luat și el loc într-un fotoliu, cu masivul manuscris pe genunchi. Citi ultimele cinci pagini, insistînd pe cuvinte, ezitînd, fără să marcheze pauzele, în așa fel încît nici un text, fie el *Moș Goriot* sau *Divina Comedie*, n-ar fi rezistat. Cînd ridică ochii, văzu extazul pe fața Annei-Marie. Nu era, desigur, un extaz făcut. Nu înțelesese nici o vorbă din

cele cinci pagini, dar se simțea transportată de fericire pentru că se afla acolo, în acel birou auster, pentru că auzea vocea lui Jacques, pentru că știa că e singura ființă pe lume stimată îndeajuns ca să-i arate un lucru atît de ciudat și de personal cum e o carte ce se naște. Citindu-i ce scrisese în ziua aceea, Jacques își deschidea, într-un fel, sufletul, îi dezvăluia tot ce avea mai tainic ; ea nu vedea decît un lucru vag, îndepărtat, un desen de neînțeles, dar deslușea că e de o importanță crucială, că e prețios ca o comoară necunoscută, că trebuie să fie tare frumos, că trebuia să i-o spună imediat. Și i-o spuse cu atîta forță, încît Jacques care se detestase în ultimele două ceasuri (pentru că își dădea seama că e ridicol și vanitos, pentru că Anne-Marie era urîtă etc.) s-a simțit imediat cuprins de bucurie. Cînd vorbea, ea avea un nod în gît, ochii i se umpluseră de lacrimi. Deodată, îi încolți o idee :

— Ticălosule, lasă-mă să te sărut, zise ea cu o voce tremurată.

Se ridică, îl îmbrățișă, sărutîndu-l pe tîmplă. Ochii ei magnifici, catifelați, în lacrimi, îi aruncau asemenea priviri încît lui Jacques i se păru că e aproape frumoasă, și se înveseli. Deveni pe loc bine dispus și îi propuse să-i mai citească un fragment.

Cum să nu ! exclamă ea.

Nu se mai gîndea să se culce la ora zece, ca să fie a doua zi dis de dimineață gata de lucru. S-au despărțit la miezul nopții și asta doar fiindcă Anne-Marie a luat în mod înțelept inițiativa. Jacques i-ar fi citit toată noaptea. Această experiență îl încînta : își descoperea opera, se distanța de ea, observa șocul pe care-l produce asupra unei alte persoane. Era captivant. Se simțeau amîndoi atît de fericiți, încît își amintiră de masă. Retrospectiv o apreciară la valoarea ei, rîseră și căzură de acord să o felicite pe Geneviève din tot sufletul. La plecare, Anne-Marie n-a uitat să împrospăteze complimentele, inventă altele noi, exageră pe ici, pe colo, făcu apel la toate superlativele posibile, întrebîndu-se cu o oarecare neliniște dacă nu cumva abuza, dar ele au fost acceptate cu o naturalețe perfectă. Dealtfel, 90% era sinceră. Ca dovadă, se smulse din acel locșor în care cunoscuse cea mai mare

fericire a vieții, pentru că Jacques trebuia să doarmă ca să poată lucra a doua zi. Avea acum responsabilități și măsura drumul parcurs în cîteva ceasuri.

Te simți întotdeauna captivat de cameleonismul femeii îndrăgostite. Ea capătă instantaneu culoarea bărbatului. Cea mai importantă transformare a Annei-Marie a fost că a trecut de la superficialitate la seriozitate, înțelegînd, sau mai degrabă simțind, că literatura nu e o glumă, ci o activitate tot atît de respectabilă ca și medicina sau dreptul, că a scrie un roman nu însemna pentru Jacques o deșartă ocupație de diletant, o poză, o trufașă tentativă juvenilă, ci o necesitate. A mai ghicit și că literatura îl schimbase pe Jacques aproape ca o boală, întărindu-l, accentuîndu-i anumite trăsături, atenuînd altele, adăugîndu-i unele deconcertante, îndeosebi fariseismul. Acest fariseism o interesa îndeosebi. Îl remarcase prima dată cu ocazia împăcării lor; se manifestase prin dorința ciudată de a-și ști conștiința în liniște, ceea ce pe ea o rănise mult. Apoi reținu o altă formă, care n-a mai rănit-o, ci dimpotrivă i-a făcut plăcere, și anume aprecieri incisive și disprețuitoare care se strecurau în conversația lui Jacques, răutăți, ironii, un aer de superioritate, ca și cum faptul că e în stare să scrie îi conferise pe neașteptate privilegii nobiliare asemeni aristocraților Vechiului Regim. În unele zile cînd lucrul îi mergea, arbora un aer de mulțumire de sine, de jubilare intimă, de dreaptă recompensă pentru faptele lui bune, care ar fi indispus pe oricine, dar numai pe Anne-Marie nu, căci ea se bucura ca o mamă care își vede odorul mîncînd cu poftă, jucîndu-se în voie, luîndu-se la trîntă cu ceilalți copii.

Nu a costat-o prea mult să stea liniștită patruzeci și opt de ore. Chiar își dorea puțină singurătate ca să măsoare extraordinarele evenimente: masa Genevièvei și lectura ce a urmat, trăite, pe moment, într-un fel de transă. În timpul dineului se comparase o dată sau de două ori cu un hoț care vîră în grabă în sac toate obiectele furate, dar care își rezervă bucuria de a le admira în liniște, la adăpost, în ascunzătoarea lui. Dealtfel, nu ai întotdeauna sentimentul că ești un hoț cînd înhați o clipă de fericire? Porți cu tine această clipă ca pe o pradă neobișnuită, prin

care, pentru cîteva săptămîni sau luni, te simţi bogat. Dar să nu uităm că Anne-Marie e o persoană foarte bine crescută, iar codul bunelor maniere nu glumeşte la capitolul mulţumiri. Cînd eşti invitat la masă, trimiţi un cuvînt sau dai neapărat a doua zi un telefon. Aşadar, telefonă a doua zi lui Jacques, puţin temătoare, căci ştia că îndeobşte după vreme bună vine ploaie. A avut o surpriză plăcută : Jacques a fost numai miere, muncise ca un ocnaş. Ea găsi momentul să strecoare în conversaţie :

— Cartea ta e nemaipomenită, m-am gîndit la ea astă noapte. E fascinantă. Ai să-mi mai citeşti din ea ?

Spre marea ei mirare, a fost nu numai de acord, dar a invitat-o peste două zile.

Am vrea să-l prevenim totuşi pe cititor, să nu-şi facă o idee prea grandioasă despre Anne-Marie. Nu e nici Machiavelli, nici Bonaparte. În orice viaţă există perioade de noroc, cînd întrezăreşti destinul ; e ascuns după nori sau după văluri ; dansează şi străluceşte ca un spiriduş ; o stîngăcie, o secundă de neşansă şi s-a dus. Anne-Marie îşi dădea seama că traversa o asemenea perioadă şi plutea ; iubirea o făcea de zece ori mai deşteaptă. Şi totul o slujea, pînă şi ceea ce ar fi putut s-o îndepărteze cel mai mult de Jacques : superficialitatea ei. În cursul săptămînilor ce s-au scurs după memorabilul dineu, tocmai această superficialitate i-a permis să rezolve dificila problemă de a nu deranja, de a fi uşoară ca un fulg şi în acelaşi timp mereu prezentă. Existenţa ei era plină de o mulţime de obligaţii fără importanţă : să dea zeci de telefoane dimineaţa, să afle ce mai e nou, să-şi amintească de boala unuia sau altuia, să ia o gustare cu o prietenă, să trimită scrisori de mulţumire sau să facă urări, într-un cuvînt să fie *în contact* (încă un termen militar). Scopul vigilenţei ei era să cultive prieteniile, flori delicate ce se ofilesc dacă nu sînt stropite zilnic, şi să menţină în picioare castelul din cărţi de joc care este o „situaţie" în Paris. Cum e şi firesc, ea acorda literaturii şi lui Jacques aceeaşi atenţie, aceeaşi perseverenţă ca şi măruntelor mondenităţi. Îi telefona la orele de masă sau seara cînd ştia că nu mai lucrează. Îi trimitea bilete de cîteva rînduri în genul : „Cînd ai să ajungi la pagina 400, am să-ţi ofer un chiolhan pe cinste. Hai, dă-i zor, ce mai aştepţi, nu te mai mocăi atît,

Prima la admiratoare." Îi lăsa la portăreasă cadouri, dar nu din acelea stupide care nu fac nici plăcere și pe deasupra îi incomodează pe beneficiari, ci doar lucruri „gîndite" judicios, practice și în concluzie adevărați ambasadori : o mapă cu indigouri, o cutie cu agrafe, un top de hîrtie *extra-strong*, un carnet frumos cartonat cumpărat de la o papetărie de lux. Bineînțeles, niciodată cravate, sau altceva legat de toaletă, căci bărbații nu poartă decît lucrurile pe care și le aleg singuri cu încîntătorul lor prost-gust. Ea murea de dorința de a-i lua un *portefeuille* de crocodil, o tabacheră de argint sau de sidef, un stilou Parker, un fular de mătase, mănuși din piele de porc, ba visa chiar la accesorii pentru mașină, dar nu se hazardă la asemenea gesturi ofensatorii, care mai mult ar fi stîrnit indignarea decît mulțumirea. Îl auzise odată declarînd : „Numai imbecililor le place neprevăzutul". Fraza i se întipărise în minte. Ea exprima exact contrariul filozofiei familiei Delanglade care „adora neprevăzutul", mai ales că nu se prea putea lăuda cu el, dat fiind că la susnumita familie se manifesta în principal sub forma unor bruște scăderi a contului în bancă, logodnici scăpați printre degete, creșterea chiriei, dispoziții de plată aduse de perceptor și alte belele asemănătoare. Dar membrii familiei Delanglade erau ființe nepăsătoare, care suportau nu fără bună dispoziție micile plictiseli ale vieții cotidiene. Neprevăzutul era altceva, era ceea ce nu avea să vină, era Mesia de pe strada Vignes. O vorbă aruncată-n vînt, o anecdotă poate uneori să schimbe cursul existenței. Jacques spusese fraza despre neprevăzut pe jumătate glumind, dar ea acționă asupra spiritului Annei-Marie ca și *Discursul asupra Metodei* al lui Descartes : distruse într-o secundă noțiunile dobîndite din copilărie și anulă prejudecățile tipice pentru o anumită boemă burgheză dintre cele două războaie, cu care fusese alimentată și asupra cărora nu meditase pînă atunci. Întrezări un aspect serios al vieții care o fascină, i se păru că merită să-l dobîndești, iar respectul ei pentru Jacques crescu. În practică, aceasta s-a manifestat printr-o prudență dublă. De exemplu, luă hotărîrea să nu se mai ducă niciodată neanunțată, ci întotdeauna după ce l-ar fi consultat chiar și de două ori la telefon. Corolarul (care nu venea de la sine) : să nu cadă în

excesul invers, să nu renunţe la o întîlnire fixată, chiar dacă ar fi avut şi patruzeci de grade. Pentru Geneviève, caracterul lui Jacques era ca o piatră colţuroasă de care te fereşti. Pentru Anne-Marie el se înfăţişa ca un obiect complicat aşezat într-o încăpere neluminată : îi întrezărea confuz contururile, dar le pipăia uşor şi cu îndemînare, neinsistînd pe părţile colţuroase ca să nu se lovească, zăbovind doar pe locurile vulnerabile unde ea putea să-i facă vreun rău. Cititorul va fi poate încîntat să afle că ea nu-şi informase familia de reluarea relaţiilor cu contele (sau cavalerul) de Boissy, poate din superstiţie, dar mai ales din solidaritate faţă de Jacques. Fără să şi-o mărturisească desluşit, ea nu se mai considera o fecioară în căutarea unui soţ, ci o femeie gata să părăsească o lume pentru alta, cu un picior în noua viaţă, fără să-i mai pese de tot ce a fost.

La început nu se ducea să asculte lecturile lui Jacques decît de două ori pe săptămînă. Şi-a propus să nu depăşească această cifră înainte de a fi rugată, căci era important să treacă din starea de solicitantă în cea de solicitată. Cam după vreo lună, ziua mult dorită sosi, cînd Jacques o invită cu un copilăros amestec de răsfăţ şi ciudă, ceea ce pe Anne-Marie o umplu de încîntare. El îşi dăduse seama că impudicele laude cu care-l copleşea îi făceau tare bine, îl întăreau ca injecţiile cu vitamine şi că de fiecare dată cînd venea ea, cunoştea o explozie de energie. Deşi se culca tîrziu în acele seri, a doua zi se scula mai devreme ca de obicei, trezit de idei formidabile şi de o fenomenală poftă de a scrie. Să fie oare Anne-Marie binefăcătoare, utilă creaţiei ? Pe măsură ce timpul trecea, el o privea cu alţi ochi. Îşi zise că în orice caz nu-i e indiferentă, ba îi trezise chiar sentimente pe care nu le ai de obicei faţă de prieteni: cu ea trecuse de la camaraderie la dezgust, apoi la remuşcări ; după ce a înlăturat-o din viaţa sa, a căutat-o ca să se împace ; şi iată că acum se insinuase în pasiunea lui. Şi totul s-a desfăşurat fără să se ştie cum, prin acea înlănţuire confuză de cauze şi efecte care sfîrşeşte prin a se numi fatalitate. Dar fatalitatea nu-i un lucru serios cînd ai douăzeci şi cinci de ani ; rîzi de ea ca de toate celelalte ; eşti sigur că şi ea poate fi mereu revizuită. De aceea Jacques era în fond foarte indiferent faţă de viitorul

relațiilor lui cu Anne-Marie, și nici prin minte nu-i trecea că s-ar putea schimba ceva între ei. Se atașase mult de ea, fapt evident, așa cum se atașase de mașina de scris a cărei claviatură era plăcută, se obișnuise cu ea și o revedea cu plăcere în fiecare dimineață, dar care, pînă la urmă, rămînea doar un umil instrument. Anne-Marie făcea parte din recuzita lui de scriitor. Dacă ar fi știut și ea, cît de fericită ar fi fost, căci nu spera la atît.

Ședințele de lucru deveniră mai frecvente și mai lungi. Treptat, a fost parcursă toată cartea. Anne-Marie, atentă la toate, se gîndea nu fără teamă la ziua cînd nu vor mai exista paginile cotidiene. Trebuia să găsească de urgență un nou mijloc de a pătrunde și mai mult în intimitatea lui Jacques. După două zile de chibzuință s-a produs și iluminarea : o să învețe să scrie la mașină. Idee sublimă ! idee profundă ! Cum de nu s-a gîndit oare mai devreme ? Era atît de firesc ! Văzuse manuscrisul lui Jacques plin de ștersături și se mirase cum de nu și-a angajat o secretară să-l rebată. Încă un semn al Providenței : această operație îi era destinată ei. O va face dealtminteri cu entuziasm și devoțiune. Perspectiva o înveseli într-atît încît nu se mai gîndi la plictiseala cursurilor de dactilografiere. Cîte miracole nu produce amorul ? Anne-Marie, leneșă foc de felul ei, care trăia de atîția ani într-un *dolce far niente* ca o fîntînă seacă, nu se dădea jos din pat dimineți la rînd și nici prin gînd nu-i trecea să-și ia licența în istoria artei, ajunsese în trei săptămîni, grație faimoasei metode Grospierre și șase ore de game zilnice pe o mașină de împrumut, să bată treizeci de cuvinte pe minut, cu amîndouă mîinile, folosindu-se chiar de degetul mare ca să acționeze maneta de distanță. Efortul depus precum și reușita îi creaseră o fericire necunoscută pînă atunci : era pentru prima dată în viață cînd ducea un lucru la bun sfîrșit, cînd nu se oprea la jumătate, după cîteva încercări indolente, găsind în ea curajul să transforme un proiect în realitate. Jubila imaginîndu-și uluirea lui Jacques cînd îi va cere manuscrisul pentru a-l transcrie. Își va oferi luxul de a-i spune că știa de o veșnicie să bată la mașină, că mai are multe alte secrete și mici resurse, că merită să fie cunoscută. Iubirea îi dădea aripi. Bătea pagini întregi

de semne, recopia modele de scrisori comerciale cu un sentiment de parcă ar fi interpretat balade de Chopin, învăţă să aşeze elegant un text, să şteargă greşelile fără să rupă hîrtia, să valseze carul maşinii acţionînd de pîrghie, şi multe altele. Zgomotul sec al bătăilor pe cilindru şi ţîrîitul clopoţelului cînd ajungea la capătul rîndului alcătuiau o muzică pentru care ar fi renunţat la Mozart şi la Weber. Etajul cinci de pe strada Vignes zbîrnîia ca o agenţie de presă. Părinţii sperau ca fiica să-şi găsească de lucru şi să cîştige un ban. Domnişoarele Delanglade, văzîndu-şi sora muncind ca un om de rînd, s-au simţit cuprinse de respect. Imaginaţia lor se aprinse : visară zile în şir, una că va fi asistentă socială, cealaltă vînzătoare într-o galanterie.

Anne-Marie, sigură pe victorie, începea să creadă că iubirea e un talisman, comiţînd greşeala obişnuită oamenilor care merg din succes în succes : îşi subestimă adversarul, dar destinul i-a fost atît de favorabil, încît chiar şi această greşeală, pînă la urmă, s-a întors în avantajul ei. Cînd s-a simţit stăpînă pe degete şi a considerat că a venit momentul să joace comedia pusă la cale, Jacques o ascultă cu un zîmbet batjocoritor şi o privire pătrunzătoare şi perspicace. Ea a făcut, fără nici un rezultat, pe răzvrătita, pe ingenua, pe misterioasa, apoi descumpănită, izbucni în lacrimi. Jacques îi smulse adevărul pe care ea i-l dezvălui cu sughiţuri, cu furie şi o desperare disproporţionată. Da, a învăţat să bată la maşină în trei săptămîni, da, doar ca să rebată romanul lui Jacques, dar n-avea decît să se ducă dracului cu blestemata lui de literatură : nu va mai bate o virgulă, dealtminteri nici nu-l va mai vedea vreodată, prea e afurisit. „Sînt nebună, îşi zise, ce m-a apucat ? Sînt gata să stric totul. Opreşte-te imediat, fetiţo !“ Dar nu mai era nimic de făcut : criza de nervi se pornise. Invectivele şi lacrimile ei îl binedispuseră pe Jacques : era ca o declaraţie de dragoste codată, cunoscută doar de ea. Era ridicolă, cu nasul roşu, obrajii brăzdaţi de lacrimi, faţa desfigurată, tremurînd toată ; pînă şi părul i se udase, într-atît plînsese, şi-i atîrna acum peste ochi. Se şi vedea în gînd cu claritatea cu care te vezi în oglindă. „Sînt o sperietoare, dar puţin îmi pasă, nu mai am nimic de pierdut.“ Încerca fericirea desperatului care sare cu bombă cu tot.

— Bea puțin rachiu, urîțenia pămîntului, îi zise Jacques, ținînd în mînă un pahar.

Vocea îi era atît de prietenoasă, de neașteptată, încît Anne-Marie încetă să mai tremure și-și ridică ochii. El avea același zîmbet ironic, dar o ironie amabilă, fără nimic ostil, ba chiar iubitoare, a unuia care-ți iartă excentricitățile. Ea plînse cu și mai mult năduf, ca o copilă, semn că lucrurile se aranjau și că supărarea cea mare începea să devină plăcută.

— Gata, am isprăvit. Iartă-mă, sînt absurdă. Adevărat! Ce scenă! Nu știu ce m-a apucat. Niciodată n-am să-ți mai fac o scenă ca asta. Niciodată, niciodată!

Jacques scotoci în birou, în sertarul din dreapta, scoase un dosar gros și albastru și îl întinse Annei-Marie. Era copia manuscrisului.

— Scriu întotdeauna cu indigo, lămuri el. Ai să vezi. E cu toate corecturile. Scrisul meu nu e tocmai ușor de descifrat.

„E perfecțiunea întruchipată! se gîndi Anne-Marie. Tipul ăsta-i perfecțiunea! Doamne, cît îl pot iubi. Numai de nu s-ar vedea." Jacques o luă de braț, o ridică în picioare din fotoliul cu care forma o grămadă udă și convulsivă, o mîngîie pe spate, pe cap, o sărută pe obraz, o liniști cu multă prietenie, spunîndu-i cald fel de fel de drăgălășenii :

— Asta-i teatru curat. Șterge-ți nasul, caraghioasă mică. Îți semnalez, în cazul că nu știi, că bărbații detestă femeile plîngărețe. Nu crezi că te-ai distins suficient în seara asta? Du-te în baie și dă-ți cu pudră pe bot, altminteri sperii și un elefant.

Anne-Marie rîdea nervos printre lacrimi. Era în al nouălea cer. Drama, plînsul o transpuseseră într-o stare amoroasă împinsă la paroxism de mîngîierile, sărutarea, căldura lui Jacques. El observă cu mirare că emoția ei nu-l lăsa indiferent. Să fie atras de urîțenia asta? Da, trebuia să accepte acest adevăr. Oricît de jalnică era, cu părul atîrnînd, cu strîmbăturile și smiorcăielile ei, cu buzele tremurînde, Anne-Marie avea ceva ispititor, deci frumos. Se trezi gîndindu-se că nu e rău făcută, că trupul ei are ceva din vigoarea tinereții. Era gata-gata să o ducă pe canapea și, desigur, ea nu s-ar fi opus ; a rezistat însă

acestei fantezii spunîndu-şi că şi aşa era ea destul de aprinsă, că ar fi necinstit din partea lui şi o nebunie de care se va căi de îndată ce o va comite, că biata de ea îi va cădea pe cap ca o lipitoare şi că pînă la urmă îi va zdrobi pentru a doua oară inima. Înțelepciunea lui îl umplu de satisfacție. Se considera foarte uman. Era evident că Anne-Marie îl iubea, că nu încetase nici o clipă să-l iubească, dar acum această idee nu-l mai deranja ; mai degrabă îl emoționa. Dar se va preface că nu bănuieşte că între ei ar fi altceva decît prietenie. O conduse aşadar la baie unde ea a stat vreo zece minute bune. A ieşit de-acolo aranjată, dar mai păstrînd o oarecare umilință interioară. Strălucitorii ei ochi plînşi deveniseră mai catifelați, mai frumoşi ; zîmbetul ei timid, vesel, puțin confuz, era seducător. Jacques a fost din nou surprins.

— Pe cuvînt dacă pocitania nu s-a transformat într-un Greuze ! Şi pe deasupra ştie să bată şi la maşină ! Chiar ştii ? nu m-ai tras pe sfoară ?

Anne-Marie propuse să-i facă demonstrația imediat, pe „maşina stăpînului".

— Hm ! zise Jacques încruntîndu-se. O maşină e ca un automobil sau un stilou : nu se împrumută. Dacă te las s-o foloseşti, sper că n-ai să mi-o strici. Ia-o şi dă-ți seama de imensa onoare ce ți se face, nefericito !

Dacă directoarea şcolii Grospierre ar fi fost de față, n-ar mai fi încăput în piele de mîndrie. Anne-Marie făcu o demonstrație de concurs. Mîinile-i zburau ca două rîndunele. A umplut o pagină, fără nici o greşeală, în patru minute. Jacques zise că evenimentul merită să fie sărbătorit. Desfăcu o sticlă de şampanie uitată în frigider, deschise o cutie de Camembert, aduse chiar el farfurii şi tacîmuri şi o servi pe domnişoara ca un chelner de mare restaurant, cu şervetul pe braț. Şampania şi Camembertul le-au deschis pofta de mîncare. Rezervele de pe strada Varenne constau într-o jumătate de pui, cîrnați, fructe şi vin. Anne-Marie se năpusti ca un lup asupra lor, ceea ce lui Jacques îi făcu plăcere, dar nu dădu atenție ; noi însă ne putem da seama că sentimentele lui nu erau chiar aşa de simple. S-a scurs o oră foarte plăcută. În taxiul care o conducea acasă, Anne-Marie ținea mapa albastră lipită

de piept, de parcă ar fi fost un prinț dus de un partizan devotat ca să-l ferească de dușmani.

Acest episod a marcat, după cum se spune, o cotitură. Mulți tineri s-ar fi înfuriat să se vadă cuprinși de dorințe în fața unei femei urîte. Nu însă Jacques : dimpotrivă, el își spuse că e o interesantă bizarerie, unul din acele derutante oracole pe care bucuros le auzea din cînd în cînd răzbătînd din adîncurile profunde ale naturii sale. Statutul Annei-Marie se modificase : intrase din întîmplare în detașamentul sacru al obiectelor preferate, și nu-l mai părăsi. Jacques a fost atent ca în aparență să nu se schimbe nimic, dar nu putea să o mai trateze cu nevinovăția prieteniei. Nu mai era o simplă camaradă, o colegă, ci o femeie care-i plăcea. Putem bănui că această subtilă schimbare nu trecu neobservată de către interesată, care, ca oricare alta, pîndea și cel mai mic indiciu. Posibilitatea unei victorii care, în ciuda energiei desfășurate, rămăsese pînă în prezent nesigură, îi apăru deodată. Iubirea-i crescu bineînțeles direct proporțional cu speranța. Cînd măsură distanța parcursă de o lună și jumătate, o cuprinseră amețelile. Ca să reluăm formula stendhaliană atît de dragă lui Jacques, ea încerca acum fericirea lui Napoleon la Marengo. Ba mai degrabă fericirea lui Bonaparte după reușita escaladare a Alpilor, cînd a arătat armatei bogatele cîmpii ale Lombardiei. Ea beneficia de două aliate nebănuite, și a căror forță o ignora din cauza lipsei de experiență : familiaritatea, afrodisiac mai infailibil decît prospețimea, în fața căreia nu cred să reziste vreun bărbat, și obișnuința, care orbește într-un mod mult mai sigur ca iubirea. După cincisprezece zile, o femeie nu mai e nici frumoasă, nici urîtă. Bărbatul, pe care ea l-a ochit, nu-i mai vede chipul, ci prin el, sufletul. Or sufletul Annei-Marie merita să fie contemplat, căci nu era defel lipsit de seducție : iubirea îl dezbărase de multe defecte ; strălucea ca un diamant. La cei mai mulți oameni, plăcerile trupești invadează totul cu timpul, acoperă și înăbușă spiritul ca o gangă sau o calcificare. Una din marile tristeți ale vieții e să vezi frumoasele fete de odinioară pudice sau imprudente, energice sau delicate, devenind pe la patruzeci și cinci de ani infame matroane, incapabile de un gînd, de o lectură, de un gest dezinteresat, posedate

doar de ură și de locuri comune, revelate prin riduri, cuperoze, obraji buhăiţi, pungi sub ochi. Anne-Marie, dimpotrivă, urîtă la douăzeci de ani, va fi frumoasă la cincizeci. Călătoria sufletului din adîncurile fiinţei pînă la suprafaţă durează și ea un sfert de secol. Jacques presimţea vag această îndepărtată metamorfoză ; scepticismul tinereţii îl împiedica să se gîndească, dar în unele zile îi trecea prin minte că n-ar fi chiar o afacere proastă să se căsătorească cu domnișoara Delanglade, după care dădea din umeri sau își zîmbea cu compătimire.

Cititorul e poate curios să știe ce s-a mai întîmplat cu Geneviève. Unele servitoare, mai ales cele grase, tronează asupra căminului ca pisicile. Nu le auzi, nu le zărești, dar sînt pretutindeni, aud totul, știu totul. Dacă nu seamănă cu pisicile, e că știu să vorbească și mai ales să brodeze nesfîrșite basme despre existenţele spionate. Bineînţeles Geneviève știa tot ceea ce se petrecea în cele patru camere ocupate de d. Jacques de Boissy pe strada Varenne. Ar fi fost supraomenesc să nu trăncănească, dar spre deosebire de colegele ei, Geneviève nu-și ponegrea patronul care, datorită ei, se bucura de o considerabilă reputaţie în rîndul băcanilor, măcelarilor, cofetarilor, lăptarilor și vînzătorilor de tot felul, aflaţi în pătratul format de străzile Bourgogne, Bellechasse, Grenelle și Varenne. Toţi negustorașii, bucătăresele și valeţii din cartier știau că la etajul cinci locuiește un geniu. Toate prăvăliile erau informate despre frumoasa poveste de dragoste dintre d. de Boissy și d-șoara Delanglade, urmărită cu un pasionat interes de parcă ar fi fost vorba de căsătoria lui Tino Rossi cu Marlène și pentru a cărei reușită se înălţau rugi fierbinţi. Pe stradă, Jacques era mirat văzînd că e salutat cu zîmbete respectuoase, cu priviri timide de simpatie și se întreba de unde îl cunoaște atîta lume. Faima lui ajunsese pînă către biserica Saint-Clotilde, unde Geneviève se ducea duminica dimineaţa la liturghie, și recruta noi admiratoare printre credincioase. El n-avea nici cea mai mică bănuială despre gloria romanescă al cărei beneficiar era. Singura persoană în stare să-l informeze era Louise Moulinot, pe care însă n-o mai vedea, iar ea se afla acum la Muette, cu alte cuvinte la capătul lumii.

Deşi Anne-Marie nu mai avea nevoie de Geneviève, n-o neglijă. Ingratitudinea sau indiferenţa nu o caracterizau. O ţinea la curent cu progresele înregistrate, continua să-i ofere cîte un cadou, stătea cu ea de vorbă în bucătărie, şi totul cu aceeaşi firească dezinvoltură. Oamenii din popor sînt sensibili la buna-creştere : Geneviève o respecta pe Anne-Marie ca pe o prinţesă faţă de care avea complicităţi de doică. Proiectă în mintea ei un plan pe care îl prezentă în termeni eliptici :

— Domnişoara trebuie s-o vadă pe doamna.

Fiind sigură că Anne-Marie o va da gata pe mama domnului aşa cum dădea gata pe toată lumea, cu excepţia domnului (dar răbdare !), ea puse la cale o întîlnire. Nu era aşa de simplu. Anne-Marie avusese grijă, din discreţie şi prudenţă, să nu treacă pe la Jacques la orele la care putea să vină d-na de Boissy. Ideea de a se furişa într-o seară ca să dea ca din întîmplare peste un om pe care trebuia neapărat să-l cucerească i se părea o cursă derizorie şi vulgară. Şi ce ar gîndi Jacques despre o manevră atît de grosolană ? Prea risca să-l contrarieze : dacă ar lua-o ca pe o lipsă de delicateţe sau o impertinenţă, ştiu că n-ar rămîne indiferent. Îi era tare teamă de reacţia lui. Perspectiva unui potop de ironii o înnebunea. În cele din urmă Geneviève, făcînd să vibreze ambele corzi ale curajului şi onoarei, a avut cîştig de cauză. Întrevederea a fost pregătită atît de meticulos, Anne-Marie a jucat atît de bine pe fiinţa luată prin surprindere, fîstîcită, derutată, încurcată, încît Jacques vedea roşu în faţa ochilor, iar doamna de Boissy se întrebase o clipă peste ce fel de gîsculiţă a dat. Dar gîsculiţa şi-a luat repede zborul, transformîndu-se într-o lebădă sau, mai degrabă, într-o privighetoare ce începu să ciripească ca şi interlocutoarea ei, lăsînd să-i scape nume şic, strecurînd abil anecdote de la bridge, evocînd conferinţele de la „Saint-Vincent-de-Paul" cărora (e drept) le consacra cînd şi cînd cîte o dimineaţă, ca pioasă domnişoară a arondismentului XVI-lea ce era, sărind pe neaşteptate de la un subiect la altul, întrerupîndu-se din conversaţie ca să rîdă aşa cum se obişnuieşte în lumea bună, debitîndu-şi rolul fără să-i mai pese, cu o remarcabilă afectare. Ciripitul ei nu putea decît să flateze urechile doamnei de Boissy, ba chiar să

le încînte, căci nu se așteptase la un asemenea spectacol. Anne-Marie îl privea pe furiș și pe Jacques pe a cărui figură se citeau plictiseala și ocara ; avea aerul unui soț, al unui nenorocit morocănos aflat între mamă și soție, iubindu-le pe amîndouă, dar fericit să le vadă ducîndu-se dracului. Ea l-ar fi îmbrățișat ! Doamna de Boissy, mai puțin mirată decît am putea crede, surprinse în fugă două-trei priviri de-ale Annei-Marie și, cum nu avea prejudecăți, le găsi de-a dreptul frumoase. Iubirea ce se deslușea clar în ochii ei ar fi exasperat pe oricare altă mamă. Pe ea însă o bucură și fără să se întrerupă din conversație, începu să reflecteze. Niciodată pînă atunci nu se amestecase în viața fiului ei ; mai bine ar fi intrat în pămînt decît să-i prezinte o fată ; dar în situația de față trebuia poate să intervină, să-i încurajeze, să spună ceva adecvat. Ar fi fost bine, normal, ca Jacques să se însoare, mai ales de cînd a devenit om de litere. Domnișoara... cum se numește ? Langlade, d'Anglade ? nu e ea frumoasă, dar e bine făcută. Educație perfectă, rasată ; că-l adoră pe Jacques, era evident ; îl va iubi întotdeauna și îl va iubi cum trebuie. Doamna de Boissy, care n-a fost niciodată o frumusețe, simți cum se deșteaptă în ea o pasiune pentru această creatură nerăsfățată de natură, ce vorbea la fel de repede ca și ea. Cerul îți trimite la timp omul în stare să-i înlocuiască pe părinți. Ideea că cineva ar putea eventual să o înlocuiască o electriza întotdeauna : cît de plăcut va fi să-l viziteze pe Jacques însurat, predat solemn în mîinile unei soții legitime, care să se ocupe de toate detaliile materiale. Domnișoara Danglade sau Langlade nu e o afurisită ca de îndată ce a pus mîna pe un bărbat să-l rupă de familie, complicînd totul din gelozie sau răutate. Dimpotrivă, se vedea bine că e o persoană cinstită, plină de bunăvoință.

— Doamne, ce tîrziu s-a făcut ! exclamă doamna de Boissy. Și eu care am un dineu tocmai în celălalt capăt al Parisului ! N-am vreme decît să mă schimb. Am fugit... Vrei să te iau cu mașina, draga mea ? întrebă întorcîndu-se către Anne-Marie.

Deși invitația era făcută cu o grație naivă, fata sesiză o ușoară schimbare de ton de parcă ar fi fost un ordin. Îi mulțumi cu căldură, își luă în grabă haina, iar doamna de Boissy se gîndi că o tînără cu un auz atît de fin merită să

fie ajutată. În mașină, Anne-Marie se aștepta la întrebări despre părinți, despre gusturile ei, despre proiecte de viitor, despre raporturile ei cu Jacques, cu atît mai mult cu cît doamna de Boissy înălță geamul despărțitor al șoferului — semn clar de intimitate —, dar nu se petrecu nimic din toate acestea. A fost dezamăgită, ceea ce n-a împiedicat-o să-i răspundă cum se cuvine. Între strada Varenne și des Vignes, cele două persoane au executat un frumos duet într-o mișcare care în muzică s-ar numi *presto agitato*. Motivele pentru care doamna de Boissy n-a întrebat-o pe Anne-Marie nimic țin de caracterul ei indiferent : nu o interesa existența altora. Micile lor aventuri, plăceri, necazuri, sentimente îi dădeau impresia unui roman plicticos, recitit de zeci de ori, mereu același, care-ți cade din mîini de la primele rînduri. În plus, nu se ostenea să țină minte, și știa că peste zece minute după ce-și va lua rămas bun de la Anne-Marie ar fi uitat totul. Atunci, la ce bun să se mai obosească ? Doamna de Boissy era exact contrariul unui filozof din școala existențialistă care înflorea pe atunci în Germania dar nu pătrunsese încă în Franța : credea că afli mult mai multe despre oameni prin intuiție, lăsîndu-te purtat de simpatie sau repulsie, decît făcînd suma obiectivă a actelor și a vorbelor lor. Prelungise conversația cu Anne-Marie doar fiindcă voia s-o observe mai mult, să-și confirme primele impresii. Mai voia să vadă imobilul de pe strada Vignes ; era un lucru la care ținea. Nici Anne-Marie nici imobilul n-au fost sub așteptări ; se și potriveau dealtfel : casa avea ceva desuet, cenușiu, distins, modest, artistic. Un salcîm împodobea fațada. Strada, pe care staționau puține mașini, avea ceva din liniștea locurilor adormite de multă vreme, ce se trezesc alene. Deși era aproape de Henri-Martin, doamna de Boissy avea impresia că ocolise prin Libourne sau Bayonne. Cînd Anne-Marie a coborît din mașină, o îmbrățișă oferindu-i un buchet de violete dintr-unul din vasele de flori.

— Dragul meu Georges, răspunde-mi deschis, îl întrebă pe șofer după ce trase geamul despărțitor. Ce crezi despre căsătorie în general ? Ești pentru sau contra ? M-ar interesa să cunosc punctul de vedere al unui bărbat. Cu atît mai mult al unui tînăr. Crezi că sînt bune căsă-

toriile astea din dragoste care se încheie în zilele noastre ? Mă întreb și eu, dar vezi, eu fac parte din altă generație. Pe cîtă vreme tu...

Amabilul Georges avea o singură opinie asupra căsătoriei : considera că e un obicei barbar. Totuși, ca mare cititor al revistelor *Nous Deux, Pour lire à deux, Confidences, Notre Coeur*, pline cu istorioare moralizatoare în care eroii după multe sărutări și piedici, sînt uniți de un preot într-o biserică de țară, se lansă într-o apologie a căsătoriei din dragoste, lucru atît de minunat ce aureolează o pereche și este, ca să nu mai vorbim, și conformă naturii. Doamna de Boissy asculta nerăbdătoare aceste locuri comune debitate pe un ton ipocrit. Piciorul i se mișca spasmodic ; bătea ușor din degete pe poșeta Hermès ; își ținea respirația de parcă ar fi vrut să vorbească.

— Ce prostii ! exclamă în cele din urmă. Ce te-a apucat ? Ce, eu m-am căsătorit din dragoste ? Poți să cauți însă cît vrei în tot Parisul, n-ai să găsești o familie atît de unită ca a noastră. Superstiția asta cu căsătoria din dragoste, care durează de vreo treizeci-patruzeci de ani, e o inepție, o tiranie mult mai rea ca o căsătorie de conveniență, cum se făcea pe vremea mea. Vrei să-ți spun eu ce e o căsătorie din dragoste ? Două persoane care vor să facă amor, atîta tot. Rezultatul : după șase luni se satură pînă peste cap, iar după doi ani nu se mai suportă. Cu căsătoriile astea din dragoste, sînt mult mai multe menaje nereușite ca altădată, și e inevitabil. Cum vrei să construiești ceva solid pe un sentiment atît de capricios cum e dragostea, care apare nu știi de ce și se duce tot la fel ? Hai, Georges, gîndește-te puțin !

Surprins de căldura acestei ieșiri, Georges ridică ochii spre retrovizor ; doamna de Boissy interceptă privirea. Totul n-a durat decît o secundă, dar fiecare știa la ce să se aștepte. Șoferul înțelesese că patroana avea unele gînduri cu domnișoara pe care o condusese, iar doamna de Boissy că fusese descoperită. După o pauză, Georges spuse pe un ton serios.

— Ce are doamna astăzi ? De obicei sînteți atît de discretă, nu vă interesează nimeni...

— Ce caraghios ești, Georges ! spuse ea rîzînd. Ca toți bărbații : crezi că le cunoști pe femei pentru că sînt așa

sau pe dincolo! În realitate nu ştii nimic. Şi nici femeile nu se cunosc. Fac lucruri neprevăzute de care se miră primele. Am făcut, poate, un lucru neprevăzut care nu-i în caracterul meu, ei şi? Avusesem un proiect adineauri. Şi nu ţi-a scăpat. Un simplu proiect pe care peste o oră aş putea să-l uit.

Prinzîndu-şi rochia cu broşa de la Lucien Lelong, doamna de Boissy simţise de cîteva ori nevoia să-i vorbească despre micuţa Danglade sau Langlade şi soţului care, din camera de alături, se auzea tunînd şi fulgerînd din cauza gulerului tare. Îşi spunea că fata i-a plăcut enorm, că de multă vreme n-a mai întîlnit un om care să-i placă atît. „Ce persoană amabilă!", şopti ea, ceea ce însemna culmea simpatiei.

Autorul crede că e util să noteze cîteva detalii în legătură cu Anne-Marie. Ca toţi cei preocupaţi de o acţiune sau care urmăresc cu perseverenţă un scop, ea nu avea o imagine clară a progreselor realizate. Numărul mare şi ingrat al manevrelor ei de seducţie îi mascau importanţa pe care o juca în viaţa lui Jacques. După trei-patru luni, era la fel de nesigură şi de umilă ca în prima zi. Ignorînd mecanismele subtile ale creaţiei, neavînd dealtfel simţ literar şi fiind incapabilă să vadă o diferenţă între ultimul Premiu Goncourt şi cea mai mare capodoperă, ea nu bănuia puterea legăturilor urzite. Considera un succes nesperat faptul că devenise atît de familiară în strada Varenne, cînd în realitate era mult mai mult. Pentru admiraţia, sfaturile, devotamentul, amabilitatea cu care asculta de mai multe ori acelaşi pasaj ca să aprecieze efectul unui cuvînt schimbat sau două fraze inversate; pentru că învăţase să bată la maşină şi să dactilografieze manuscrisul care, transcris curat, fără ştersături, adnotări, modificări îi deşteptă autorului, după ce-l reciti cu mirare, o plăcută dorinţă de a-l tipări; pentru zece alte motive de acelaşi gen, ea îi inspirase lui Jacques un ataşament asemănător cu cel resimţit de un om pornit de jos pentru tovarăşa de zile negre, cu care a tras mîţa de coadă, a tremurat de frig, a visat, a sărbătorit cele mai neînsemnate succese, a văzut treptat cum speranţele se transformă în bogăţii. Desigur, el scrisese cartea, dar datorită ei, de

multe ori, se sculase bucuros dimineața, lucrase mai bine la redactarea unui pasaj dificil, fusese susținut de perspectiva vizitei vesperale și de necesitatea, sub pedeapsa dezonoarei, de a-i arăta ceva. Există o pantă pe care inima artistului este accesibilă, tocmai cea în fața căreia, ascultînd de instinct, Anne-Marie își fixase asediul. Fără să știe, ea juca rolul greu al verișoarei Bette în care, dacă ar fi citit romanul, nu s-ar fi recunoscut, căci ea n-avea nimic dur, pizmaș, arid ; dimpotrivă, era blîndă, vulnerabilă, se speria ușor, mereu temîndu-se să nu deranjeze și, în ciuda succeselor ei dobîndite cu atîta răbdare, era gata să fugă la primul semn defavorabil ; dar cert este că ea a contribuit în a-l menține pe Jacques, în această atmosferă austeră și serioasă de lucru în care te simți atît de bine, ceea ce, vai ! nu te împiedică să dorești s-o abandonezi. Dealtminteri Jacques, mereu amator de analogii, nu se înșelă. El îi spunea alintînd-o, „verișoară Bette". La telefon i se prezenta : „Aici Wenceslas Steinbock". Sau o tachina spunîndu-i că de abia s-a smuls din brațele doamnei Marneffe, că își pusese o vestă ca baronul Hulot, că nu putea s-o vadă fiindcă avea o belotă cu Crevel. Ciudat e că toate aceste aluzii nu i-au trezit curiozitatea să se uite în Balzac. Ba mai mult, au îndepărtat-o, din superstiție, așa cum eviți să întîlnești oameni despre care ai auzit prea mult vorbindu-se, ca să nu strici legenda sau fantastica imagine plăsmuită.

O carte nu e un salon în care să se aștepte de la tine doar amabilități, unde să fii prost văzut dacă ai nefasta inspirație să spui lucruri serioase, nici un cenaclu în care să trîmbițezi crezul politico-estetic al membrilor. E un confesional, un paraclis în care trebuie să i te arăți lui Dumnezeu așa cum ești. Exercitarea unei arte se aseamănă mai mult cu meseriile manuale decît cu profesiile liberale. Scrisul are nevoie de mușchi de salahor sau de pădurar, și un fel de inocență populară. Cînd Lamartine ținea un discurs la Adunare, aprodul în loc să-i aducă obișnuitul pahar cu apă, venea cu vin negru. Devenind scriitor, Jacques își dădu seama cu o rușinoasă satisfacție că obiceiurile, gusturile, dorințele, pînă și morala lui, sub presiunea muncii zilnice, se transformaseră. Cîndva fusese un tînăr bine crescut, antrenat din copilărie pentru disi-

mulări mondene, pus la punct cu poncifurile literaturii contemporane ; respecta convenienţele, avea simţul măsurii, bea şampanie, îşi petrecea *week-end*-ul la Deauville, şi iată că din acest individ care i se părea străin, îndepărtat, ireal, aproape istoric ca un înfumurat de la începutul secolului sau ca un filfizon din al Doilea Imperiu, nu mai supravieţuiau decît urme aproape şterse. Sticla de şampanie deschisă ca s-o consoleze pe Anne-Marie era ultima ; n-a mai comandat altele. În schimb, simţea nevoie de vin negru tare. Îi cerea Genevièvei să-i pregătească mîncăruri consistente, rasol, porc cu linte, iepure în sos picant, varză cu slănină, friptură împănată, friptură înăbuşită, pe care le devora fără pic de eleganţă, ştergîndu-şi farfuria cu pîine, stînd la colţul mesei ca un zilier ce-şi ia gustarea în pauza de prînz. Încetă să mai fumeze ţigări americane şi-şi cumpără o pipă amărîtă, strîmbă, grea, cu un inel de aramă, îndopată cu mahorcă şi din care trăgea de dimineaţă pînă seara. Anne-Marie n-a pierdut ocazia să-i ofere o cutie de ţigări din foi — ruinîndu-se pentru două luni — ce trecu aproape neobservată. Strămoşii lui Jacques, din cea de a patra sau a cincea generaţie, erau ţărani, ca a celor mai mulţi orăşeni. Obiceiurile lor, după un secol de viaţă pariziană, reapărură la Jacques, ceea ce-l bucură, reacţie rară în rîndul burghezici din 1937, care mai era încă snoabă şi, cu excepţia cîtorva industriaşi vanitoşi, îşi ascundea originile. El scrisese romanul cu tenacitatea obtuză a unui ţăran care-şi vede de treabă, orb în rest, fără să-i pese de ce spune lumea.

Cu excepţia zilelor de sărbătoare cînd merg la bîlci la tîrg, ţăranii nu sînt sensibili la farmecele femeieşti. Pentru ei nevasta ideală e femeia robustă, în stare să ţină casa, să vadă de păsări, de vite, să se scoale în zori, să iubească cel mai mult ogorul şi banii. Cu timpul aşa ajunsese să o privească Jacques pe Anne-Marie. Era singura persoană energică, în stare să-l ajute : i-o dovedise. N-am zice că prezenţa ei îi era necesară, dar — cum se explică ? — atunci cînd sosea era sărbătoare. Vorbele, rîsul, curajul, iubirea ei luminau imediat casa. I-ar fi rescunoscut paşii dintr-o mie. În zilele cînd nu venea era mai posac. Se vedea bine că Jacques o iubea pe Anne-Marie sau a sfîrşit prin a o iubi ca un ţăran care-şi iubeşte femeia cu

care împarte binele şi amarul, dar el nu băgase de seamă. Prietenia, un fel de mulţumire, plăcerea conversaţiilor nocturne îi mascau un alt sentiment mai puternic. Din cînd în cînd îşi spunea că nu arată chiar aşa de rău, că dacă te uiţi bine are farmec, mai ales cînd se îmbujorează şi-şi pune în lumină ochii ; indiscutabil, avea picioare şi mîini frumoase, şi un corp bine făcut. Simţise el de mai multe ori o anumită nelinişte, dar îşi interzise, atît din prudenţă cît şi din onoare, să se lase purtat de dorinţe. Deşi femeile nu prea apreciază onoarea şi prudenţa. Cînd observă că persoana ei fizică nu-l lăsa indiferent, Anne-Marie ajunsese să înalţe rugi către Domnul ca Jacques să se arate mai puţin delicat. Se cam săturase de fecioria ei. S-ar fi împăcat bine cu gîndul de a fi amanta acestui băiat încîntător pe care-l adora. Oh ! să-i fie amantă, măcar o dată, chiar dacă ar fi s-o deteste apoi ! O aventură mizerabilă şi fără viitor i se părea culmea fericirii ; ar fi trăit pînă la sfîrşitul vieţii cu această amintire fericită. Îi treceau prin minte fel de fel de idei ; nu era normal ca un bărbat să se închidă astfel în castitate şi muncă.

Ea nu ştia că Jacques, iubitor de secrete, cum era, avea legături trecătoare, sperînd vag, de fiecare dată, să se îndrăgostească. În ciuda devotamentului pentru Anne-Marie, Geneviève, din loialitate faţă de patron, nu-i suflă o vorbă, căci patronul trecea totuşi înaintea domnişoarei. Erau aventuri nesemnificative, ce se stingeau la fel de repede cum începuseră, lăsîndu-l pe Jacques şi bucuros şi dezamăgit, contrast destul de plăcut. Deşi o amantă permanentă l-ar fi stînjenit, visa uneori la o pasiune de şase luni şi la o suferinţă în final : ar fi fost ca şi cînd ar fi plecat în vacanţă. Mai ales suferinţa îl ispitea, o dorea cu un amestec de nostalgie şi poftă, ca un pictor sărac care, neputîndu-şi permite o călătorie la Roma, nu va cunoaşte Capela Sixtină decît din reproduceri, pinii de pe Via Appia sau palatele de pe Via Giulia decît din ilustrate, iar pictura lui va fi întotdeauna lipsită de lumina din pînzele lui Corot, şi în loc de amintiri va avea doar erudiţie. După cum vedem, Jacques nu se deosebea de tinerii de vîrsta lui care se cred impermeabili la dragoste şi se plîng de asta ca de o infirmitate. Cu singura deosebire că

el ajunsese la înțeleapta concluzie că nu poți avea totul și că partea lui, destul de tentantă dealtfel, era prietenia. Anne-Marie, Jean, căpitanul Lacassagne, tatăl mai ales, chiar și mama stăteau mărturie. Nu că și-ar fi închis sufletul iubirii, dar iubirea nu pătrundea în el. Sau dacă pătrundea, nu rămînea multă vreme. Era izgonită de un ocupant preferat — arta, sau mai degrabă de grija de a-și păstra forța și timpul pentru opera lui. Nu făcea el o figură gen Musset sau Byron, nici măcar o figură la modă în 1937, cînd se mai purtau exaltările suprarealiste, dar pesemne că avea ceva sădit în el, o dispoziție deosebită, o neputință dacă vreți, datorită căreia destinul putea să-și croiască o cărare misterioasă pe care femeia ce i-a fost hărăzită să înainteze pînă la inima lui.

Un om de litere care scrie o carte e un lucru anost ; l-am plictisit îndeajuns pe cititor. Atunci să isprăvim cu acest subiect. Jacques a fost răsplătit pentru seriozitatea, ascetismul, sîrguința, inspirația, talentul lui, prin ceea ce răsplătește asemenea virtuți : opera lui, așa cum se înfățișa ea gata. Rotundă și împlinită ca o sferă. De ce evocăm sfera atunci cînd un lucru e reușit și ne place ? Poate fiindcă e forma geometrică preferată de Dumnezeu, care a aruncat puzderie în univers, poate că e forma primului gînd divin. Jacques de Boissy, mic demiurg în arondismentul VII, a avut așadar fericirea să se contemple în prima sferă ieșită din spiritul său, să-și citească în ea povestea sufletului ori mai degrabă o aventură a acestui suflet, dar o aventură atît de semnificativă încît exprimase în ea totul, trecut, prezent și viitor. Cartea conținea gîndurile și viitorul gîndurilor lui. Nu era numai un roman, cu intrigă, descrieri, personaje etc. Era un obiect magic în care lumea se oglindea pînă în cele mai mici detalii și se recrea pentru spectator. Mai mult : țîșnea din ea o filozofie, ca și cum n-ar fi scris cartea decît pentru a o ilustra. Erau cîntăriți oamenii, lumea, viața ; aveai senzația timpului ce se scurge metamorfozînd existența, simțeai destinul care o îndreaptă pe căi neașteptate și revelatorii, simțeai un întreg univers invizibil suprapus peste cel vizibil. Cum au încăput în roman asemenea lucruri puternice, uluitoare ? Lui Jacques îi era greu s-o spună. Se scrisese singur, în afara lui. Partea cea mai frumoasă a operei îi fusese dată

ca ofrandă. În timp ce lucra asemeni unui şlefuitor de lentile cu ochii aţintiţi asupra detaliilor, un înger sau o zînă risipea mulţime de perle deasupră-i ; era atît de absorbit, că nu-şi dădea seama. Şi, deodată, iată-l proprietarul unui imens domeniu. Trăise viaţa închisă a lui moş Grandet care, după multă trudă, mici speculaţii, mici economii, mici negoţuri se trezeşte la bătrîneţe milionar. A cunoscut la douăzeci şi cinci de ani minunatul sentiment „de a te retrage după ce ai agonisit averi" pe care-l încerci cînd duci o lucrare la bun sfîrşit. „Ca să isprăveşti ai nevoie de o inimă de oţel", spune Delacroix în *Jurnal*. Jacques avea inima de oţel a artiştilor şi a avarilor pentru care nu există profituri mici, care fac eforturi supraomeneşti să cîştige două rînduri sau doi franci, căci nu se simt împăcaţi decît după ce au speculat totul. Cînd se ridica de la birou se simţea uşor. Nu la figurat, ca un om care şi-a făcut datoria, ci la propriu : uşurat de tot ce avea în el, idei, senzaţii, pasiuni, experienţe. Era gol, răzuit, spălat ca o cratiţă. Totul se scursese în roman, se folosise de tot. Nu-i mai rămînea nimic. Trebuia să se umple din nou, adică să înceapă să trăiască. A ieşi dintr-o carte e ca şi cum ai ieşi dintr-o închisoare : ai o mare poftă de viaţă, ţi se spune c-ai s-o devori şi are să-ţi cadă greu, dar în acelaşi timp regreţi temniţa, existenţa de larvă, visele, prieteniile sălbatice, disciplina, claustrarea. Eşti deopotrivă violent de fericit şi pătruns de tristeţe. Starea aceasta durează ceva mai mult de o lună. Apoi vine uitarea : îţi aminteşti tot mai puţin ce om ai fost cînd scriai, cum îţi venea inspiraţia, cum te înveşmînta într-o armură magică împotriva hărţuielilor ; revii la fiinţa ta obişnuită ; pasiunile, ambiţiile, supărările, dorinţele, calculele, amorul-propriu, risipa te cuprind iarăşi ca o procesiune de furnici ce se reîntorc în muşuroi.

În timpul lucrului, Jacques se vedea mai rar cu prietenii. Nu avea vreme pentru ei, ceea ce nu-l împiedica să le răspundă cînd îl chemau la telefon cu aceeaşi bună dispoziţie de parcă s-ar fi despărţit în ajun. La început Jean Pousselet îl suna des, îl întreba cu punctualitate şi suficienţă, despre ceea ce el numea, după Verlaine, „manus" sau „faimosul manus". Apoi apelurile telefonice se răriră, pentru motive pe care cititorul le va afla mai tîrziu. Cu-

prinș de remușcări, Jacques se gîndea că ar trebui să-i dea și el un semn din cînd în cînd, dar îl împiedica totdeauna ceva. De fapt, cu singurul cu care a păstrat relații strînse în toată această perioadă de recluziune a fost Lacassagne. Nutreau unul pentru celălalt o frumoasă prietenie asupra căreia nu insistăm, ca să nu cădem în banalitate. Cînd ieșea de la Ministerul de Război, Lacassagne dădea o fugă acasă, iar pe la ora șapte urca pînă la Jacques. O dată sau de două ori pe săptămînă luau masa împreună. Hotărît lucru, prietenia înseamnă multe festinuri savurate în comun. Grijuliu ca un mușchetar față de tot ce intră în domeniul onoarei, Lacassagne ținea o contabilitate strînsă a dineurilor, și considera că e absolut necesar să-l invite de tot atîtea ori. Știind că prietenul lui trăiește doar din soldă, Jacques folosea toate stratagemele ca să-i încurce contabilitatea, dar cine putea să-l ducă pe Lacassagne. Tînărul de Boissy se gîndea adesea să-l dojenească pentru exactitatea-i excesivă, căci între prieteni nu se cade atîta formalism, dar renunță din delicatețe. Raționă în felul următor, dînd dovadă de o înțelepciune rară pentru un tînăr de douăzeci și cinci de ani : „În timpul stagiului militar, căpitanul era superiorul meu ierarhic. Într-un anume fel e și azi superiorul meu, și așa trebuie să rămînă, ca să ne simțim bine." Deși nu-i semăna în nici o privință, Lacassagne îi devenea din ce în ce mai drag, fapt constatat de Jacques cu mirare. Și mirarea aceasta dădea prieteniei lor un aspect romanesc. Nu aveau nimic comun, cu excepția esențialului, despre care nu vorbeau și probabil nu puteau să vorbească. Modul ciudat în care Jacques devenise om de litere îi plăcea căpitanului. La drept vorbind, nu prevăzuse chiar, dar intuise cîndva că insolentul care-și parca mașina roșie în curtea Ministerului de Război nu se va lăsa dominat de bani și de fleacuri. În fond, nu ești niciodată ignorat sau subestimat. Un om de valoare, chiar dacă ar rămîne în umbră toată viața, întîlnește oameni care să-l aprecieze, care să creadă în el și în viitorul lui, care să-l iubească și să-l susțină. Superioritatea lui Jacques nu le scăpase celor din jurul său. Buna doamnă Pousselet îl respecta. Talentul produce un soi de emanație la care lumea e sensibilă, cu excepția celui în cauză.

Poate nu atît talentul cît făgăduiala talentului. Există un lucru care nu te înșeală, care trezește ură pătimașă sau dăruire totală.

Pe cîtă antipatie i-a inspirat Jean domnului de Boissy, pe atît i-a fost de simpatic Lacassagne. Nu și-a imaginat nici o clipă, ca orice tată obișnuit, că un asemenea prieten ar exercita asupra lui Jacques o influență oarecare, bună sau rea : avea o impresie prea bună despre caracterul fiului său ; dar acest neînduplecabil om de afaceri era sensibil la calitatea oamenilor. În domeniul lui, de exemplu, ruina fără remușcări pe cei cărora le spunea zgîrie-brînză sau cusurgii, adică niște ființe josnice a căror nevolnicie, manevre perfide, insolență în succese și abjecție în eșecuri îl scîrbiseră, dar le acorda „o șansă", cum spunea el, celor pe care-i credea oameni de treabă (căci mai există chiar și printre oamenii de afaceri), chit că-i zdrobea apoi ca pe ceilalți, dacă nu știau s-o folosească ; ca vînător scrupulos, nu trăgea niciodată asupra vînatului interzis. Față de el, Lacassagne se afla într-o situație privilegiată : nu aparținea junglei lui și n-avea nevoie de el. O trăsătură caracteristică a domnului de Boissy era să aprecieze caracterele într-un mod pe care l-am califica drept senzual. Cel al căpitanului îi făcu plăcere așa cum unui amator de natură îi place un vînt aspru într-o cîmpie bretonă, sau un cer acoperit în Provența. Numai oamenii care iubesc viața și aspectele ei variate savurează asemenea momente. Îl încîntă tot ce întrezări în sufletul căpitanului dincolo de zîmbete, scuze, remarci privind ecvitația matinală sau ideile Consiliului superior de război. Era un suflet nobil și simplu. Dacă ar fi fost un om de carte, și-ar fi spus că avea de a face nu cu un soldat din Vigny, cum mai puteai întîlni destui în armata franceză în ajunul războiului din '39, bătîndu-se cu convingere, ca apoi, din servitute militară, să asculte de guvernul capitulării, ci mai degrabă cu un soldat din Plutarh, capabil, la nevoie, de o nesupunere dificilă dar onorabilă. Jacques se bucură de prietenia tatălui față de Lacassagne. Erau oamenii la care ținea cel mai mult. Sentimentul lui față de Jean era de altă natură ; semăna cu cel pe care îl nutrești față de un frate sau un frate de lapte, pentru care faci multe dar nu-l stimezi.

În unele după-amieze libere, Lacassagne care, printre alte sporturi practica și mersul pe jos, îi dădea întîlniri lui Jacques în oraș. Avea o preferință pentru locuri îndepărtate, cum ar fi canalul Saint-Martin, care nu era murdar ca azi, poarta Vincennes, Vaugirard, abatoarele Villette, cartierul Saint-Antoine, Ternes etc. Militarul nostru era amator de pitoresc, de curiozități, de istorie, de *insolit* (cuvînt la modă înainte de război). Se opreau în academiile de biliard de pe bulevardul Beaumarchais, căscau gura la Luna Park, vizitau cimitirul Picpus, care lui Jacques i se părea colțul cel mai snob al capitalei, pentru că dădeai acolo nu numai de Rohan și de Montmorency, ci și de familii care avuseseră cinstea de a li se tăia capul în timpul Teroarei, fiind astfel, cum se spunea, înnobilate. Traversau pasajele Panoramas sau Cerf unde mai dăinuiau prăvălii din timpul lui Ludovic-Filip, încremenite acolo ca niște sticle vechi uitate într-o pivniță ; respirau duhoarea halelor de pielărie și efluviile halelor de vinuri. Seara aveau picioarele rupte de oboseală. Își încheiau plimbarea într-o cafenea rău famată din piața Bastilia, sau într-un restaurant provincial de pe bulevardul Grenelle, împodobit cu draperii din creton.

Cum plimbările aveau loc după-amiezele, nu-l deranjau pe Jacques de la lucru. La început s-a cam lăsat greu, ca tinerii din ziua de azi, obișnuiți să se deplaseze cu mașina și nemaigustînd mersul pe jos, dar cu timpul s-a obișnuit. Mai întîi fiindcă peisajele pariziene îi trezeau idei, imagini, o anume poezie. Pe atunci Parisul mai era un oraș bătrîn și cenușiu, complicat ca o pădure virgină, misterioasă, sinuoasă, plină de mirosuri tari și de vieți stranii ; casele ieșeau din pămînt ca stîncile mîncate de ploi ; mișcări, foșnete, fioruri străbăteau această formidabilă concrețiune de piatră și macadam, a cărei semnificație se schimba la fiece colț de stradă ; descopereai nenumărate popoare diferite, cu obiceiurile, tradițiile, limba lor, ba chiar și casele lor se deosebeau. Sena între Point-du-Jour și podul Conflans scălda treizeci de orașe și treizeci de popoare. Îți trebuia multă vreme să ajungi să le cunoști. Pe de altă parte, e minunat să poți cutreiera cînd ești tînăr : pătrunzi adînc în lume, ba chiar o domini, căci există un anume fel, ca o posedare, de a călca pe pămînt.

Uneori Jacques regreta că nu e Rimbaud, nu pentru geniul lui, ci pentru călătoria de la Charleville la Paris, pentru pantofii rupţi, picioarele lungi, pantalonii prea mici, părul vîlvoi, pentru vîntul de pe drum, soarele năduşitor, halbele de bere la hanurile de popas, căruţele scîrţîind sau legănîndu-se melodios.

De obicei plimbăreţii sînt guralivi ; nu e cazul cu eroii noştri. Jacques, de cînd îşi consuma forţele scriind, era mai puţin prompt în replică, ironic, spiritual ca odinioară; de aceea nu simţea nevoia să vorbească. Păşeau alături prin Paris, el şi Lacassagne, ca doi englezi, scoţînd cînd şi cînd cîte o vorbă, schimbînd o privire sau un zîmbet, mulţumindu-se cu un semn cu mîna sau cu cotul ca să-şi atragă atenţia la cine ştie ce. Prietenia aceasta cu plimbările şi tăcerile ei le convenea. Fiecare rămînea cufundat în gîndurile sale. E uşor să-ţi imaginezi ce gîndea de Boissy, căci era pradă lumii pe care o crea, pe care o purta cu el pretutindeni. O operă e ca un magnet ; atrage tot ce vede, aude, presimte, bănuieşte. După cîte o plimbare îşi făcea intrarea în roman un alt cartier din Paris, sau strigătul unui băieţandru întîlnit la o răscruce şi reprodus la pagina 216, sau înaintarea molcomă a unui nour deasupra Cîmpului lui Marte, sau o rază de soare atingînd oblic cupola bisericii Val-de-Grâce, sau o replică a unui cărbunar în faţa căruia s-au oprit să schimbe o vorbă etc. Totul prindea viaţă, iar Jacques nu contenea să se mire cum de neprivind nimic anume, neascultînd nimic, vedea şi auzea sau mai degrabă totul se grava în inima lui. Înregistra pînă şi cea mai fugară impresie. Chiar şi tăcerile căpitanului se insinuară în carte, sau lucruri impalpabile ca atmosfera unei piaţete, zgomotul unui cartier comercial, o după-amiază jilavă de primăvară, după o furtună, mirosul stătut al unei scări pe care din curiozitate se aventuraseră o clipă.

Mişcările tainice ale militarilor sînt mai puţin familiare autorului ca cele ale oamenilor de litere. Credem totuşi că Lacassagne, în plimbările lui, nu se îmbogăţea mai puţin ca Jacques. Modul lui de a fi „om de lume“ consta în a se interesa de tot. Citea doar cărţi de istorie şi lucrări privind probleme militare. Pentru acest fel de intelect, destul de puţin curent în Franţa, plimbările pe

jos, prin Paris, înlocuiau lectura. Fără să mai vorbim de sport, care era indispensabil bunei lui condiţii fizice. Avea în fiecare zi o rezervă de forţe ce se cerea epuizată. Ecvitaţia şi canotajul nu-l satisfăceau.

Pe la sfîrşitul lui april 1937 urcaseră pînă la Belleville. A fost un drum frumos, deşi nepremeditat. Era senin, sufla un vînt tăios, iar prin văzduh străbăteau mirosuri de prăjeală şi cauciuc care te fac să te simţi mai greoi, ceea ce poate fi şi plăcut dar mai ales greţos. Belleville în 1937 semăna cu cel din 1871 : străduţe întortocheate, căsuţe muncitoreşti din al Doilea Imperiu, dughene întunecate, meşteşugari, o armată întreagă de gospodine. Puţine maşini, în consecinţă o linişte de altădată, întreruptă de cîripit de păsări şi de vorbe. Timpul încremenise ; peisajul aştepta parcă un fotograf din 1871. Aici i-a spus Lacassagne prietenului său că va pleca în Spania.

Cititorul îşi aminteşte fără îndoială de războiul civil care scindase ţara. Generalul Franco, sprijinit de italieni şi nemţi, încerca să răstoarne Republica sprijinită de voluntari grupaţi în brigăzi internaţionale. A fost un război feroce, tipic spaniol, în care mulţi au fost ucişi. Francezii erau acum împărţiţi în două tabere, ca şi cu patruzeci de ani mai înainte de Afacerea Dreyfus. Cei de stînga au fost dezamăgiţi aflînd hotărîrea guvernului Blum de „neintervenţie", care îl ajuta astfel pe Franco să-i înfrîngă pe republicani. Peste două săptămîni Lacassagne avea să ia trenul spre Irun. Jacques, deşi nu citea ziarele şi nu se interesa de ce se petrece în lume, ştia totuşi că Irun-ul se afla în mîinile republicanilor şi se miră. Căpitanul îi răspunse că intra de partea lor. Obţinuse un concediu de un an de la Preşedinţia Consiliului, încîntată că un ofiţer doreşte să se înroleze alături de republicani : cazul era rar ! Fiind bine crescut, Jacques nu punea des întrebări, dar auzindu-l pe Lacassagne, pe care-l credea un militar reacţionar tipic, că-şi ia zborul în ajutorul unei republici de stînga, nu s-a putut opri să nu-l întrebe ce motive l-au determinat. Era o afacere complicată şi căpitanul începu prin consideraţii îndepărtate de subiect.

— Nu crezi, dragul meu Jacques, spuse el lăsînd timid ochii în jos, că lucrurile importante sînt inopinate ? În operaţiunile militare, preparate totuşi minuţios, rămîn momente incerte ; în acele momente, eroismul, gloria, sau, dacă preferi, un cuvînt mai puţin emfatic, aventura, te ia prin surprindere. Nu te aştepţi la nimic excepţional, totul se desfăşoară după schemă şi, deodată, totul se schimbă. Ca să mă folosesc de un termen care ştiu că-ţi place, intervine poezia ; ea te atinge sau te învăluie. Am cunoscut asemenea clipe de două sau trei ori. Într-un alt domeniu, am făcut o experienţă analogă acum un an şi jumătate, la Ministerul de Război. Am ascultat o conferinţă care m-a marcat ca şi primul foc în Maroc, în '25.

Se dusese la acea conferinţă fără nici un chef. Conferenţiarul era un locotenent-colonel cu o anumită reputaţie „în mediul ofiţeresc", dar o reputaţie amestecată. Unii îl considerau un om excepţional, alţii un visător. Era susţinut de oamenii lui Pétain şi combătut de cei ai lui Weygand, ceea ce nu l-a împiedicat să devină secretar general al Consiliului superior al Apărării naţionale. A scris trei volume, pe care căpitanul, după ce l-a auzit vorbind, s-a grăbit să le achiziţioneze. Deci Lacassagne se duce la Şcoala de Război, ia loc în sala de conferinţe şi se pregăteşte să asculte doctrina oficială a statului-major, expusă într-un mod strălucit, „căci orice pretinde ziarul *L'OEuvre*, avem mulţi oameni de excepţie în armată", dar nu surprinzător, dat fiind că azi înveţi războiul cum înveţi latina sau filozofia.

— Cred că nu sînt în stare, spuse Lacassagne cu acea sinceritate care-l surprindea întotdeauna pe Jacques, să-ţi descriu emoţia care m-a cuprins într-un loc atît de puţin propice unui asemenea sentiment, unde militari curtenitori, vorbăreţi, conformişti, inteligenţi se bat între ei care să te înveţe cel mai bun mijloc de a pierde bătăliile, conform legii.

Şcoala de Război se asemăna cu Facultatea de medicină din secolul al XVII-lea, pe vremea cînd totul se

reducea la lipitori și purgative. Imaginează-i pe Charcot sau pe Pasteur căzînd în mijlocul medicilor lui Molière : aceasta a fost impresia lui Lacassagne cînd locotenent-colonelul își făcu apariția și-și începu expunerea. Era un bărbat înalt : zece centimetri în plus, cocoțat parcă pe un piedestal portativ, cu fața impasibilă, părul negru lins, vorbind liber și negesticulînd. O voce gravă și afectată la început, apoi, pe măsură ce se aprindea, devenea caldă, cu treceri de la umor la seriozitate. Era moda la Școala de Război să se vorbească despre Franța ca despre o întreprindere, o casă de comerț fondată în 1789, ce se cerea apărată de concurenți. Se debitau fel de fel de prostii despre ea. Tot ce s-a putut obține mai bun a fost termenul de „teritoriu“, care nu e tocmai entuziasmant. Pentru militarii de carieră din 1935, Franța nu era un obiect iubit, o pasiune care să justifice o crimă ; era un teritoriu, marcat pe hărțile statului-major, limitat la sud de Pirinei și la est de linia Maginot. Oh, surpriză ! Locotenent-colonelul a pulverizat din patru fraze, fără să bage măcar de seamă, această concepție pudică despre patrie, atît de descurajantă pentru tinerii ofițeri. Franța, datorită lui, trezea deodată un interes deosebit, redevenea acel tezaur al omenirii descris în manualele de istorie ; îți aduceai aminte că ea era depozitara sacră a dreptății și a civilizației ; avea un viitor după cum avea un trecut ; erai îndreptățit să mori pentru ea ; salvarea ei îți cerea să nu menajezi nici precauția, nici priceperea, nici șiretenia, nici forța. O asemenea idee despre Franța exprimată într-o clădire publică în 1935 era mai mult decît insolită : era scandaloasă.

— Dealtfel am surprins cîteva priviri compătimitoare, rosti Lacassagne. Nu plăcea la toată lumea. Dar în ce mă privește, pot să-ți spun, am fost răscolit.

Continuarea expunerii locotenent-colonelului nu era mai puțin revoltătoare. Teoria lui (fără replică și întru totul convingătoare, după opinia lui Lacassagne) consta în aceea că, spre deosebire de opinia publică și de cea a generalilor francmasoni, următorul război va semăna mai

mult cu luptele din secolele XVIII și XIX decît cu marșurile din '14—18 și, de aceea, trebuia organizată o armată de profesie, compusă din oameni antrenați, motorizată perfect, dotată cu care de asalt și vehicule pe șenile, cu putere de tragere și o mare mobilitate, astfel ca de la primele angajări nu numai să dezorganizezi dispozitivul inamic, dar să exploatezi imediat primele lupte crîncene, ocupînd terenul. După părerea locotenent-colonelului, o sută de mii de oameni, cunoscători desăvîrșiți ai materialului de război și capabili să obțină maximum de randament, erau suficienți.

Nu întîlnești adesea, pe străzile din Belleville, un militar care să relateze o conferință de la Școala de Război. Totuși, între povestirea lui Lacassagne și peisaj exista o oarecare corespondență. Pe atunci Belleville era încă un oraș prea sărac pentru ca urîțenia modernă să facă multe ravagii. Mergeai pe asfaltul călcat cîndva de Varlin și de Jaurès. Casele cu fațade coșcovite, prăvălioarele cu fronton de lemn cenușiu sau cafeniu, băcăniile murdare, biserica satului, totul sugera o tradiție populară veche, cu taine complicate, reprezentativă deopotrivă pentru Franța, în genul ei, cît și pentru războaie și glorie. Șaizeci și șase de ani n-au fost de ajuns să risipească suflul mizer al înfrîngerii din 1870 și al Comunei ; mai rămăseseră miasme grele ; ceva din tragicul de altădată mai dăinuia pe unele străzi. Uneori e necesar să treacă foarte multă vreme pentru ca semnificația unui eveniment să-i apară celui ce l-a trăit în adevărata lumină. După foarte mulți ani, după ce Europa, și chiar Jacques, au trecut prin foarte multe, gîndindu-se la plimbarea și la mărturisirile lui Lacassagne, de Boissy și-a dat seama de acordul misterios ce exista între locuri și cuvinte, în acea seară de april 1937.

— Scuză-mă că intru în aceste detalii tehnice, zise căpitanul, deși le simplific la maxim. Aș vrea să-ți arăt, doar, că uneori, cînd te-ai aștepta mai puțin, poți să cunoști o emoție foarte vie. Într-adevăr, tot ce spusese locotenent-colonelul era în contradicție absolută cu doctrina tradițională și republicană, care mai recomandă și azi mobilizarea în masă, ofensive ca cea a lui Nivelle a cărei

concepţie strategică n-a făcut nici un pas înainte faţă de cea a lui Foch, fiindcă nu ţine seama de datele actuale, ca şi cum motorul n-ar exista. Dragul meu Jacques, din conversaţiile noastre am înţeles că numeşti poezie ceva adevărat şi neprevăzut, ce despică falsitatea lumii şi-ţi prilejuieşte un fel de vertij fugitiv. Ei bine, iată ce am simţit la Şcoala de război acum un an şi jumătate. Am întîlnit poezia într-un loc pe care-l părăsise din 1815 şi unde, ca să fiu deschis, nu cred că va mai trece curînd. Am auzit cuvinte uluitoare. Am văzut un om ce mi-a inspirat un sentiment de totală subordonare. Nu vorbesc de subordonarea curentă a unui ofiţer subaltern faţă de superiorul său, ci de subordonarea morală a unui om obişnuit faţă de unul inspirat, a unui elev faţă de maestrul care-i arată calea adevărului şi a măreţiei. Căci, la urma urmelor, scopul unei armate este un lucru de mult uitat, e gloria ţării pe care o apără. Mi se pare că uitasem şi eu, printre hîrţoagele şi muncile de rutină la care sînt supus la minister. Cu două minute înainte ca locotenent-colonelul să fi luat cuvîntul, mai eram încă un funcţionar. Să spunem un funcţionar nostalgic, ce visează din cînd în cînd la un comandament. În sfîrşit, eram cineva care se obişnuise fără să se gîndească la mediocritatea laşă în care căzuse ţara. După expunerea lui, m-am simţit ca un om al cărui spirit s-a deschis şi care şi-a regăsit sufletul, un om căruia i s-a proorocit evoluţia lumii pentru viitorii zece ani, căruia i s-au desluşit raporturile dintre armată, politică, economie, vechile patimi omeneşti şi, aş îndrăzni să spun, chiar marele joc al vieţii.

Ar trebui să zăbovim puţin asupra lui Jacques în timpul acestui monolog ce nu se încheiase. Pe el îl interesau mai mult sentimentele lui Lacassagne decît ceea ce le provocase. Îl mai captiva un lucru, darul de povestitor, uşurinţa de a vorbi, modul pătrunzător, aproape artistic, în care îşi relata aventurile. Lacassagne îi mai oferise un eşantion al darurilor lui, în timpul vizitei la Domul Invalizilor, dar cum această experienţă n-a mai fost reîn-

noită de atunci. credea că fusese doar un moment excepțional și fără îndoială unic. Dar iată că Lacassagne se revela iarăși. „E plăcut să descoperi laturile ascunse ale unui prieten", se gîndi Jacques. Plăcerea lui, pornită din prietenie, era dublată și de puțină invidie, ceea ce o făcea mai puternică. Uită să-l mai întrebe numele faimosului locotenent-colonel, care oricum nu i-ar fi spus nimic.

— După conferință, continuă Lacassagne, am dorit mult să-l cunosc pe acest om de excepție. Ai să mă crezi ? N-am îndrăznit. Nu din cauza gradului, dar nu știu ce timiditate m-a cuprins tocmai cînd să-l abordez. Cineva m-a oprit, parcă. Ți-o spun cu toată umilința. Statura lui impunătoare, chipul sever, aerul distant și rece, dar mai ales forța de gîndire m-au paralizat. Am avut onoarea să fiu prezentat mareșalului Lyautey și mareșalului Pétain pentru care am cel mai profund respect, am cunoscut și o serie de mari luptători în războiul trecut : nimeni nu mi-a produs o asemenea impresie. Sînt convins că o personalitate ca a lui nu va rămîne pentru totdeauna țintuită pe schema promovărilor. Aș spune că armata mi se pare un cadru prea strîmt pentru el și că se va elibera într-o bună zi de zăgazurile ei.

Jacques îi atrase atenția că evenimentele povestirii datează de un an și jumătate, într-un moment cînd nu exista război civil în Spania și că, poate, a luat-o prea de departe. „Nu chiar așa de departe", îi replică Lacassagne, asigurîndu-l că va vedea prea bine legătura între conferința locotenent-colonelului și plecarea sa. Într-adevăr, de atunci n-a lipsit de la nici una din prelegerile locotenent-colonelului care, e drept, n-au fost prea numeroase. Era un om serios ; avea deci puține idei ; în plus, era prea nobil ca să le repete. După opt sau zece luni de tergiversări, Lacassagne s-a hotărît să meargă la el. Nu mică i-a fost surpriza cînd s-a trezit în fața unui personaj amabil, care, în particular, vorbea pe șleau ca să nu spunem cu cinism, ca om superior ce se lăsa pradă capriciilor de moment, fără să încerce să seducă, dar care tocmai prin această familiaritate regală seducea în mod infailibil. Lacassagne îi re-

marcase privirea : ochi negri de femeie, de o forță pe care n-o puteai suporta multă vreme. Intrînd în micul birou unde i se fixase audiența, căpitanul a avut o impresie curioasă. Locotenent-colonelul se ridică să-l primească : trupul interminabil de dincolo de masă nu i se părea a fi un trup omenesc ci al unui animal preistoric, al unui dinozaur desprins din cretacicul francez. Dar dinozaurul devenea sirenă. După ce Lacassagne i-a explicat cît de convingătoare au fost teoriile gazdei sale și că, într-un fel, și-a ales calea necondiționat, locotenent-colonelul se lansă într-una din acele tirade cu care era obișnuit.

— Înțelesese perfect, cu amabila lui modestie, că important era ce avea el să-mi spună, nu ce voiam să-i spun eu. Mă aflam acolo și vedea că mă înrolez în trupa fidelilor lui. Ca șef, trebuia să vorbească, să mă instruiască sub formă de comentarii filozofice. Eu nu aduceam decît persoana mea și poate o acțiune viitoare. El avea să-mi furnizeze o doctrină. Îți dai seama că am ascultat cu toată atenția și că nu mi-am permis să întrerup.

Locotenent-colonelul fuma și felul în care ducea țigara la gură, încrețind un ochi ca să evite fumul, îi conferea un aer ușor ștrengar. Un detaliu : avea mîinile mici și într-o continuă agitație, nu ca meridionalii, ci cu gesturi sacadate. Lacassagne regreta că nu are talent scriitoricesc și n-a notat, la întoarcere, tot ceea ce auzise, îndeosebi expresiile brutale și hazlii. În concluzie, vizita n-a făcut decît să-i sporească admirația.

— Știi că nu sînt genul care să exagereze. Dar, pe cinstea mea, am avut sentimentul că stau de vorbă cu un om din alte vremi, cînd Franța era o partidă formidabilă de jucat. Dacă aș fi închis ochii, m-aș fi crezut în fața cardinalului Richelieu.

Locotenent-colonelul făcuse un tur de orizont al politicii momentului, al situației internaționale ; evaluase puterea germană, pronunțase cîteva fraze categorice despre nulitățile din partidele politice, revenise la necesitatea unei armate bine organizate ; apreciase ca dată a următorului război anul 1940 și singura șansă ca să-l cîștigăm era

crearea diviziilor blindate ; deși întreprindea totul în acest sens, se izbea de opoziții incredibile. Dintre afirmațiile cele mai surprinzătoare, Lacassagne le cită pe cele referitoare la politicieni : „După ce vor fi pierdut totul, se vor agăța de bascii mei ca să-i scot din nenorocire" sau, în alt registru : „Să vezi Franța, Lacassagne, peste trei secole !" Această întrevedere a durat trei sferturi de oră. Dacă fanatismul i-ar fi fost cît de cît în fire, am putea spune că de la întrevedere a plecat fanatic.

Trebuie să presupunem că, așa cum era, îi plăcuse locotenent-colonelului, căci îl convocă de mai multe ori. Lacassagne observă că nu era un om singur, ci înconjurat de militari tineri care formau un fel de cabinet benevol sau un grup de studiu. S-a produs cu Lacassagne ceea ce se produce cu fiecare nou venit într-o lume deja constituită : l-au primit cu un amestec de cordialitate și neîncredere. Un nou conducător suscită gelozii sau partizani fanatici, ca și un rege bătrîn ce cîrmuiește un vast imperiu. Află că faima locotenent-colonelului se întinsese pînă în cercurile politice, că avea un partid în Camera deputaților și chiar în anumite compartimente ale guvernului. Făcea mare caz de președintele Paul-Reynaud cu care avea relații frecvente și pe care conta ca să poată într-o zi pune pe picioare această armată organizată, fără de care nu vedea nici o salvare. Lacassagne, care nu se gîndise pînă atunci la președintele Reynaud, începu să-l iubească din toată inima.

Ultima întrevedere cu locotenent-colonelul avusese loc cu o săptămînă în urmă. Au stat de vorbă despre războiul din Spania și iată-i ajunși la ceea ce îl intriga pe Jacques. Om de dreapta, maurassian poate, discipol al lui Pétain (deși de la o vreme se auzise că se certaseră), locotenent-colonelul a proferat aceste cuvinte atît de neașteptate ce exprimau un punct de vedere profund, încît Lacassagne primise o lovitură în piept. Păstra aceste cuvinte închise în el, de parcă ar fi rezumat toată problema. Cu vocea-i apăsată, căreia îi dădea în anumite împrejurări un accent popular ca să sublinieze greutatea vorbelor, declarase :

„Regii noştri ar fi făcut acest război !“ Da, după el, după toată Istoria Franţei, regii noştri ar fi susţinut republica roşie contra dictatorilor negri. Reuşita loviturii lui Franco sprijinit de Mussolini şi Hitler înseamnă o Franţă încercuită, înseamnă vechea ameninţare a imperiului habsburgic. Ce ironie, cînd te gîndeşti că acest război pe care regii noştri l-ar fi făcut din interes, un guvern pretins socialist îl respinge, uitînd de înfrăţirea proletarilor. Şi de data aceasta imbecilitatea politicienilor ieşea la iveală. O altă expresie îl frapă pe Lacassagne : „Statele sînt monştri reci“ — subliniind că politica nu se face cu sentimente sau cu simpatii. Interesul Franţei (şi implicit al Angliei) era ca Franco să fie înfrînt, ceea ce nu prea părea posibil, sau măcar să-i întîrzie victoria. Dar adevăratul inamic era această Germanie fără unt, după cum recunoştea singură, dar nu fără energie, furnicăind de tunuri. Iată de ce guvernul Blum, hotărînd din umanitarism prost plasat, sau din laşitate politică, neintervenţia, comisese un fel de crimă. Dimpotrivă, ar fi trebuit să inunde Europa cu trupe şi arme franceze, să nu lase să-i scape ocazia de a cîştiga o partidă pe care, altminteri, peste trei ani, riscăm să o pierdem.

Locotenent-colonelul avea un anume fel de a evoca încît ascultîndu-i expunerea politică, Lacassagne avea impresia că e realmente transportat în Spania şi vedea defilînd stampele unui Goya modern, care introduce în compoziţii călugăriţe dezgropate, *Dos de Mayo* cu mitraliere, femei chinuite, ţărani ciopîrţind piloţii italieni doborîţi, prăjindu-i ca să-i mănînce, într-un colţ pierdut din *sierra*, mîinile unui inamic. Locotenent-colonelul, om cu un exterior deosebit de rece, nu putea să nu încerce un sentiment de stimă pentru poporul spaniol care se lupta acum pentru o cauză la fel de absurdă ca cea a burbonilor cu o sută douăzeci de ani în urmă, dar în care îşi pusese toată mîndria. Un aspect al acestei personalităţi care în 1937 părea ciudat, dar, în fond, este o autentică şi veche nobleţe, consta în credinţa aproape superstiţioasă că nu poţi să faci nimic durabil împotriva poporului, pentru că

orice legitimitate, astăzi, emană din el. Ca să revenim la lucruri practice, care era în prezent datoria unui ofițer francez ? Să meargă în Spania și evident să recunoască viitorul ei inamic. Hotărîre greu de luat, din cauza ziarelor de dreapta, foarte puternice și agresive, a opiniei armatei, favorabilă mai degrabă lui Franco. Dar era esențial să se observe pînă în cele mai mici amănunte metodele de luptă ale nemților, valoarea soldatului german, modernismul sau paseismul conducătorilor etc. „Dacă ai să te angajezi la republicani, îi zise locotenent-colonelul, vei fi prost văzut aici, dar asta n-are nici o importanță. Oamenii de valoare sînt întotdeauna prost văzuți de incapabili. Dar poți să știi dacă n-or să-ți pună ștreangul de gît ?“ Și a mai adăugat aceste cuvinte surprinzătoare în gura unui ofițer superior : „Să nu-ți pese ! Mergînd în Spania la sfatul meu, dumneata, ofițer francez, te înscrii printre primii mei tovarăși. N-am s-o uit.“

— Deci pleci peste cincisprezece zile ? întrebă Jacques. Dacă aș veni și eu ? Pentru un scriitor n-ar strica să lupte nițel. Cel puțin cînd e tînăr. Mai tîrziu cred că-i mai greu, dacă nu ești bineînțeles profesionist, ca tine, și-ți iubești meseria. Nu că m-ar pasiona republicanii sau organizarea armatei germane, dar mi-a plăcut ce mi-ai povestit.

Căpitanul refuză. N-avea sens ca Jacques să-și piardă vremea pentru o cauză desperată. Lacassagne, da, el pleca într-o călătorie de studii. N-avea nici o responsabilitate care să fie stînjenită de această misiune. Tonul era fără replică. La drept vorbind, Jacques se comportase ca un tînăr curajos, un prieten și chiar un cititor asiduu al cărților ce exaltă bravura, atît de numeroase în literatura franceză. Era d'Artagnan cerîndu-i lui Athos să-l însoțească într-o expediție, iar dacă Athos ar fi acceptat, l-ar fi urmat imediat. Dar Athos a spus nu. D'Artagnan era un om de litere și acest refuz îl avantaja. Să facem altă comparație : omul de litere este Don Quijote și Sancho Panza la un loc. Don Quijote are impulsuri sublime, dar Sancho scrie și duce treaba la bun sfîrșit, ori, ca să scrii comod, un apartament pe Varenne și o servitoare pe nume Geneviève,

care-ți face cafeaua, e tot ce-ți trebuie. În timp ce Lacassagne se lupta, el scria. Fiecare cu treaba lui. Să scrii o carte despre complicata iubire a unei pisăloage pe nume Elléonore și a unui nehotărît numit Adolphe, e la fel de important ca și împușcăturile pentru binele unor oameni care-ți sînt tot atît de indiferenți. Războiul din Spania era un sport mai ucigător dar nu mai serios ca tenisul. Renunți ușor la o partidă de tenis.

— Știu că e foarte periculos să fii prudent, zise Jacques, dar fii totuși ! Nu uita că trebuie să te întorci cu informații pentru fișele profesorului tău de la Școala de Război. Ca să nu mai punem la socoteală că, după toate cîte le faci pentru el, are să te susțină. Important nu e să mori cu orice preț, ci să rămîi în viață pentru binele armatei.

Jacques a ținut să-l însoțească la gara Austerlitz. Două săptămîni s-au tot ciondănit pe tema asta. Lacassagne ridica obiecții. Nu voia ca Jacques să se deranjeze ; oamenii nu trebuie conduși la tren : dă o notă de tristețe unui lucru atît de obișnuit și de simplu cum e o plecare etc. Mai aducea alte zece motive la fel de puțin convingătoare, care ascundeau poate unul mai serios ; cel puțin ideea aceasta încolți în sufletul bănuitor al lui Jacques. Dar a fost de neînduplecat. Să fii prezent cînd trenul îl duce pe căpitan spre Irun era o datorie de prieten, la care n-ar fi renunțat pentru nimic în lume. După multe insistențe, Lacassagne cedă. De ce naiba era atît de reticent ? Jacques s-a lămurit în seara plecării. Peronul era scăldat într-o lumină galbenă ce accentuează și mai mult melancolia despărțirii. Lacassagne nu era singur. Jacques îl văzu de departe vorbind cu o tînără. Se apropie. Era o persoană foarte frumoasă și elegantă. Misterul se lămurea ! Așadar, căpitanul avea o legătură. Jacques nu se gîndise pînă atunci la viața sentimentală a prietenului său. Îl credea ocupat doar cu calul Fifine și cu locotenent-colonelul de la Școala de Război. Doamna zîmbi întinzîndu-i mîna înmănușată. Lacassagne o prezentă : Doamna de Guivre. N-avea mai mult de treizeci de ani, un ten strălucitor, ochi albaștri, o gură fermecătoare. Era înaltă și subțire, purta un taior

albastru închis, cu guler de blană, foarte cambrat, scoţînd în evidenţă talia-i fină. Contrar aşteptărilor, nici doamna nici Lacassagne nu păreau stînjeniţi. Dealtminteri, aceste două personaje i-au dat lui Jacques o admirabilă lecţie de simplicitate. Venise cu o oarecare emoţie, cu imaginaţia cam razna ; îşi spunea că-l vede pe căpitan pentru ultima dată, că acesta va fi fără îndoială ucis, că nu se poate altfel odată ce e vorba de un prieten. În acelaşi timp îşi dădea seama că sînt prostii şi că viaţa nu e cum o crezi. Într-un cuvînt, se instalase în registrul patetic. Lacassagne şi doamna de Guivres l-au scos într-o clipă. Ea îşi luă rămas bun cu un firesc de parcă s-ar fi despărţit pentru cinci zile. Jacques era convins că sînt amanţi şi încă de mulţi ani, dar, cu excepţia cîtorva priviri, nimic nu-i trăda. Îl instalară pe căpitan în compartiment. Ca o eroină romantică, doamna de Guivre i-a dat un trandafir. Jacques l-a copleşit cu ziare şi reviste cumpărate de la chioşc : *Candide, Marianne, Gringoire, Vendémiaire, Détective, Match, Le Dimanche illustré, Paris-Soir, Le Matin,* unde pe prima pagină se afla un articolaş semnat de Jean Pousselet, în care autorul, cu o nuanţă de simpatie faţă de Franco, lua în zeflemea regimentele marocane ce reeditau invazia sarazinilor. Era şi spiritual şi naiv, contrast frecvent în ziarele franceze. După ce trenul se porni, iar Jacques, de pe peron, vedea cum dispare în zare, se simţi din nou cuprins de teamă. Lîngă el, doamna de Guivres deveni deodată abătută. Îşi ştergea pe furiş ochii cu o batistă parfumată cu *Chanel* 5. Din spirit de contradicţie, durerea îl întări.

— Cred că putem fi liniştiţi, doamnă. Căpitanul se va întoarce din Spania sănătos tun, neatins, fără nici o zgîrietură. Sîntem atît de neliniştiţi încît îi purtăm noroc. Să nu-l părăsim de parcă ar pleca într-o cruciadă. O să fie ca un entomolog care observă dacă furnicile negre sînt mai nocive ca cele roşii. Lucrurile ar fi stat altfel dacă pornea cu idei politice fanatice, cu sentimente vibrante, gen paladin. Slavă Domnului !, n-are idei politice, iar sentimentele lui au mai multe motive să vibreze la Paris

ca la Madrid. Şi ca să-i facă plăcere doamnei de Guivres, adăugă : Tragedia e că o să se plictisească enorm. Ca ofiţer nu poate decît să deteste mascarada trupelor, îl cunosc eu. Iar cît priveşte sexul frumos, n-o să întîlnească decît luptătoare murdare şi duhnind a ceapă.

Doamna de Guivres zîmbi ; Jacques a condus-o să bea o cafea la bufetul gării, lugubru ca toate bufetele de gară. Deşi glumeau (cu nevinovăţie, se înţelege, şi chiar cu respect din partea lui Jacques), se simţeau copleşiţi. Culcîndu-se, Jacques se gîndi la trenul care înainta spre războiul civil. Acum Parisul n-avea să mai fie vesel, fără plimbările pe canalul Saint-Martin sau dineurile la Bastoche. Din fericire îi rămînea Anne-Marie : compania ei îi era la fel de plăcută ca cea a căpitanului. De ce să nu-i ia locul ? Bună idee ! O s-o ducă la Buttes-Chaumont, la muzeul Cernuschi, pe Mont Valérien, o să-i propună marşuri de cîte zece kilometri, ceea ce o va face mai rumenă şi mai mlădioasă, vom vedea dacă dragostea rezistă la un asemenea tratament, îşi spuse rîzînd. Imaginea doamnei de Guivres pe peron îi prilejui zece minute de visare ; înainte de a adormi îşi povesti un roman despre dragostea ofiţerului şi a marchizei, căci nu putea să fie decît marchiză. Şi numele de Guivres, evocîndu-ţi şerpi fabuloşi, blazoane, ce încîntare ! Cît de stendhelian e totul ! Să fie căsătorită ? Nu, mai degrabă văduvă. Nu ţi-l puteai închipui pe Lacassagne comiţînd păcatul adulterului. Această plăcută femeie completa într-un mod încîntător şi instructiv imaginea lui. Ca să cruţăm cititorul de inutile temeri, spunem acum că Lacassagne n-a fost nici ucis nici rănit în Spania. A stat acolo un an, a organizat regimente, a instruit recruţii, a circulat, s-a luptat, apoi s-a întors în Franţa unde a redactat un raport. Din cînd în cînd, Jacques primea de la el lungi epistole pline de detalii, seci, într-un stil înflorit. Îl admira că are aşa de multe de povestit în patru sau şase pagini mari, scrise mărunt. Lui i-ar fi fost imposibil să umple atîta hîrtie. Mai întîi fiindcă devenise scriitor profesionist şi această specie de animale

se zbîrleşte cînd e să zămislească un text ce nu va fi citit decît de o persoană : e ca şi cînd ţi-ai rata meseria ! În al doilea rînd, cînd mîzgăleşti cinci sau şase ore pe zi, nu-ţi prea mai arde să tăifăsuieşti în scris cu prieteni.

Pentru oameni ca şi pentru evenimente distanţele sînt revelatorii. Jacques realiza abia acum influenţa exercitată de Lacassagne asupra lui. Influenţele durabile se răsfrîng asupra formei. Căpitanul nu i-a modificat filozofia, nu a dat alt curs ideilor lui, nu i-a modificat pasiunile ; făcuse ceva mai mult : îi arătase o atitudine. Îl învăţase că există un mod nobil şi romantic, deşi realist, de a privi lumea. Cu cele două conversaţii de la Dom şi Belleville ? Da, fără îndoială, dar şi cu plimbările tăcute pe străzi, cu gîndurile abia mărturisite, cu remarcile spontane, cu simpatia lui. Asemănător naturii, Lacassagne nu dezvălui decît jumătate din secrete : Jacques avea să descopere singur restul. Şi iată că acum, aflat la o mie sau o mie cinci sute de kilometri de el, înţelegea lucrurile profunde şi vagi. Îl reciti pe Barrès cu sentimentul că va găsi în el unele părţi ce ar ajuta la asamblare. Dar tocmai ce n-a găsit în acest autor atît de apropiat de tinerii din 1937 (şi de cei de azi) — fără îndoială pentru un motiv ignorat de ei — l-a luminat. Revelaţia se afla tot în Barrès, dar ca să spunem aşa, în negativul lui, în teoria atît de celebră (şi atît de scurtă de fapt) a dezrădăcinării. Eroii lui Barrès sînt dezrădăcinaţi fiindcă părăsesc Lorena ca să se stabilească în Paris : „Las-o baltă, Maurice, gîndi Jacques citind, nu eşti serios !" Nu te dezrădăcinezi în Franţa, chiar la sfîrşitul secolului al XIX-lea, chiar sub Ludovic al XV-lea, chiar pe vremea lui Duguesclin, pentru că te-ai mutat la şaptezeci de leghe. Aşa ceva s-a întîmplat de cînd e lumea. Francezii au venit de totdeauna în capitală să facă avere, chit că s-au întors înduioşaţi apoi, la bătrîneţe, să vadă leagănul strămoşesc. Dealtfel, dezrădăcinarea nu exista nicăieri pe lume în 1884. Ea a venit mai tîrziu, şi a fost mult mai hotărîtoare, dar Barrès n-a văzut-o, deşi o avea sub ochi şi-i urmărea evoluţia. Această dezrădăcinare

n-a afectat doar Franța ; s-a extins asupra întregii civilizații occidentale. Semnalul a fost dat de anarhistul care a tras la Sarajevo asupra arhiducelui. Primii dezrădăcinați din istoria Europei moderne au fost soldații germani care au pătruns în Franța cîntînd *Deutschland über alles*, lăsîndu-și aici oasele ; au fost soldații englezi care au venit în ajutorul nostru și soldații americani. Pînă în 1919 nu se văzuseră pe nicăieri cimitire militare. Din 1919 Franța s-a acoperit cu cruci albe sau negre ce poartă nume străine. Cînd un popor se duce să moară într-o altă țară, atunci poți vorbi de dezrădăcinare. Au fost, desigur, întotdeauna războaie pierdute și soldați îngropați departe de casă, dar nu se concepuse încă să se codifice dezrădăcinarea, instituindu-se cimitirele militare. Însuși Napoleon, marele dezrădăcinator al Europei secolului al XVIII-lea, n-a fost decît un meșteșugar sau un boem ce semăna regimente în urmă-i, la întîmplare. Francezii morți în campania din Rusia au fost îngropați anonim sub zăpadă ; au trecut ca un nor peste pămîntul rusesc. La Waterloo, din strigătele de la 18 iunie 1815 nu mai dăinuie decît trei monumente, un muzeu și cîteva cafenele. Barrès știu că are haz cu al său cult al morților ! Franța e plină de morți ce nu-i aparțin, care sînt morții celorlalți și care, mai înainte de a-și da duhul, și-au dat toată osteneala să ne distrugă. Au luat cu ei în mormînt jumătate din catedrala de la Reims, orașe, sate, castele, ferme, uzine, ca să nu mai pomenim de un milion cinci-sute de mii de soldați care, dacă socotim cinci litri de sînge pe cap de om, însumează peste șaptezeci de mii de hectolitri de sînge francez. După dezrădăcinarea războiului, a urmat cea a vitezei și a politicii. Barrès, expertul numărul unu al dezrădăcinării, asista la toate acestea, dar pășea în amurgul vieții, sărmanul ; nu mai avea forța și poate nici gustul să scrie un al doilea roman despre Energia națională sau, mai degrabă, despre Debilitatea națională, despre Descurajarea națională, despre Anemia națională, care să zugrăvească mai bine ca primul condițiile lumii moderne

În fața falimentului civilizației occidentale, Jacques se simți cuprins de egoistul neastîmpăr al artiștilor care nu văd într-o catastrofă decît un subiect pentru un tablou cum nu s-a mai pictat pînă la ei. Singura lor opinie asupra unui eveniment este : cutare lucru mă face sau nu să surprind o disonanță inedită, îmi furnizează o formă necunoscută ? După care omenirea n-are decît să crape, puțin le pasă.

PARTEA A TREIA

ÎN PRIVINȚA LUI JEAN POUSSELET, domnul de Boissy nu se înșelase : licența și diploma de studii superioare (asupra sentimentului naturii la poeții Pleiadei) au avut mare efect la *Matin*. Erau flatați că un tînăr atît de cult prefera gazetăria, Universității. L-au recompensat fixîndu-i salariul la două mii de franci pe lună. Dăduse lovitura. Două mii de franci în 1937 însemnau în jur de patru mii astăzi. Nu visase atîta bogăție. Dacă și-ar fi luat examenul de agregație îl aruncau în liceul din Montauban unde nu știu dacă ar fi primit jumătate. Primul lui articol, scris cu vervă, se bucură de succes. Îl cruțară de funcțiile obscure de debutant. I s-au încredințat cronici, comentarii politice, *features*, „varietăți literare", ba chiar, supremă onoare, articolul zilei. S-a achitat de toate excelent. În cîteva zile și-a format mîna. „Niciodată mai mult de o idee într-un articol și încearcă să închei cu o poantă care, fără să aibă aerul, să rezume totul", l-a sfătuit d. Bunau-Varilla. Sfat excelent, aplicat de Jean întru totul. Grație lui, în șase luni a devenit vedeta ziarului. Nu se mai sătura să-și citească proza tipărită, însoțită de numele lui. Nici nu se punea problema să-și ia un pseudonim ! Avea nevoie de cele treisprezece litere ale numelui „Jean Pousselet", nume ridicol pe care-l va face cunoscut, spre bucuria mamei lui. Își decupa articolele și le lipea într-un caiet. Cuprins de aceste noutăți agreabile, a uitat să trimită o scrisoare de mulțumire domnului de Boissy, căruia, de fapt, le datora. La drept vorbind, n-a

uitat, ci nu s-a gîndit. Nimeni nu-i spusese că trebuie să le trimiţi binefăcătorilor scrisori lungi şi respectuoase.

E foarte plăcut să fii jurnalist cînd eşti tînăr şi ai oarecare talent. În birourile unei redacţii auzi glumele şi vacarmul de la liceu, ai colegi isteţi, înveţi repede să interpretezi acţiunile oamenilor doar prin prisma josniciei sau a intereselor murdare, crezi că vezi reversul societăţii şi că beneficiezi de o dură educaţie sentimentală. Toate acestea îi încîntă pe tineri, care-şi spun cu exaltare că îmbătrînesc repede şi că la douăzeci şi patru de ani ştiu mai mult despre viaţă ca un sexagenar. Jean se felicită fără rezerve pentru că intrase la *Matin*. Îşi exprimă mulţumirile Nadinei, căci, dacă nu s-ar fi căsătorit cu ea, n-ar fi cunoscut plăcerile de la redacţie şi vanitatea de a-şi contempla numele tipărit. *Le Matin* i se părea cel mai bun ziar din lume ; era o cinste nemaipomenită să scrii la el. Să te poţi prezenta „Jean Pousselet de la *Matin*" suna tot atît de impunător ca şi „Jean Pousselet, din Compania lui Iisus" sau „Jean Pousselet, de la Secretariatul de Stat". Pentru celelalte fiţuici n-avea decît dispreţ. Să i se fi oferit să devină redactor şef la *Jour, Petit-Parisien, Paris-Soir, Temps,* ba chiar la celebrul *Petit-Bleu,* şi ar fi refuzat cu indignare. Pe scurt, era posedat de acea pasiune atît de periculoasă ce se numeşte patriotism local, care duce la tot soiul de acţiuni funeste, dintre care prima este să munceşti cu zel.

Şi avea de ce să fie exaltat. Pentru prima dată, Jean întrezărea ce înseamnă destinul şi cum funcţionează el : greutatea lumii şi înlănţuirea împrejurărilor te conduc pe alte drumuri decît cele pe care ai fi vrut să le urmezi, dar te obişnuieşti cu ele, îţi modelezi pasul după asperităţile lor, te familiarizezi cu locurile şi ajungi chiar să iubeşti peisajul. Partea încîntătoare a acestui marş în necunoscut este că rămîi întotdeauna tu însuţi, cu calităţile şi defectele tale. Destinul e marele spectacol pe care viaţa îl oferă oamenilor, comedia sau tragedia a cărei canava n-o cunosc, iar ei improvizează textul pe măsură ce joacă. Aceasta era ideea pe care o avea Jean cînd privea spre trecutul şi pre-

zentul său. Era celibatar, buchisea pentru examen, ducea o existență monotonă cu scumpa lui mamă, se sufoca sub un capac. Deși nu avea nici o speranță, capacul se dădu la o parte și iată-l pe celibatar căsătorit, cu o meserie uluitoare, cu un salariu frumos, cu prime pentru deplasări, în contact cu figuri noi etc. Și toate fiindcă a întîlnit-o din întîmplare pe Nadine, care s-a îndrăgostit de el și i s-a aruncat în brațe, fără să-i ceară părerea.

Se căsătorise fără să iubească. Dragostea nu-și făcu apariția nici după aceea, dar simți în el ceva asemănător sentimentelor lui față de doamna Pousselet, pe care încetă să o mai iubească. Cine ar fi crezut ? De îndată ce n-a mai locuit cu ea, i-a ieșit din gînd. A abandonat-o ca pe o haină veche pe care o înlocuiești cu una nouă. Desigur, nu și-a mărturisit aceasta. Cinismul lui ce se exercita asupra multor domenii se oprea aici. Viața lui plină (soție, serviciu, responsabilități etc.) masca eficace indiferența lui. Ziarul îl acapara, soția îl acapara, vizitele la doamna Pousselet reprezentau, dacă nu o corvoadă, în orice caz o complicație recurentă. În mai puțin de un an deveniră doi străini. Cînd ajungea pe strada Guersant, Jean își lua un aer mofluz, ca și cînd s-ar fi pregătit să se plictisească o jumătate de oră. Maică-sa îl întîmpina cu o îmbrățișare timidă.

— Ce mai e nou ? întreba ea, ceea ce pe fiu îl oripila.

— Nimic. Ce vrei să fie nou ? Lumea e aceeași. N-ai decît să citești ziarele.

Ea își făcea un titlu de onoare din a-i smulge vești despre Nadine, la care el răspundea posac, monosilabic. Erau amîndoi aproape scandalizați văzînd că nu mai au nimic să-și spună, dar nu ar fi recunoscut pentru nimic în lume. Odinioară, viața lor era plină de întrebări și răspunsuri banale, de fraze amabile, dar fără semnificație ; fiecare se preocupa de celălalt, verva nestăvilită a doamnei Pousselet contribuia la căldura casei, la fel ca perdelele, mobilele, șervețelele, lămpile din sticlă spălăcită în formă de lalea ; în prietenie nu încap timpi morți. Acum, degeaba își storceau creierii să găsească un subiect de conversație.

Jean se așeza într-un fotoliu, tăcut, morocănos, cu o privire sticloasă, neîncercînd să disimuleze că se află acolo din datorie și nu de bună voie. Uneori, de atîta plictiseală, răsfoia *Petit Larousse*. Spera vag să o exaspereze pe doamna Pousselet și să mai rărească vizitele, dar ea parcă n-ar fi observat nimic. Mai rău chiar : dacă se ridica să plece, îi spunea cu o voce plîngăreață :

— Mă și părăsești ? și adăuga o frază care îi exasperează întotdeauna pe bărbați : Cînd am să te mai văd ?

Nici unul nici celălalt nu încerca să analizeze această deplorabilă anemie a raporturilor lor ; nici unul nici celălalt nu-și dădea seama că singurul lucru comun a fost conviețuirea lor, lunga experiență reciprocă a deprinderilor și caracterului lor, că existența lor fusese alcătuită din mărunte detalii de intimitate și că, în mod fatal, conviețuirea încetînd, această puzderie de legături prea încordate s-au rupt. Pentru Jean, legăturile s-au reconstituit cu Nadine ; regăsea în ea interlocutoarea neobosită ce fusese doamna Pousselet. Soția îi înlocui mama cu atît mai repede cu cît avea aceleași neliniști și un simț de posesiune asemănător. Pentru doamna Pousselet, s-a produs un fenomen diferit, deși la fel de radical : deveni egoistă. Sau mai exact, egoismul ei, care pînă atunci se ascundea sub minunatele aparențe ale dragostei părintești, nemaiavînd ce să mascheze, se arătă în toată splendoarea, ca pasărea Phoenix luîndu-și zborul din cenușă. Cum Jean căsătorindu-se (și cu cine !), trădase pactul lor tacit, d-na Pousselet n-avea de ce să se mai sinchisească. Pe tăcute, aproape fără să-și dea seama, l-a exclus din viața ei. Tot ceea ce-i oferise, sau crezuse că-i oferă, păstră pentru ea : atenții, grijă față de sănătate etc. În loc să mai raporteze totul la el, raporta acum la ea. Se copleși cu tot felul de desfătări. Puiul de duminică, dulciurile de la „Pou“, ciocolată și alte bunătăți nu le mai împărțea cu nimeni. Nu deveni zgîrcită ci se închise în carapacea ei și o găsi plăcută. Ceea ce n-o împiedica, bineînțeles, să se plîngă mai mult ca înainte : o tratau cu indiferență, o abandonaseră, au uitat de aniversarea ei, au lăsat-o în

părăsire și asta pentru că s-a sacrificat numai Dumnezeu știe cum ! Nora ei n-avea decît o dorință : s-o îngroape ca să moștenească totul (deși nu prea vedem ce moștenire ar fi putut ochi Nadine în afara oribilei mobile de pe strada Guersant). Reluă vechi prietenii cu familii burgheze, cu văduve de vîrsta ei pe care le cunoscuse „la pension", față de care se arăta foarte amabilă și veselă. Avea de recuperat douăzeci și patru de ani de tristețe. Nu se sfia să îndoctrineze auditoriul binevoitor, zugrăvindu-se însă într-o lumină favorabilă, plină de naturalețe, amuzantă, gata oricînd de o glumă etc. Cu atît mai puțin era de înțeles neagra ingratitudine a fiului ei. Cum a putut să părăsească o femeie atît de încîntătoare, care crea în jur o ambianță *fericită,* să-i prefere o ingrată și, scandal suprem, să-și abandoneze studiile ? Datorită maică-si, Jean s-a bucurat în cîteva luni de o reputație detestabilă între mezaninele și ultimele etaje din cartierul Ternes.

Doamna Pousselet, atît de veselă cu prietenii, gata oricînd să ia masa în oraș, dispusă și la glume mai deocheate, amatoare de cărți, participînd la picnicuri în pădurea Meudon, culcîndu-se și sculîndu-se tîrziu, dînd în sfîrșit de fericire și bucurîndu-se de ea, păstra acuzațiile și aerele de martiră pentru familie. Instituise o zi pe săptămînă cînd lua masa în strada Demours. Grea încercare pentru tînărul menaj ! Doamna Pousselet își făcea apariția cu o figură de înmormîntare ; cînd comiteau imprudența să o întrebe mașinal ce mai face, se puteau aștepta la zece minute de văicăreli : avusese o insomnie de patru ore, mîncase în ajun ceva care „i-a căzut greu", viața era prea tristă pentru o femeie într-un apartament pustiu, suferea de reumatism, se stingea văzînd cu ochii, acum, cînd nu mai avea de ce să trăiască. De cum punea piciorul în casa fiului, se metamorfoza în personaj tragic. Era Hecuba după masacrul Troiei, era Cornelia după asasinarea Grahilor. Avea sprîncenele nemișcate, buzele tremurînde, privirile de fiară hăituită ; din cînd în cînd se lăsa pradă visurilor posomorîte din care-și revenea printr-o tresărire. Dacă i se adresa vreo vorbă, își lua un aer reprobator și uluit

de parcă ar fi auzit o avalanșă de incoerențe. Nu numai că nu mulțumea niciodată, dar avea întotdeauna cîte un cuvînt dezagreabil de genul : „Ia te uită, ați așezat canapeaua între cele două ferestre. Nefericită idee." sau „Ce tare e carnea asta ; probabil că e prea proaspătă". Pupătura schimbată cu Nadine, cînd își țuguia buzele și-și pleoștea pleoapele, era un adevărat roman. „Bună-ziua, mamă", zicea nora ; „Bună-ziua, drăguța mea", spunea soacra. Dar trebuie să fi stat în cartierul Ternes ca să poți pune atîta scîrbă în fraze așa de anodine. Ambele femei înțepeneau într-un rictus care trebuia să fie un zîmbet de bun venit. Dacă ochii lor ar fi fost două pistoale, ar fi căzut moarte după prima privire. Lui Jean nu-i scăpa nici un detaliu. Ce n-ar fi dat să suspende ostilitățile. Acest război îi întuneca viața. Firea lui deschisă, delicatețea lui, simțul ridicolului, liniștea sufletească sufereau continuu, căci se afla ca tampon între părțile beligerante. Cînd se ducea să-și vadă mama, petrecea două treimi din vizită apărîndu-și soția pe care doamna Pousselet încerca s-o distrugă prin insinuări și manevre perfide, supoziții injurioase, acuzații absurde. Avea un anume fel de a spune „nevastă-ta" care suna ca „boala ta" sau „viciul tău". Acasă îi lua apărarea maică-si, pe care Nadine n-o numea decît „mama ta", lăsînd să se vadă că nu dorea să aibă nimic comun cu persoana. Se simțea copleșit și plictisit de această situație artificială. Avea în același timp și un sentiment de vinovăție : maică-sa și cu Nadine se sfîșiau între ele din cauza lui. El era miza. În forul său lăuntric era desperat de atîta exces de iubire. Ce fatalitate se abătuse asupra lui ? Cu ce greșise ca să dezlănțuie pasiuni atît de stînjenitoare ? Domnul îi era martor că n-avea asemenea ambiții ! Credea că e de datoria lui de bărbat echitabil și superior să restabilească armonia. De aici și menajamentele, discursurile alintătoare, o figură de om care nu înțelege și suferă în tăcere, reticențe, apeluri la înțelepciune, la concesii reciproce, eforturi supraomenești pentru a aranja compromisuri. Evident, această politică dezastruoasă nu făcea decît să exaspereze pe cele două

dezlănţuite. Singurul mod de a ieşi din infernul domestic ar fi fost o furie zdravănă, un ultimatum, sau chiar să se alinieze într-una din tabere. Din nenorocire mînia nu-i stătea în fire şi nici atitudinile tranşante.

Romanul lui Jacques i-a adus o nebănuită suferinţă. S-a adăugat la mizeriile vieţii lui particulare pe care le-a resimţit cu şi mai multă acuitate. La început, totul a fost normal ; contrarietatea n-a prins să se înfiripe decît după cîteva săptămîni. Jacques îi dezvăluise cîndva proiectul de-a deveni scriitor, dar îl însoţise de argumente atît de inconsistente, încît nu-i acordase mai multă atenţie ca himerelor obişnuite ale tinereţii. Nu-l credea în stare să scrie o carte, şi iată că a fost ; şi, mai mult, cartea era bună. Se consola în sine cu nenumărate argumente de om rezonabil. Ce înseamnă pentru un tînăr ca Jacques să scrii ? Un capriciu, o toană de băiat de bani gata care nu ştie ce să mai facă să se amuze, cel mult o ambiţie onorabilă, dar, evident, sortită eşecului. Jacques. scriitor ? Să nu mai vorbim ! Nu va avea niciodată eroismul şi răbdarea necesară. Va renunţa la pagina douăzeci. Dacă într-o bună zi vreunul din ei s-ar apuca să compună un roman, acela va fi Jean Pousselet. El avea „ceva de spus", avea stil, cunoştea literatura, ştia pe dinafară biografia lui Flaubert (cu care, lucru constatat, avea tulburătoare asemănări) şi mai ales, amănunt esenţial, era sărac. La patru-cinci zile îi dădea cîte un telefon să afle la ce pagină se află „capodopera" sau „filigranul". Cuvîntul „filigran" avea darul să-l exaspereze pe Jacques. Dar Jean îl rostea cu acea bună dispoziţie factice pe care o adopţi ca să-i întrebi pe bolnavii incurabili cum se mai simt, sau cu bunăvoinţa amuzată a bărbaţilor cu experienţă cînd îi încurajează pe novici. Cum Jacques era mai puţin neîncrezător ca înainte, destul de mîndru de el, şi într-un fel, mai naiv, nu vedea nici un motiv să-i ascundă adevărul. La pagina 50, începu să se arate nenorocirea. „Faimosul manuscris" va vira către ulcerul metafizic. Telefoanele se răriră. De fiecare dată Jean spera ca Jacques să-l anunţe că a renunţat la carte, că s-a săturat pînă peste cap, că a lăsat-o

baltă, că-şi va cumpăra o maşină nouă, ca să-i treacă de urît, c-a dat peste o fetişcană formidabilă. Cu cîtă plăcere i-ar fi făcut atunci morală ! Ce cuvinte potrivite ar fi găsit ca să-l aducă pe calea cea bună ! Cum adică să lase totul baltă ? La treabă, băiete ! Cînd începi ceva, trebuie să duci la bun sfîrşit, nu să te poticneşti. Posteritatea e cu ochii pe tine, ticălosule ! Hai, curaj, creează, ce naiba ! Ia te uită, firavul, nu mai are forţă după atîta trudă ! Îşi închipuia cu încîntare injuriile lui Jacques, atît de ingenios torturat (spre binele lui). În ziua binecuvîntată în care Jacques se va declara steril, cu ce caldă prietenie îl va face să priceapă că o experienţă, chiar ratată, este „întotdeauna plină de învăţăminte", că, la urma urmelor, nu e neapărat nevoie să scrie ca să reuşească în viaţă, căci dacă ţi-e dat să spui ceva, o faci într-un fel sau altul. Dar vai ! Nu era nici un chip să-şi ţină discursul. Cărţulia înainta inexorabil. Pagina 75, pagina 100, pagina 125... E clar c-o s-o termine. Jean se înduioşă de el însuşi : încă o dată vedea cum se prăvale lumea peste el, îl ucide, fără să aibă vreo posibilitate s-o oprească. Ce fatalitate ironică se înverşuna împotrivă-i ? De ce să-i sufle prietenul vocaţia ? Îi fura literatura ca şi cum i-ar fi furat logodnica. Ultima-i speranţă (pe care nu şi-o formula cu claritatea cu care o facem noi) era că opera nu face doi bani, dar nu se putea agăţa prea mult de ea : cartea va fi bună, nu pentru că Jacques are talent ci pentru că Jean are ghinion. Dispăru cîteva luni gîndindu-se din cînd în cînd că Jacques ar putea să aibă un accident de maşină (grav sau mortal), ceea ce i-ar fi permis să-i dovedească generozitatea : va vizita invalidul în fiecare zi la clinică. Mai visa şi la alte piedici la fel de puerile ce se eşalonau de la irosirea mondenă pînă la conflictele internaţionale. Dar războaiele nu izbucnesc niciodată cînd îţi convine şi foarte rar oamenii mor la momentul oportun. Jean cedă tentaţiei sufletelor slabe care evită un inamic dînd peste un altul : încerca să-şi aline necazul cu gîlcevile dintre mamă şi nevastă. Să notăm însă (ca să fim echitabili) că munca la *Matin* îl acapara. În toamna anului 1937, ieşi din nou

la suprafață cînd o voce interioară îi șopti că manuscrisul lui Jacques e gata. Îi telefonă cu un glas strident, se informă de „opusculul pe care Domnia-Sa l-a comis“, de grosimea lui, vorbi despre „ocnașii literaturii“, de „emulul lui Eugène Sue“, folosi expresia „roman-fluviu“ ; într-un cuvînt, își etală toate clișeele posibile ; Jacques îl ascultă cu părere de rău, dar nu-i zise nimic, crezînd că e vinovat de decăderea lui Pousselet, și încercă o ușoară remușcare. Jean alergă într-un suflet în strada Varenne și fără să facă vreun efort plecă de acolo cu un exemplar al manuscrisului sub braț. Jacques, mișcat de acest interes, de această meritorie fidelitate, i-l încredință chiar cu plăcere. Fără să socotim că era destul de normal ca prietenul dintotdeauna să fie primul care să ia cunoștință de opera lui (Anne-Marie nu conta, sau îi era prea apropiată, rămîne ca cititorul să aleagă). Supraestima gustul literar și lecturile lui Jean ; era sigur de onestitatea lui ; din punct de vedere intelectual îl considera un *alter ego ;* aștepta cu nerăbdare impresiile lui. Aceste trăsături de naivitate pot să placă, fără îndoială, cititorului. În sfîrșit, nici ideea de a-și epata vechiul coleg nu-i era dezagreabilă. Drumul greșit e irezistibil. Euforia ce însoțește un mare efort îl anesteziase, apoi era atît de liniștit asupra valorii operei lui, încît nu văzu decît o glumă în cuvintele suspecte adresate de Jean pe un ton pe jumătate glumeț, pe jumătate arogant :

— Ia spune, noule Tolstoi, cred că nu contezi pe mine pentru tămîială. Mai întîi, societatea de admirație reciprocă nu e genul meu. Am să-ți citesc manuscrisul ca prieten, deci fără milă, și am să fac pe margine adnotări cu roșu. Cred că asta vrei de fapt, nu ?

Jean avu o surpriză plăcută : cartea l-a indispus de la primele rînduri, sau mai bine zis i-a fost antipatică. Stilul nu aducea a nimic întîlnit pînă atunci, poate doar cu turnuri folosite de Jacques în conversație. Această trivialitate îl șocă. Mai găsea că lucrarea era lipsită de lirism. Autorul cînd explica prea mult, cînd prea puțin. Ataca

ideile pe căi ciudate ; nu se desfășura nimic conform prevederii ; originalitatea cu orice preț obosea și era puțin ridicolă. La fiecare paragraf, Jean refăcea romanul în maniera lui și se gîndea ce-ar mai fi scos dintr-un asemenea subiect ! Dar mulțumirea lui nu era chiar atît de simplă ; trebuia să recunoască viața stranie și profundă ce însuflețea acel pachet de foi dactilografiate ; se simțea acolo o forță și chiar se înălța o muzică. Muzică dezagreabilă dealtminteri, care zgîrie timpanele delicate, și cu atît mai odioasă cu cît poți să întrevezi că urechile se vor obișnui într-o zi cu ea, așa cum s-au obișnuit și cu alte muzici ale prozei franceze. Nu putea să nu recunoască tenacitatea lui Jacques de a construi un roman de mai bine de cinci sute de pagini „care se leagă", condus de o mînă de fier, în care, cu toată vigilența lui Pousselet, nu găseai nici prostii nici clișee și avea o arhitectură complicată.

Repulsia sau aversiunea lui Jean nu ținea nici de intrigă, nici de personaje, nici de filozofie, nici de nimic ce ar fi putut avea o legătură cu fondul cărții, ci de lucruri impalpabile, de această muzică pe care o auzea pentru prima dată și pe care o ura de parcă ar fi descris cu disonanțe misterioase un univers ce-i va fi veșnic închis, de neînțeles pentru el, ca și cînd i-ar fi vorbit de o viață superioară a sufletului ce i-ar fi fost interzisă. Spre marea lui surpriză, constată că e mai grav să detești vocea cuiva decît ideile, trupul decît spiritul. Așa i s-a întîmplat cu Jacques. Ce revoluție ! Între Jacques și el, se ivi deodată o problemă de epidermă : contactul cu epiderma lui Jacques îi era insuportabilă, îi făcea urticarie și trebuia să se scarpine.

Ca bun candidat la agregație, făcu apel la metoda lui Sainte-Beuve. Acum era momentul să o aplice, dat fiind că dispunea de un individ arhicunoscut, despre care poseda un infinit număr de informații biografice : De Boissy dînd buzna în curtea școlii în recreații, claxonînd ca un filfizon în Bugatti, făcînd glume idioate, manifestînd o înclinare inexplicabilă pentru doamna Pousselet, îmbrăcîndu-se,

doar la croitori renumiți, înfulecînd cît patru pe la chiolhane etc. Trudă deșartă : aceste detalii și încă altele o sută la fel de instructive nu aduceau nici o lumină asupra operei, care totuși exista, și nici asupra necesității interioare din care țîșnise. Între Sainte-Beuve și Jacques nu putea să ezite. Jean optă cu entuziasm pentru Sainte-Beuve : deoarece infailibila metodă, sacrosancta metodă nu explica nimic, înseamnă că nu există nimic de explicat. Romanul nu există ; e produsul artificial al unei voințe ce s-a învîrtit în gol. Scumpul Sainte-Beuve confirma într-un mod luminos sentimentul nutrit de Jean de atîta vreme : nu se putea ca Jacques, despre care știa totul, cu care vorbise de atîtea ori, cu care se întîlnise aproape zilnic de cînd aveau opt ani, să fi găsit în el inspirație, energie, talent, îndemînare ca să scrie o carte. Unde să se fi cuibărit acestea ? În ce subtil cîrlionț din ce îndepărtată circumvoluție cerebrală ? Cum se face că n-a întrevăzut sau presimțit nimic ? Dacă ar fi fost un geniu s-ar fi știut, pentru numele lui Dumnezeu ! S-ar fi comportat așa cum se comportă geniile dintotdeauna, încît sufletele de elită să le repereze de cînd sînt în scutece. Ar fi avut priviri enigmatice, replici pline de miez, o sensibilitate fremătătoare ; ar fi fost victima celorlalți elevi și oaia neagră a profesorilor (Baudelaire o spune clar în *Albatrosul*) ; la doisprezece ani ar fi înnegrit pagini întregi cu poeme și tragedii etc. Or, la el nimic ! Aripile lui de uriaș nu-l stînjeneau să se bată ca un golan ; în loc de poeme și tragedii nu putea să stoarcă din creierul lui decît simple compuneri, și asta după ce strîmba din nas. Dacă ar fi fost ultimul la toate, am fi putut spune că e un inadaptat, că refuză societatea și convențiile ei, că spiritu-i nu acceptă măsurile curente ; dar nu era nici codaș. Era un elev obișnuit, asemănător cu oricare altul. Aceleași remarci în legătură cu Jacques adult : nici tuberculos, nici alcoolic, nici fumător de opium, nici pederast, nici cinic. Avea o sănătate de fier. Nu contestă nimeni că e inteligent, dar nu mai mult ca Jean. Mai puțin, da. Avea părțile lui proaste, lacune, defecte, limite. De exemplu, nu în-

țelegea nimic din politică, ceea ce este de neiertat în zilele noastre.

În ciuda metodei lui Sainte-Beuve, atît de comodă părinților ca să demonstreze odraslelor că n-au vocație artistică, Jean nu se putea împiedica să nu sufere. Acest băiat rezonabil, neconsolat fiindcă își păstra mereu luciditatea și integritatea, niciodată stăpînit de mînie, de dragoste, de egoism sau de curaj, cunoscător al amărăciunii datoriei împlinite, suferea ca de o patimă. Pînă acum Jacques și cu el erau egali : bogăția, viața ușoară, particula de noblețe, relațiile domnului de Boissy, mașina nu constituiau superiorități : cel mult avantaje ale întîmplării, ale nașterii, deci neglijabile. Fericitul echilibru fusese rupt : talentul și munca sînt superiorități reale, ce țin de individ, nu de clasă, deci intolerabile. Singur, fără concursul familiei sau al banului, individul Jacques înfăptuise ceva de care Jean nu era capabil. I-ar fi iertat talentul dacă, la rigoare, ar fi fost neglijent, trîndav, indiferent, fustangiu, dacă și-ar fi înecat darurile în fel de fel de fleacuri sau dacă s-ar fi irosit prin bisericuțele literare. Dar el muncise ! Munca îl irita cel mai mult. Nu se putea obișnui cu ideea că prietenul lui avusese acest curaj. Se tot întreba prin ce alchimie un tînăr bogat poate să conceapă că există lucruri mai importante ca distracția, că există lucruri austere cărora le sacrifici tot ceea ce pare celor mulți vrednic de urmat, și spre care își îndreaptă acțiunile : femei, lux, călătorii, ospețe. Nefericitul trăia drama democrațiilor în care viața socială este de nesuportat fiindcă se bazează pe merit, adică ești veșnic expus să vezi pe cineva care-ți era egal devenind superiorul tău și unde, ca urmare, prietenia nu e posibilă. De-acum înainte nu mai putea încăpea prietenie între el și Jacques. Cele cinci sute și mai bine de pagini ridicau între ei un zid mult mai înalt ca cel care în Vechiul Regim separa un țărănoi de un gentilom. Era trist, de o tristețe copleșitoare, ca atunci cînd dai peste o boală. Culmea necazului : degeaba îi spusese Nadinei că lectura e plicticoasă și suspina periodic, cu jumătate de

glas : „Ce peltea !“, sau dădea din cap a resemnare, ea nu se lăsă convinsă de aceste maimuţăreli. Citi cartea şi o găsi foarte bună, nu fiindcă aşa era, ci fiindcă dorea să fie şi pentru că simţea în atitudinea soţului ei ceva necurat, care o rănea.

Ea a insistat să-l invite la masă. Jean ar fi preferat să-şi asasineze nestingherit prietenul. Mereu ghinioane ! O dată în viaţă avea şi el de făcut o treabă murdară şi atunci cu un martor pe cap ! A invocat diverse obiecţii, dar poziţia lui era slabă căci nu putea să dezvăluie adevăratele motive (pe care, dealtminteri, nu şi le mărturisea nici lui ; totul se afla cuprins într-o roşiatică ceaţă pătimaşă). În plus, nu puteai să o contrariezi pe Nadine fără să rişti : nasul şi buzele i se subţiau, fruntea i se încreţea, chipul i se împietrea, făcea pe posomorîta, fenomene de care Jean se temea ca de ciumă, căci fusese obişnuit de la maică-sa şi dădu cu consternare peste ele şi la nevastă. De fapt, Nadine voia să-l primească pe Jacques aşa cum se cuvine, căci el emana o influenţă binefăcătoare, iar prezenţa lui o însufleţea. Îi era drag fiindcă îl cunoscuse înainte de căsătorie şi persoana lui se asocia în mintea ei cu dobîndirea fericirii. L-a plăcut de la prima întîlnire, reacţie surprinzătoare dat fiind că era o femeie care, din gelozie, îl făcea pe soţ să se certe cu prietenii. Dar Jacques avea el ceva misterios care captiva sufletele sensibile. Nici Nadine, nici soacra ei n-au rămas indiferente la această virtute. Ea îi ierta totul : că e bogat, că e cel mai bun prieten al soţului ei, că le făcea servicii, că era cinic şi ironic, ba chiar şi unele durităţi verbale, ceea ce era meritoriu pentru o persoană ieşită din mica burghezie, unde eşti mai atent la formă decît la conţinut.

Încă un dineu ! va ofta cititorul. Dumnezeule, ei bine, da ! Mesele constituie o parte importantă a vieţii, mai ales a vieţii moderne, cînd lumea munceşte şi în consecinţă nu dispune în timpul zilei de momente favorabile sentimentelor. La dineu, în timp ce mănînci, se hotărăsc lucrurile serioase. Nadine se lansă în burgheze splendori culinare. Pregătise un sufleu, ruladă de carne, mazăre, cinci feluri

de brînzeturi şi nenumărate dulciuri. Băuturile curgeau. Ne amintim ce figură făcuse Jean la un alt festin în onoarea lui Jacques, cel pus la cale de doamna Pousselet cu trei ani în urmă : era tot atît de stînjenit şi mofluz, în plus avea aerul furios al unuia care acceptă o acţiune respinsă de conştiinţă. Nici Jacques nu venise tocmai bine dispus. Ce însemnau toate mofturile şi toate ezitările lui Jean ? Cu două zile înainte chiar i se păruse ciudat la telefon.

— Cum ai găsit-o ? îl întrebă deschis. Merge sau trebuie s-o refac ?

Dar celălalt, în loc să răspundă că e beat de admiraţie, aşa cum cerea o elementară politeţe, s-a refugiat în cuvinte vagi de genul :

— Am să-ţi spun. O să vorbim liniştiţi poimîine. Am cîteva remarci. Ai să vezi etc.

Aceste reticenţe nu anunţau nimic agreabil. Să te duci să te insulte la domiciliu ! Jacques porni către ei cu sentimentul unei leoaice care-şi va vedea puiul sfîrtecat. Îl înfuria mai mult grosolănia lui Jean. Zău că nu i-ar fi stricat să fie puţin ipocrit ! Adorabila practică a ipocriziei atît de nedrept injuriată ! E mai mult decît un omagiu adus de viciu virtuţii ; la urma urmelor, e un semn de consideraţie, o mărturie a respectului, o formă a mărinimiei. Oamenii care se fălesc cu sinceritatea sînt, în fond, nişte orgolioşi şi mitocani. Din fericire, îi veni în minte detestabila părere a domnului de Boissy despre Jean : îndeobşte părinţii se înşală totalmente cînd judecă prieteniile şi iubirile copiilor. Hai, curaj ! Înseamnă că acest Pousselet nu-i chiar atît de negru ! La masă s-a simţit bine datorită Nadinei care era mulţumită de realizarea ei. Ea nu s-a lăsat rugată ca să-i spună ce carte formidabilă a scris, cum a devorat-o, cît de „densă e", cum nu „se diluează deloc" şi multe alte complimente care, deşi puţin originale, îl flatară pe autor, ce îşi exprimă gratitudinea înfulecînd rulada şi degustînd lămîiosul. Nadine îl contempla cu afecţiune. Felul lui de a fi îi inspiră o încredere ciudată ; avea convingerea că e un prieten pe care poate să conteze în împrejurări grave şi de la care

poate să se aştepte numai la lucruri bune. Se întîmplă ca femeile să lege asemenea prietenii pure cu unii bărbaţi peste capul soţilor, ca şi cum ar fi văzut în ei ceva solid, un bun-simţ ce soţului îi lipseşte. Are loc astfel un soi de căsătorie a caracterelor, în care iubirea nu intervine, şi de aceea durează uneori toată viaţa. Să nu uităm că, din iniţiativa Nadinei, ea şi Jacques s-au tutuit din prima clipă. Ea se întorcea din cînd în cînd spre Jean, ca să-l dezgheţe puţin, să scoată o amabilitate, dar el rămînea mut, crispat, sau abia schiţa un zîmbet constipat. Vedea el bine cîtă furie se acumula împotrivă-i : Nadine n-are să-i ierte cu una cu două că i-a ratat petrecerea cu mutra lui. În orice altă împrejurare, perspectiva represaliilor l-ar fi speriat, dar în seara aceea patima îl domina. Cartea lui Jacques nu era bună şi trebuia să i-o spună, să-l pună în gardă ; era o problemă de onoare. Pe cînd ceilalţi doi sporovăiau, glumeau, rîdeau, dădeau peste cap pahare de vin, el se delecta cu o poveste lamentabilă dar clarificatoare : ca întotdeauna era singurul care ştia ce e bine şi ce nu ; va face un lucru curajos şi ingrat, se va comporta cu o duritate sănătoasă, ca un adevărat prieten, va pune fierul roşu pe rană ; şi nu numai că nimeni nu-i va fi recunoscător, dar va mai avea de suportat scena nevesti-sii şi furia amicului. Bietul Jean, ale cărui mobiluri generoase rămîneau veşnic necunoscute, travestite de o fatalitate derizorie în perfidie sau stîngăcie ! Se înduioşă de soarta lui şi se mai învioră puţin. Paralel, în alt compartiment al spiritului, îşi zugrăvi un tablou diferit, dar prezentînd subtile corespondenţe cu această stare sufletească. Jean Pousselet — adversarul speţei umane, plana departe, în înălţimi ; nu se afla la masa din sufragerie, ci în aerul rarefiat de la mari altitudini, însoţit de prezenţa în acelaşi timp liniştitoare şi deznădăjduitoare a îngerului cel rău. Insidios se strecura în conştiinţă ; se îndoia asupra acţiunii proiectate : să fie oare atît de necesară şi de salutară ? Dar cum să ieşi din ea ? O pregătise prin vorbe, prin expresia feţei, printr-o anume dispoziţie a inimii. Nu putea da înapoi. Şi era greu de înfăp-

tuit ca o datorie. Să renunțe ar fi fost o lașitate. Și dacă ar renunța ? Toată lumea ar fi mulțumită. Atmosfera s-ar destinde și el s-ar liniști. Fericirea, prietenia, înțelegerea învăluiau din nou strada Demours. „Ar fi prea simplu !", își zise în sine, frază funestă ce și-o spun invariabil oamenii care vor să facă ceva de care vor pătimi primii. O forță de neînvins îl împingea. Să fie oare destinul, și așa să se manifeste ? Să fie oare ziua aceasta fixată din vecii vecilor ca ultima zi a prieteniei dintre Jean și Jacques ? Avea impresia că 90% din spiritul său se află în tenebre, că multe explicații excelente, care în condiții normale l-ar fi uluit și l-ar fi împiedicat să se chinuiască astfel, rămîneau sub obroc. În această obscuritate interioară strălucea doar o minusculă flacără de nepătruns ce se cerea stinsă cu orice preț.

— Bun. Nu-ți place cartea. E clar ca bună ziua. De asta ești așa de morcovit. Dă-mi manuscrisul și am terminat. Nu e atît de grav.

Uf ! În sfîrșit se trecea la acțiune ! Jean, care de mai bine de un ceas stătea pe jeratic, simți cum revine la viață împreună cu armele lui obișnuite : zeflemeaua, șotiile, ironiile, împunsăturile (lansate cu un gest comic). Ah ! Domnul de Boissy a descins pe strada Demours să zdrobească lumea cu superioritatea lui, trebuia să vezi ce caz face de ea ! Ce caraghios e animalul ăsta cocoțat pe piedestalul celor cinci sute de pagini ! Trebuie dat jos, și încă repede. Jean își luă o figură gravă :

— În nici un caz nu poți publica așa ceva, zise el pe un ton serios, gustînd în sinea lui efectul.

Jacques se miră foarte de rezonanța acestui sfat : nici mînie, nici decepție ; i se părea doar că se închid în el niște porți, așa cum marinarii zăvoresc pereții etanși ai unui cuirasier cînd aud semnalul de alarmă. Dineul se sfîrșise ; se duseseră să ia loc în salon. Nadine strîngea masa fredonînd într-un neobosit du-te-vino.

— Hai, spune, i se adresă Jacques, privind în jos.

Jean mai pălăvrăgi timp de cincizeci de minute. Blestematule ! Ne-ai tras pe toți pe sfoară ! Totuși, cinci

sute de pagini pentru o glumă, e cam mult, nu crezi ? Toată truda asta pentru nimic, ce *bluff !* Nu e chiar rău de tot. Oricum mai bun ca porcăriile care se publică azi. Şi cînd te gîndeşti că eşti putred de talentat. „Dar nu eşti tu." De la tine aşteptam *altceva.* Jean înşiră cîteva formule ingenioase : „Un roman-fluviu nu e neapărat o carte mare" ; „această povestire subţire capătă o grosime cam factice", „nu e o carte groasă, ci obeză". Nuanţă ! „Carte obeză" îi place ; reia expresia de patru ori. În fond, eşti derutat fiindcă nu găseşti în carte nici o necesitate profundă ; „nu iese din măruntaie, ori aşa trebuie să scrii, nu eu o spun". Cuvîntul *cerebral* nu se lăsă aşteptat. Jean înfieră cerebralitatea ce prosperă în detrimentul măruntaielor, şi a trebuit să cadă de acord că Jacques era un cerebral : în loc să creeze o operă de imaginaţie, puternică, senzuală, animală, debordînd de sevă, n-a compus la urma urmelor decît o ciudăţenie literară. Amuzantă, interesantă, de acord, dar care n-aducea nimic nou. Dealtfel, Jacques nu e un romancier. Este evident un moralist. Judecînd după înţelegerea lui Jean, nu prea era de invidiat să fii moralist, chiar şi „în tradiţia secolului al XVIII-lea".

Puterea unui discurs e imensă, mai ales asupra celui ce-l ţine. Vorbind, Jean se convingea cît de fundate sînt obiecţiile lui. Rar se simţise într-o asemenea vervă, ceea ce spunea era tot mai ironic, mai ascuţit, mai pătrunzător. Îşi privea prietenul cu maliţie, dar nu fără afecţiune. Aparent, Jacques primea foarte bine această corecţie frăţească ; cufundat în fotoliu, trăgînd din pipă, zîmbind binevoitor. Din cînd în cînd, Nadine venea cu cafea sau coniac, întreba dacă totul merge bine, arunca o privire neliniştită şi dispărea apoi la treburile ei. Însufleţirea tardivă a soţului nu i se părea de calitate, dar oricum era mai bună decît mutra bosumflată dinainte ; ar fi rămas siderată să afle că, alături de ea, se pregătea un fel de dramă, că în acel moment două vieţi unite de şaptesprezece ani se înstrăinau.

Sorbind cafeaua, Jean introduse tema *dibăciei.* Prea e dibaci, prea e şiret sub o aparentă naivitate ! Un cititor

mai neavizat s-ar lăsa dus; dar el a detectat imediat „sforile", „subtilitățile cam groase". Lucrarea era plină de locuri comune și de idei de-a gata, care la prima impresie epatau pentru că autorul avea arta de a le îmbrăca în *paradoxuri*. „Nu-ți cunoșteam acest robust bun-simț", zise ironic. Bunul-simț al lui Jacques a fost pe rînd jovial, profund, răutăcios și jalnic. După Jean era „o marfă perisabilă". E periculos „să te crezi Flaubert cînd nu ești decît Bouvard și Pécuchet". Variantă : „Te iei drept Diderot, Stendhal, Proust, și nu ești decît d. Perrichon sau d. de la Palice".

— Scuză-mă, spuse persiflînd, m-ai făcut adesea să mă gîndesc la confratele meu Clément Vautel de la *Journal*; și el, în felul lui, e un moralist, dar un moralist pentru portari.

Sănătatea morală a lui Jacques părea să-i provoace o repulsie extremă. Îi zugrăvi, zîmbind cu amărăciune, portretul, așa cum apărea în carte : sigur de sine, petrecăreț, sănătos la minte și la trup, judecată categorică, privire nobilă, idei clare, verb facil ; hotărît lucru, era ultimul romancier contemporan cu o conștiință împăcată. Și această conștiință împăcată îl supăra cel mai mult pe Jean. Cum poți în 1937 să fii scriitor fără să „te simți vagamente vinovat de ceva" ? Cum poți să „ignori cu superbie" suferințele oamenilor, nazismul, războiul din Spania, concediile neplătite, problema cocioabelor insalubre, cursa înarmărilor ?

La acest punct al diatribei, Jacques își scoase pipa din gură, ca și cînd ar fi vrut să intervină, apoi trase din nou. O pipă e un instrument foarte util în discuție : îl reduce oarecum la tăcere pe cel ce o folosește. În spatele vălului de fum, Jacques se gîndea la tot ceea ce i-ar fi răspuns cîndva lui Jean. L-ar fi pulverizat. Ar fi izbucnit o controversă suculentă cum au mai avut ei destule pînă atunci. Concedii neplătite, cursa înarmărilor ! Adevărate prostii ! De ce nu Războiul de o sută de ani ? Ca imbecil, cam în acea epocă se plasa Pousselet. Și infect, pe deasupra, cu poveștile astea despre locuri comune, dibăcie, Clément

Vautel. „Pe cinstea mea, a luat-o razna — e ciudat !“ Ideea de a-i respinge gogoşile, îl obosea din capul locului. La ce bun ? Se gîndi : „Ia te uită, îmbătrînesc.“ Şi aşa era : cu un an înainte, era un tînăr care nu fuma pipă, care se apăra cu străşnicie cînd îşi vedea principiile atacate, care argumenta pînă în pînzele albe şi se simţea bine aşa. Iar acum puţin îi păsa. În faţa cocoşului înfuriat, el avea o sută de ani, înţepenit într-o seninătate de patriarh, închis în sine, cu o înţelepciune de stîncă albită de eroziuni care nu se mai teme de o aversă. Dealtfel, chiar avea impresia, tolănit cum era în fotoliu, că e greu şi insensibil ca o piatră. Ba avea chiar o stranie bucurie pe care complimentele nu i-ar fi procurat-o. Perfidiile lui Jean, rănindu-l puţin, inspirîndu-i doar o uşoară indispoziţie, l-au făcut să-şi dea seama că pielea-i devenise dură ca aceea de rinocer, şi că nimic n-ar putea vreodată s-o înţepe. Pe vremea cînd scria romanul, cînd se lupta cu el, fără alte arme în afara voinţei şi inimii, fără alt ajutor, făcuse ucenicia singurătăţii, dar credea că va putea ieşi din această singurătate, că odată cu terminarea operei va reintra în viaţa obişnuită, cu prietenii, cu simplitatea obişnuită a lumii. Datorită lui Jean înţelegea că solitudinea nu-l mai părăseşte pe cel ce a ales-o odată, că e condamnat să nu se mai încreadă decît în el însuşi. În cîteva minute se contură, definitivă, a doua meditaţie. Între el şi lume se înălţase un zid: grijile-i se izbeau de el ca de o stîncă. Trăgînd din pipă, Jacques îşi zise cu plăcere că de acum nici o tristeţe nu va mai putea să pătrundă pînă în adîncul sufletului, pînă în acel sîmbure unde se naşte desperarea.

— Sînt bucuros că remarcile mele nu te supără, căci lucrul cel mai important nu ţi l-am spus încă. E în legătură cu paginile aşa-zis tragice. Ştii, cînd te referi la Faust.

„E ciudat, se gîndi Jacques, încă nu mi s-a adresat cu *sărmanul meu bătrîn.*“

— Sărmanul meu bătrîn, tragicul nu-i de tine. Eşti un băiat prea cumsecade pentru ca universul tău moral să nu fie la fel de străin de Faust ca şi o sufragerie Henri II unei adunări de vrăjitoare pe Brocken !

Foarte satisfăcut de această ucigătoare lovitură, Jean uită că-l comparase deja cu Clément Vautel. Îl compară cu Dumnezeu, fiindcă se considera un Dumnezeu, omniprezent, omniscient, atotputernic, nelăsînd în operă nici un detaliu în umbră. Pentru cititor e obositor cînd nu-i lași ici, colo să-și facă și singur o idee. Jean, entuziasmat, se simțea transportat de sinceritate și de bunăvoință. Își spunea în sine că execută un număr magnific. Deveni locvace. Repetă de trei-patru ori același lucru. În sfîrșit ajunse la cuvîntul irezistibil al judecătorilor literari : *lungimile*. El, cu ochii lui de linx, zări lungimi la tot pasul. La început, la mijloc, la sfîrșit, lungimi în descrieri, lungimi în imagini, în caractere, în dialoguri, în digresiuni (mai ales aici), în filozofie. Era sensibil la lungimi ca un antisemit care suspectează pe oricine-i iese în cale că ar fi evreu, fie el țăran din Millevaches sau negru din Congo. Toate aceste lungimi îngreunau lectura.

— Păcat, dovedești adesea că ai talent, gust, inteligență. Uită-te, de pildă, la pagina 209 sînt cîteva fraze admirabile, poate cele mai frumoase din toată cartea.

Ca să ne rezumăm, ce mai, trebuia să muncească serios. Jean îl sfătui să reia cartea, să o scrie din nou. Sau, poate, mai bine să o încuie într-un sertar și să scrie alta. Ceva scurt, un eseu de moralist, de exemplu, mai potrivit cu turnura spirituală, cu preocupările, cu suflul lui Jacques. E bine să-ți cunoști limitele, să stai în banca ta. Un mic eseu reușit face mai mult ca un mare roman ratat. Și apoi, romanul e un gen epuizat, ca să nu spunem un gen mort. Nu d. de Boissy îl va învia.

— Și acum să intrăm în detalii, zise Jean pe un ton avid.

Umpluse zece pagini cu adnotări. Le scoase din buzunar și începu să le citească. La pagina cutare, rîndul x era o stîngăcie, dincolo o metaforă absurdă, aici o greșeală de sintaxă, același cuvînt repetat la interval de două rînduri, un paradox tras de păr, un adevăr prim ; dincolo ceva și mai și, de neînțeles. Unele observații erau justificate, dar sărea peste cal denunțînd victorios ca improprii turnuri

îndrăznețe, propunînd clișee în locul unor admirabile găselnițe, complăcîndu-se în această postură în care-și dădea importanță. Jacques încerca pentru prima dată experiența atît de frecventă la artiști că nu trebuie să aștepți nimic de la oamenii care nu sînt de meserie, căci nu știu mare lucru, spun tot felul de prostii, inventă lucruri de care n-ai pomenit, nu văd ceea ce trebuie să vadă și, fie că sînt binevoitori, fie ostili, se simt obligați să presare la sfaturi care, dacă ai face imprudența să le urmezi, te-ar duce la dezastru. Bieți scriitori ! Să compui o carte e infinit mai greu decît să te îmbogățești în afaceri, să conduci o uzină, să cîștigi un meci de tenis, să fii prefect de poliție, ambasador, ministru ! și primul neavenit, care tace cu respect în fața unui instalator sau tinichigiu, își arogă dreptul să-ți spună părerea, să-ți spună că e prea lung, nenatural, că trebuie să reduci, că pasajul cutare este vulgar sau stîngaci. La naiba ! Ludovic al XIV-lea nu și-ar fi permis atîtea cu Molière !

— Amice, zise Jacques dînd din cap cu convingere, știu că ai nădușit. Jos pălăria !

— Atunci ești de acord cu ce ți-am spus ? întrebă Jean. Sper că nu te-ai supărat. E în interesul tău. Cînd am să scriu și eu un roman contez pe sinceritatea ta. Și să nu mă menajezi. Poftim, adăugă el întinzîndu-i cele zece pagini cu adnotări, ia-le. Ți-ar putea fi utile.

Jacques îi mulțumi cu efuziune. Părea un om atins de o baghetă magică. Zîna se numea Disimularea. Îl îmbrăcase în ipocrizie din cap pînă-n picioare. Era umilul, recunoscătorul, debutantul căruia i s-a făcut un neprețuit serviciu. Comedia a durat zece minute, iar Jean nu s-a prins. Cîștigase partida ; cartea nu va vedea lumina tiparului. Își oferi luxul unui nour de melancolie. Culmea înșelătoriei, se împăcă imediat cu sine : evenimentul îi justifica lovitura, îi dovedea că avusese dreptate să fie dur, nemilos. Acționase, de fapt, ca un prieten. Cînd Jacques plecă, îl îmbrățișă emoționat.

Ajuns în stradă, Jacques aruncă la primul coș de gunoi cele zece pagini cu note și se urcă în mașină. Era

unsprezece și jumătate. În cartier, o singură cafenea deschisă. Intră, luă o fisă și-i telefonă Annei-Marie care, la celălalt capăt al firului, îi răspunse cu o voce veselă. Auzind-o, se simți deodată bucuros. După trei ore de exil, își regăsea patria. O întrebă direct :

— Spune-mi adevărul, îți place cartea ?

— E formidabilă, pasionantă, plină de muzicalitate, răspunse Anne-Marie simplu. Ești un geniu. Așteaptă să mori și ai să vezi !

— Dormeai ? Te-am trezit ?

— Nu, nu dormeam. Și chiar dacă dormeam, ce are a face ? Nu mă amuză prea mult somnul ; să vorbesc cu tine e altceva. Și apoi sînt la dispoziția maestrului, mai ales cînd are îndoieli, fraierul !

— Te ador.

— Om vedea !

— Fără glumă. Vrei să-ți dau în scris ?

— O chestie, gen promisiune de căsătorie, poate, caraghiosule !

— De ce nu ? Salut, isteațo ! Vino mîine la mine pe la amiază dacă vrei țidula. Și dacă-ți convine, luăm masa în mahala !

Jean Pousselet a avut o noapte groaznică, la care se aștepta dealtfel, căci recunoscuse de cu seară simptomele furtunii conjugale. Mai întîi privirile furibunde ale Nadinei în timpul dineului, apoi fredonarea nepăsătoare pe cînd strîngea masa. Cunoștea el bine acest fel de a fredona, puțin artificial, prea insistent, prin care nevastă-sa voia să spună că punțile au fost tăiate, că se retrage în găoacea ei, că nu mai au nimic comun. În sfîrșit, felul în care și-a luat rămas bun de la Jacques nu lăsa umbră de îndoială asupra dispoziției ei. L-a sărutat, l-a felicitat, l-a copleșit cu drăgălășenii, i-a smuls promisiunea de a le da mai des un semn de viață, a manifestat o intimitate și o tandrețe exagerată. Și toate fără să acorde individului care îi era soț nici cea mai neînsemnată privire, întorcîndu-i spatele ca să arate clar că se desolidarizează de acest mocîrțan, că-l ignoră, că-l anulează cu disprețul ei. Mimica era dintre

cele mai ofensatorii. Jean hotărî să se considere ofensat. I se fac mutre, ei bine are să vadă ea ! Şi n-o să fie de glumă ! În materie de mutre el era expert ; poseda tehnica la perfecţie, avînd-o pe maică-sa timp de douăzeci de ani ca dascăl. Pentru prima dată de la căsătorie a avut un gînd filial, o secretă pornire de solidaritate cu doamna Pousselet : era sînge din sîngele ei, aparţinea aceleiaşi categorii de oameni asupra cărora se abate nedreptatea lumii, care sînt răsplătiţi pentru virtuţile lor cu ingratitudine; care poartă în suflet o rană de nevindecat. Ura lui faţă de omenire se redeşteptă. O înglobă şi pe Nadine care-l trădase, care se coalizase cu ceilalţi împotriva lui. Devenise martirul sincerităţii şi al datoriei.

Nadine se dezbrăcă fredonînd, cu ochii în jos, fără să scoată o vorbă. Se aşeză în pat cu o carte a cărei lectură o acapara sau se prefăcea că o acaparează. Jean nu exista. Era lăsat neantului. Rezistă el o jumătate de oră, dar îmbufnarea cere o forţă de caracter, o perseverenţă, o prostie în concluzie, de care el nu era capabil. Doamna Pousselet-mama avea în acest domeniu curajul eroilor antici, al fondatorilor de imperii ; el nu era decît un moştenitor degenerat, epuizat, prea inteligent şi prea sensibil. Se agită, oftă de cîteva ori, îşi contractă diafragma ; ezită să facă sau nu pe bolnavul ; în cele din urmă, renunţă şi o întrebă cu o voce schimbată :

— Ce e ? Ce ţi-am făcut ?

Era capitularea fără condiţii, dar trebuia să facă ceva mai mult ca să o dezarmeze pe Nadine. Ea tăcea mîlc. După care a enervat-o bine vreo cinci minute cu suspinele lui, făcînd pe miratul, declarîndu-i de cîteva ori că nu înţelege ce a apucat-o, că nu mai poate să suporte şi mai bine ar face să umble brambura pe străzi etc., ca s-o lase pe ea liniştită. Explozia îl surprinse prin violenţa ei. Nadine se făcu palidă de mînie, îl privi de parcă îi înfipse în ochi două pumnale, îi făcu o scenă cum scrie la carte. S-a purtat ca un mitocan, i-a ratat masa pe care o aştepta se cu atîta nerăbdare. Ar fi putut şi ea să se distreze să se simtă bine (doar nu i se întîmplă prea des) dar a făcut domnul ce a

făcut să calce totul în picioare. Ce i-a venit ? De ce i-a înșirat verzi și uscate lui Jacques, el, care e atît de rafinat și de amabil, cum că romanul ar fi așa și pe dincolo ! Mai ales că n-avea dreptate : e perfect, amuzant, veridic. Adevărul (destul de urît, să recunoaștem) e că Jean e invidios. Așa cum se întîmplă adesea, Nadine, vorbind, descoperea sentimentele reale, care, tăcută fiind, stăruiau într-o ceață. De aceea e periculos să ceri o explicație unui om care tace. A măsurat deodată toată mîrșăvia lui Jean. Invidiosul ! Asta era ! Pronunțînd cuvîntul îl și plasă în fața ochilor într-o lumină strălucitoare. Invidia e cel mai josnic dintre păcate. Să fii invidios pe Jacques, căruia îi datorezi totul, este mîrșav ! Jean se simțea torturat nu fiindcă fusese descoperit, ci dintr-o rațiune inversă : personajul descris și insultat de Nadine nu era el. El era nobil, generos, acționase împins de conștiință și nu-i fusese ușor ! Dovada : tot timpul mesei s-a simțit ca un nenorocit. Își lua cînd și cînd un aer ulcerat, striga, dar degeaba. O mare indignare de om cinstit îl cuprinse, dominînd-o cu greu, căci onoarea îți interzice să uzezi de forță împotriva unei femei pradă nervilor. Prefera să disprețuiască această dezlănțuire al cărei obiect era ; așa se comportă un bărbat. Zîmbi amar și, profitînd de un moment de liniște, emise pe un ton afectuos, un amestec de incertitudine, de josnicie, de falsă temeritate, ipoteza, dar e posibil ! că nevastă-sa e îndrăgostită de d. de Boissy. Nadine sesiză pe loc tripla intenție a acestei fraze imprudente : să o rănească, să o liniștească și să minimalizeze totul. Își ieși din fire. Fu cuprinsă de frenezia cailor, care, simțindu-l pe necuratul dînd tîrcoale grajdului, dau cu copita în stănoage. În fața unei asemenea desfrăbălate, lui Jean nu-i mai rămînea decît moartea.

— Dacă aș putea să crăp odată ! exclamă el într-un mod lamentabil.

Cu care scena se încheie. Nadine era prea tînără ca să rămînă cu totul insensibilă la o dorință atît de tragică și să vadă în ea o josnicie în plus. Furia i se risipi și începu să plîngă. Jean o consolă, mîndru de diplomația lui,

căci n-avea defel chef să moară. Gîndurile-i roiau în jurul unei anume Elyette Mercier, ziaristă la *Matin* ca și el, și care-i făcea avansuri. Dar el, delicatul, se făcuse că nu le observă.

A doua zi dimineața, Jacques expedie romanul prin poștă unui editor ales de el din motive puerile, sentimentale și rezonabile : era editorul lui Morand, Montherlant, Giono, Malraux, iar cărțile publicate la el aveau coperți frumoase. S-a ferit să corecteze greșelile autentice semnalate de Jean, în număr de patru. Deveniseră sacre ; le va menține pînă la ultima ediție antumă, și, cu ajutorul Cerului, vor trece în posteritate. La douăsprezece fix Anne-Marie sună. Iubirea, printre alte miracole, a făcut-o punctuală. Era plină de smerenie, ca de obicei, și sigură că Jacques vorbind de hîrtia iscălită nu făcea altceva decît una din glumele lui absconse, în care excela. Dealtfel a primit-o cu aerul lui obișnuit, adică o doză specifică de ironie, afecțiune, gentilețe, indiferență, pe care ea le cunoștea foarte bine și îi plăceau mai mult ca orice, fiindcă vedea în ele o mărturie a prieteniei. Efectiv nu făcuse nici o aluzie la telefonul din ajun. Era stilul lui de a aluneca astfel, pe negîndite, peste acțiuni în care lăsase impresia că se angajează, ignorîndu-le de parcă n-ar fi fost niciodată vorba de ele. Dar ce contează ; se obișnuise ; important era să fie cu el, să-l atingă, să-l îmbrățișeze, să glumească. O patalama iscălită, la ce bun ! Era ea omul să primească hîrtiuțe iscălite ? Jacques a condus-o cu Bugatti la „Bougival", loc renumit pentru faimosul restaurant. La desert scoase din portofel un plic pe care i l-a întins Annei-Marie, a cărei inimă începu, deodată, să tresare.

— Citește, aschimodie.

Minunată dispoziție și smerenia ! Nu te simți demnă de nimic, nu speri nimic și, deodată, cerul te copleșește cu binefaceri. Plicul tremura în mîinile ei ; îl rupse tot deschizîndu-l, căci era lipit, și citi aceste incredibile rînduri : „Subsemnatul de Boissy Jacques, tînăr de viitor, certific prin prezenta că dacă mă voi însura într-o zi (ceea ce totuși nu e sigur, nu trebuie să cerem prea

mult de la natura umană !) o voi face cu domnişoara Delanglade Anne-Marie, şi cu nimeni alta, pentru că ea bate bine la maşină şi, deşi tămîie în materie, este sensibilă la accentele clarinetului meu. Dealtfel, are şi ochi frumoşi.“

Ca şi Véronique Graslin, din *Preotul satului,* Anne-Marie simţi cum devine frumoasă. Nu se înşela : şi Jacques a fost frapat. Această rapidă metamorfoză o emoţionă pe Anne-Marie mai mult decît scrisoarea. Timp de cîteva minute a avut senzaţia că pe faţa şi pe trupul ei se operau alunecări de teren, că forma carnală era în mod subtil transformată. Între urîţenie şi frumuseţe, dacă priveşti cu atenţie. e o distanţă infimă : un milimetru de nas în plus sau în minus, o curbură imperceptibilă în obraz. o expresie uşor diferită a gurii şi trăsăturile devin deodată frumoase, graţioase. încîntătoare. E ceea ce s-a produs cu Anne-Marie. fără ca voinţa ei să aibă vreun amestec. În colţul ochilor apăru o lacrimă. Era gata să-i ia mîna lui Jacques şi să i-o sărute. dar se opri spunîndu-şi că nu e omul care să guste un asemenea gest, mai ales la „Bougival“.

— Hai. o ştergem. Ai acum ţidula. Eşti gata să mă aştepţi douăzeci de ani ? Asta-i întrebarea.

— Numai douăzeci ? îl întrebă Anne-Marie învăluindu-l cu privirea. Te subestimezi. Te voi aştepta pînă în vecii vecilor. Nu te grăbi.

S-au plimbat toată după-amiaza. S-au dus la Saint-Germain, la Versailles, au cutreierat în jurul Marelui Canal, au luat un ceai într-un local snob şi s-au întors în Paris noaptea. Cerul fusese acoperit ; căzuseră cîţiva stropi ; vîntul înţepa. Pe scurt, o reuşită completă. Jacques se simţea fericit dar nu spuse nimic. Această lungă plimbare cu Anne-Marie după dineul la familia Pousselet era Paradisul dobîndit după Purgatoriu. Din cînd în cînd o privea cu tandreţe şi se gîndea : „Am să mă-nsor cu ea pînă la sfîrşitul anului, e clar ca bună ziua, şi tot hazul e că pe deasupra voi fi şi încîntat. În cine să am încredere ? Şi eu, care aveam o vocaţie atît de frumoasă de celibatar !“ Se mai gîndea că nu-ţi alegi femeia vieţii tale, că o iei

cînd se prezintă și că viitorul, probabil, îți va da dreptate. Anne-Marie era legată de el prin tot soiul de fire misterioase. Cum s-a întîmplat ? O vom ști peste treizeci sau patruzeci de ani, cînd hazardul va deveni destin.

Cititorul poate să fie liniștit : nu-l vom plictisi povestind cu de-amănuntul cum a fost publicat Jacques. Totul, dealtminteri, s-a petrecut în modul cel mai plat, mai puțin romanesc : editorul a parcurs manuscrisul, a remarcat în viteză cîteva pasaje care l-au „prins". Indiferent, comitetul de redacție l-a aprobat pe patron. Nimic spectaculos, cu excepția unuia dintre membrii comitetului ce a manifestat entuziasmul unui căutător de aur care a descoperit o pepită trîmbițînd apoi numele lui de Boissy în toate cafenelele din oraș. Trebuie să scuzăm comitetele de redacție pentru indiferență : ingurgitează atîtea prostii, încît devin anorexici. Oricum, opera lui Jacques se distingea de ceea ce se numește în editură „manuscris curent" pentru ca și cei mai neatenți să nu-l remarce. Ceea ce n-a împiedicat să se amîne publicarea cu cîteva luni. Romanul a apărut doar în septembrie 1938. Puțina încredere ce se manifesta față de el îl întristă pe Jacques ; dacă ar fi avut mai multă experiență, s-ar fi felicitat. Răceala, ezitarea, încetineala sînt de bun augur : sînt premisele unei cariere fecunde și fericite. Nimic mai înșelător ca favoriții comitetelor de redacție, cei pentru care se dau peste cap să le înlesnească apariția, îi lansează cu reclame sforăitoare, îi recomandă cu fervoare reporterilor și librarilor ; tot acest entuziasm acționează ca un blestem : mai scriu o carte sau două, și gata ; devin sterili și toată lumea îi uită, ceea ce e trist. Cît îl privește pe Jacques, singurul detaliu ce iese din obișnuit e legat de contract. Ca mai toți confrații, l-ar fi semnat fără să-l citească, dar d. de Boissy l-a rupt și i-a dictat altul. Editorul a discutat ; d. de Boissy l-a îndrumat pe Jacques astfel încît, în cele din urmă, a obținut un contract ca după zece volume bine vîndute. Tranzacția a fost facilitată de faptul că era bogat și acest lucru se știa. Nu încerci un sentiment de rușine sau de regret dacă acorzi avantaje sau dai bani unuia care n-are nevoie. O faci cu plăcere.

Perioada care precede publicarea primei cărţi este foarte fericită pentru un scriitor. Trăieşte ultimele luni de obscuritate. Gloria străluceşte ca o fereastră luminoasă la capătul unui coridor întunecat. Înaintezi pe acest coridor alegoric pe pereţii căruia sînt reprezentate scene din existenţa de pînă atunci şi de la care îţi iei rămas bun. Miraj, de fapt, căci ai nevoie de cinci sau zece ani ca să ajungi la capătul coridorului, presupunînd că ajungi. Miraj cu atît mai perseverent cu cît scriitorii tineri au dublul orgoliu al talentului şi al muncii şi, datorită tinereţii lor, cred în dreptate. Cel puţin sînt mai aproape de copilărie, de vremea cînd erau răsplătiţi cu note bune sau cuvinte de laudă, cînd se străduiau la şcoală. Cel mai bun cititor al lui Jacques în acest an de aşteptare a fost tot d. de Boissy, şi el victimă, în felul lui, a iluziei lui Sainte-Beuve, adică mirîndu-se că vede o atît de firavă legătură între un fiu pe care îl cunoştea bine şi o carte ce părea scrisă de un necunoscut ; s-a resemnat însă gîndindu-se că poţi foarte des să fii surprins de propriii tăi copii. De obicei ai surprize neplăcute : cherubinul a pierdut la joc, a subtilizat nişte bani, a ajuns la şcoala de corecţie, a călcat un pieton cu maşina, s-a încurcat cu o tîrfă, dacă nu se sinucide din dragoste. Natura îi făcea însă d-lui de Boissy o surpriză plăcută. Recunoscu în ea un nou surîs al norocului în care credea şi, la drept vorbind, arareori i-a fost infidel în cursul existenţei lui. Talentul e la fel de misterios ca şi înclinarea pentru pocker sau propensia către cleptomanie. Cu Jacques a avut mînă bună, tot aşa cum a avut adesea, vînzînd lire sterline înaintea devalorizării lor, sau debarasîndu-se la cursul cel mai mare de „Tramvaiele din Şanhai“ sau de „pămînturile roşii“ care scădeau cu cincizeci de puncte în fiecare săptămînă. I-a făcut un compliment ingenios şi modest :

— Ce curios : descopăr acum că ai ochi şi priveşti lumea aşa cum e. Un tată are tendinţa să creadă că fiii lui sînt orbi, iar el e nevoit să-i traverseze prin viaţă ţinîndu-i de mînă, de parcă viaţa ar fi o stradă plină de maşini. Fiindcă te poţi vîrî în pielea oricui, după cît se

pare, încearcă să te pui şi în cea a unui tată care are revelaţia că micul lui orb vede mai bine ca el, ba vede chiar şi maşinile care vor trece peste zece ani !

Apoi a ratat raţionamentul prin consideraţii tactice plicticoase. După el, trebuia organizat un succes al neînţelegerii, altminteri ar risca zece ani de incomprehensiune.

— Reţine că nu e rău, deşi succesul e mai amuzant.

Reveni la vechea lui marotă să invite criticii la dineuri. La Paris lumea trebuie hrănită. Orice s-ar spune, recunoştinţa pîntecului există.

— La apariţie, romanul va fi înecat printre alte treizeci de cărţi scrise de nişte maţe-fripte. Criticii vor vorbi în primul rînd de tine, şi vor vorbi amabil, fiindcă îşi vor aminti cu plăcere de pulpa de viţel sau de ţigările oferite. Hrana şi tutunul de Havana costă scump. În Franţa sînt sacre.

— Nu doresc să se vorbească de mine amabil. Prefer să se vorbească serios.

— Eşti un prost ! Serios nu se vorbeşte decît de imbecili. Dacă nu se vorbeşte amabil, se va vorbi cu răutate, sau nu se va vorbi deloc. Hrăneşte-i.

— Nu. Revine prea scump. Îmi face mai mare plăcere să-mi mîngîi contul la bancă. Ştii că am economisit aproape şaizeci de mii de franci ? Într-un an. Îţi dai seama ? Pot să trăiesc cu ei încă cinci, dacă strîng cureaua.

— Nu, că nu-i întreg la minte ! Dă-mi capitalul şi ţi-l dublez în două luni.

— Mai bine mor ! exclamă Jacques rîzînd. Ai să fii mulţumit să-i găseşti la ciorap cînd te vei ruina cu prostiile tale de om de afaceri. Acum poţi să rîzi de mine : nu mai am chef să reuşesc, să fac o carieră, să am o situaţie mondenă, într-un cuvînt tot ce ţi-am înşirat acum doi ani. Mai ales nu mai am chef să mă dau peste cap să le obţin. Dacă vin de la sine, cu atît mai bine. Dar e ca şi cum mi s-ar face o reducere. Uite, tot ce doresc e să încep un alt roman. Restul mi se pare timp pierdut. Dacă n-am să scriu nimic în următoarele şase luni, ceea ce e posibil, prefer să nu fac absolut nimic decît să pregătesc succesul

cărţii de sub tipar. Aproape că nu-mi pasă ce se va întîmpla cu ea. Am scris-o. Mi-am îndeplinit misiunea. Vînzarea e treaba editorului.

— N-o s-o vîndă, replică d. de Boissy. Editorii ca şi industriaşii, specialiştii, tehnicienii, comercianţii nu-şi cunosc meseria. Trebuie s-o faci în locul lor. Într-un fel, dacă vrei să meargă lucrurile, trebuie să faci singur totul.

— Nu mă interesează dacă lucrurile merg sau nu. Literatura este o loterie, iar lozul ei cel mare e să fii citit după treizeci de ani de la moarte, cum spune marele Stendhal.

— Ia te uită ! dar obositor mai eşti. Te schimbi de la un an la altul. Cu tine trebuie să-ţi schimbi mereu armele. L-ai scos acum şi pe marele Stendhal, Dumnezeu ştie de unde, ca să-ţi dea idei ! Grea meserie şi cea de mecena ! Probabil că tu vezi lucrurile bine, tu cu Stendhal-ul şi cu loteria ta, nu eu, fiindcă eu spun lucruri rezonabile iar tu nişte idioţenii. O viaţă reuşită nu se face în mod rezonabil. Inconvenientul este că atunci cînd idioţeniile te vor duce la glorie, n-am să mai fiu printre voi, să te felicit. Am să încerc să-mi imaginez însă, înainte de a muri. Din fericire, afacerile merg bine.

Încîntător şi original la d. de Boissy este că nu spune niciodată că afacerile ar merge prost.

Un proverb latinesc pretinde că operele au destinul lor. Destinul începe devreme, de cum au fost terminate, dacă nu chiar înainte, şi furnizează autorilor interesante meditaţii. Cu ajutorul cărţii care nu era încă la tipar, Jacques a experimentat pentru prima dată că ceea ce doreşti multă vreme obţii prea tîrziu. Dumnezeu ştie dacă dorea să intre în lumea bună, despre care avea o idee poetică şi naivă. Datorită membrului din comitetul de redacţie care-l susţinea şi era cunoscut, a pătruns în lumea bună, căci îl găseau asemănător cu descrierile din Balzac şi Marcel Proust, ceea ce pe Jacques l-a lăsat rece. Cu doi ani mai înainte această migrare l-ar fi făcut nebun de fericire ; acum era o simplă formalitate. Cînd lucrezi la o carte nu-ţi dai seama că îmbătrîneşti mai repede ca cei-

lalți. În anul consacrat romanului se maturizase cît în doi ; fără să știe, depășise un număr de dorințe, de ambiții proprii vîrstei sau caracterului. Indiferența cu care a acceptat invitațiile a avut, evident, ca rezultat tot mai multe invitații. Așa merg lucrurile la Paris ; lumea e curioasă, vrea să vadă figuri noi de cum răsar, fiecare vrea să fie primul care să le prezinte. Într-un cuvînt, Jacques s-a transportat dintr-un univers în altul fără nici o emoție, ca un călător ce trece linia ideală care separă două națiuni, fără să însemne însă că noul mediu nu-i place. În 1937 se mai dădeau petreceri. Bogații nu se mulțumeau ca cei de azi să fie bogați ; voiau fast. Pe atunci s-a făcut simțită o oarecare strălucire a ultimilor ani ai Vechiului Regim, adică asistam la o înțelegere secretă a seniorilor și artiștilor. Jacques nu greșea cînd credea că invitații obișnuiți ai prinților sînt scriitorii. Aceasta era și opinia prinților, care aveau cu treizeci și cinci de ani mai puțin ca azi, deci mai multe mijloace financiare și deci posibilitatea de a avea la masă sau la castel oaspeți amuzanți. O trăsătură anume îl fascina pe Jacques : gustul pentru civilizația veche. Un Rohan, un Broglie, un Polignac, o Noailles, un Beaumont erau ei ceva mai șterși, dar asemănători celor din secolul al XVII-lea ; pe cîtă vreme burghezii sînt moderni, vorbesc doar de prezent și viitor, subiecte plicticoase la culme, dat fiind că prezentul înseamnă politică, iar viitorul, nimic. La artiști și la mondeni nu se vorbea decît despre trecut, cu o stupefiantă erudiție ; trecutul era pretutindeni, în conversație, tablouri, obiecte, mobile, moravuri, formînd o delicioasă școală a prezentului. Codul onoarei, ce se făcea simțit, nu ținea nici el de timpul nostru : te bucuri de toate drepturile cu condiția să nu fii vulgar și să ai talent. În fapt, moravurile nu erau mai libere ca la burghezi, ci doar mai pe față. Cu politețea e ca și cu îngenunchierea, grație căreia, după cum spune Pascal, sfîrșești prin a crede : douăzeci de ani de politețe desăvîrșită te fac mai inteligent și mai moral. Ajunge cu acest subiect. N-o să facem acum un studiu despre lumea bună pariziană, între cele două răz-

boaie. Cei care i-au aparținut au scris destule și au scris bine. Jacques, avînd o copilărie fără umilințe, destul de îmbelșugată, n-avea să-și ia nici o revanșă. A evitat astfel multe demersuri ridicole ce jalonează ascensiunea tinerilor săraci. Ultima ironie a destinului : ar fi putut să se bucure acum de aventurile visate cîndva și să constate că femeile lansate sînt mai puțin inatacabile ca altele ; dar n-a avut asemenea aventuri și n-a constatat nimic căci singura lui dorință era să o introducă pe Anne-Marie pretutindeni, tratînd-o cu un respect vizibil, ca să se știe ce reprezintă pentru el. O asemenea atitudine îndepărtează și pe cele mai insistente femei ; recunosc virtutea, seriozitatea, iubirea și rămîn de gheață. Dealtminteri, Anne-Marie îl onora. Volubilitatea ei era un adevărat pașaport. Persoanele de sexul ei îi acordau toate calitățile fiindcă-i lipsea singura care le-ar fi iritat. Ea se simțea fericită de aceste favoruri, gîndind că nimic nu-i mai prețios pentru o femeie ca prietenia celorlalte.

Editorii trimit criticilor, ziariștilor, comitetelor redacționale, clienților etc. buletine lunare sau trimestriale cu volumele în curs de apariție, însoțite de o prezentare și de „rugămintea de a insera“ fotografii ale scriitorilor, informații privind succesele editurii și anunțuri cu lucrările de sub tipar. Într-unul din aceste buletine primite la ziar și răsfoit distrat între două scrisori, Jean Pousselet, dădu la rubrica *Proiecte și descoperiri* de numele lui Jacques și de titlul romanului său. Prezentarea era agrementată cu locuri comune publicitare, de genul „încercarea de față e o lovitură de maestru“, „frescă puternică“, „delicatețea tonului“, „eveniment în viața literară franceză“, „sumă romanescă“, „ton insolit“ și alte vorbe goale. Redactorul notei (care nu era altul decît suporterul lui Jacques) exclama : „În sfîrșit un roman-roman !“ formulă folosită pe atunci ca să îmbii cititorul, și termina la întîmplare printr-o profeție : „Iată un autor tînăr despre care vom mai auzi !“ Aceste clișee se înfipseră ca tot atîtea pumnale în inima lui Jean.

După dineul cu pricina nu și-a mai văzut colegul — să tot fi trecut vreo patru luni. Nadine, care o dată sau de

două ori pe săptămînă punea funestul dineu pe tapet, sfîrşi prin a-l convinge că Jacques n-a înghiţit să i se sfîrtece opera. Nu era normal ca un om atît de bine crescut să dispară ca el. Era ceva la mijloc ; Jean îl rănise. Ştia că putea să se laude c-a făcut isprava ! S-a certat cu „un prieten minunat", un tip de prima mînă, un frate, mai mult ca un frate, şi totul pentru ce ? Să spunem lucrurilor pe nume : din pură meschinărie. Şi plîngea ! În faţa acestor atacuri, Jean ofta, nega, exalta nobila lui concepţie despre prietenia care-i interzicea minciunile din complezenţă, minimaliza afacerea. Nu, Jacques nu fusese rănit. Îl cunoştea, totuşi, mai bine decît ea. De Boissy şi cu el aveau din copilărie obiceiul să-şi spună totul, fără menajamente. Dacă nu poţi fi sincer cu un prieten, cu cine atunci ? Nadine, cu dialectica ei violentă de femeie, avea arta de a-l pune pe Jean în situaţii dificile, de a-l menţine într-o stare de culpă universală. Ea exploată pînă la epuizare presupusa supărare a lui Jacques. De fiecare dată cînd i se întîmplă să-i placă şi ei un prieten de-al lui Jean, gata, face el ce face să-l dea deoparte. Şi viaţa ei care nu e prea veselă : menaj, cumpărături, bucătărie, un soţ care-şi petrece jumătate din zi şi din noapte la ziar, şi ca unică distracţie soacra, marţea la prînz ! Jacques de Boissy era raza de soare care-i lumina existenţa. Exploata cu acelaşi brio şi tema ingratitudinii : dacă Jean avea o meserie convenabilă, se datora familiei de Boissy, şi iată care-i mulţumirea ! Jean, fidel fanatic al dogmei incomunicabilităţii oamenilor nu răspundea nimic în faţa acuzaţiilor. Dacă şi-ar fi recunoscut vina, dacă de bunăvoie şi-ar fi mărturisit adevărata intenţie, ar fi calmat-o pe Nadine într-o secundă. În fond, o asemenea recunoaştere e mobilul scenelor familiale, din care ne dăm seama că Nadine îl iubea cu adevărat şi, fără să fie pe deplin conştientă, dorea răscumpărarea lui. El însă mai bine s-ar fi lăsat tăiat bucăţele decît să recunoască o iotă. Atunci păstra o tăcere de martir sau se risipea în declaraţii optimiste şi alinătoare cum face un guvern slab care vrea să convingă poporul că totul merge bine cînd totul merge prost.

Stările colerice periodice ale Nadinei au avut un dublu efect asupra lui. Au trezit mai întîi spiritul de contradicţie,

adică au înăbușit în găoace puținele regrete pe care le-ar fi putut avea pentru gelozia lui față de Jacques și l-au împăcat definitiv cu conștiința. În al doilea rînd l-au convins că Jacques era efectiv furios pe el și că-și manifesta nemulțumirea nedînd nici un semn de viață. Toate astea îl plictiseau. De ce să fie supărat pe el ? Ce a făcut la urma urmelor ? A fost dur, e adevărat, dar cu o intenție lăudabilă. De ce or fi oamenii atît de susceptibili ? Jacques îl dezamăgea : îl crezuse mai *fair play*. Acum îl disprețuia. Ce mai, nu-i decît poetastru ca atîția alții, umflat de vanitate literară, incapabil să primească adevărul în față fără să se îngălbenească. Ce om mic ! Adevăratul ingrat nu e Jean, ci scriitorașul ăsta ofensat care a uitat că cea mai nobilă prietenie e cea cu chipul sever. Treptat, a ajuns la certitudinea că dacă îl va convinge pe Jacques să renunțe la carte, îl ferește de ridicol, deci îi face un serviciu. O să-și dea el seama într-o zi, după ce o să-i treacă supărarea. Jean nu se grăbea ; el era puternic și plin de îngăduințe față de slăbiciunile omenești, era deasupra acestor mizerabile accese de furie. Dovada superiorității : se gîndise adesea să facă primii pași, impuls cu atît mai meritoriu cu cît după regulile de bună purtare e de datoria invitatului o asemenea politețe. Dar în acele momente, parcă anume, nu avea la îndemînă un telefon.

Buletinul editorului însufleți vechea patimă ce se diluase în reflexii, pînă la urmă agreabile. Își dădea acum seama că Jacques își bătuse joc de el, că nu ținuse seama de părerea lui, exprimată, totuși, foarte energic. Într-un cuvînt, Jean era cel acoperit de ridicol. Suferea acum groaznic. La interval de patru luni se redescoperi în aceeași stare de spirit în care îl cufundase lectura romanului.

— Ce ipocrit ! spuse el în șoaptă, pe un ton atît de amar încît domnișoara Elyette Mercier, care lucra *vis-à-vis* de el, ridică ochii întrebînd :

— Cine-i face mizerii puișorului meu ? Ia descarcă-ți inima, iubitule, povestește-mi cine te-a supărat ?

De povestit nu putea, n-ar fi riscat o relatare subtilă ca cea a raporturilor lui cu d. Jacques de Boissy, dar intervenția colegei, sporindu-i durerea, îi trezi ceva asemănător

ideilor maniace ale soților încornorați care vor neapărat să afle și cele mai neînsemnate detalii despre nefericirea lor. Domnișoara Mercier lucra la rubrica literară ; prezenta avant-premierele, cu alte cuvinte cărțile ce urmau să apară luna următoare, culegea ecouri despre scriitori, pronostica premiile Goncourt și Fémina, lua interviuri laureaților etc. De aceea era *persona grata* în editurile pariziene, unde-i cunoștea pe toți, și unde nu i se refuza nici o știre. Avea douăzeci și șapte sau opt de ani, era nostimă, durdulie, destul de elegantă, dezghețată și uneori spirituală. Jean îi aruncă peste masă fatalul buletin. O rugă să meargă la editor să afle data exactă la care de Boissy predase manuscrisul.

— Ce te interesează ? îl întrebă Elyette, în timp ce parcurgea notița consacrată operei lui Jacques. Recunoaște, pare să nu fie rea.

— E o porcărie. Am citit-o. Iată ce a ajuns să se publice ! Trebuie și bieții editori să-și ție zilele ! Halal literatură !

— De fapt, ce vrei, îl întrebă domnișoara Mercier, să-ți critic amicul ? S-a făcut, iubitule. L-am aranjat !

După două zile a venit cu informațiile. Jean avu astfel confirmarea (căci se așteptase) că observațiile lui inteligente și la obiect au trecut pe lîngă Jacques fără să-l atingă, ba chiar, culmea rușinii, l-au determinat să se grăbească. Devotamentul cu care i-a puricat manuscrisul n-a servit la nimic. Ce afront ! Deși nu putea admite una ca asta, se înroși tot cînd domnișoara Mercier i-a dat raportul, ceea ce nu-i scăpă unei persoane atît de istețe :

— Dragul meu, nu știu ce ți-a făcut tipul, dar e o prăpastie între voi. Las' pe mine. Te răzbun eu. Să-mi spui de nu ți-o plăcea cum ți-l aranjez !

— În nici un caz. Să nu te atingi de el. Din contră. Să-i faci o cronică scăldată în superlative. Eu te rog.

Acest răspuns sublim îl umplu de fericire. Triumfase. Hotărît lucru, avea un suflet nobil. Era superior lui de Boissy care, de ciudă, a dat fuga la editor, superior Nadinei care-i atribuia mobiluri josnice. Răspundea răului cu binele. Era calomniat din toate părțile, dar el, pe tăcute,

din umbră, urma totuși calea îngustă a onoarei. Elyette îl privi cu ochi mari :

— Chiar nu mai înțeleg nimic.

Beat de propria-i noblețe, Jean își oferi luxul unei explicații cinice : strict interzis să te atingi de Boissy ; articolul va fi masacrat ; e un prieten al patronului. Dealtfel era singura explicație pe înțelesul Elyettei. Jean își spunea în sine că dacă ea ar fi bănuit ceva, i s-ar fi părut de un absurd covîrșitor. Toată ziua a fost vesel, aluziv, inspirat în jocuri de cuvinte și calambururi, a scris pentru a doua zi un articol pentru care a fost felicitat timp de patruzeci și opt de ore, a perorat cu vervă despre o grevă la uzinele Peugeot și l-a sărutat pe amîndoi obrajii pe șeful de la informații, un mucalit și jumătate deși purta barbă, pince-nez, guler fals și pantaloni cu dungi. Elyette îl privi de mai multe ori cu admirație. Seara, în drum spre casă, se opri la Pou, unde se ruină devorînd gustări rafinate. Cum nu mai avea de lucru la ziar, se hotărî să nu se mai întoarcă la redacție. Îi propuse în schimb Nadinei să meargă la cinema. În seara aceea a iubit-o mult și a vrut să-i facă plăcere. S-au dus la un cinematograf șic de pe Champs-Elysées, unde au văzut o comedie cinematografică americană intitulată *D. Smith pleacă la Washington* pe care au găsit-o „foarte îndrăzneață și inteligentă". S-au întors acasă pe jos spunînd tot felul de nimicuri plăcute. Jean se simțea atît de bine încît se trezi de cîteva ori sărind pe trotuar de bucurie. Tristețea nu-l cuprinse decît a doua zi.

D. de Boissy a murit în 25 mai 1938. Se afla în castelul său de pe Loiret. După prînz se urcase să-și facă siesta. Pe la patru după-amiază, valetul l-a găsit întins pe canapea, vînăt, cu ochii și gura deschise, aproape rece. Această moarte discretă, neprecedată de o boală mai mult sau mai puțin sîcîitoare era în maniera lui. De cînd Jacques începuse să guste durerile și roadele plictiselii, venea din cînd în cînd să petreacă *week-end*-ul sau cîteva zile la castel, loc de care ar fi fugit ca de ciumă între optsprezece și douăzeci și cinci de ani. Anne-Marie juca și ea un rol în această nouă preferință : o invita cînd doamna de Boissy,

cînd Jacques, iar vizitele îi erau preţioase din diverse motive lesne de închipuit. În plus, ca mai toate femeile, avea nevoie de natură, iubea viaţa la ţară şi mai ales locurile acelea bogate, frumoase, vechi, unde se bucura şi de confortul de la Paris. Minunatul cuvînt „logodnă" n-a fost rostit niciodată, dar se înscriau în filigran momentele fericite trăite de ea la castel unde era tratată ca un om al casei. De 25 mai 1938 ea nu se afla la castel, dar Jacques era acolo, să spunem, din fericire, căci nu şi-ar fi iertat să nu fie prezent în ultimele clipe ale tatălui. După valet, el a intrat primul să-l vadă. Un straniu parfum de violete dăinuia în cameră, ca şi cum moartea lăsase o dîră în drumul ei. Durerea începu cu o stupoare, ca o rană pe care abia o simţi. Îi stăruia în urechi vocea acestui om ţeapăn ce nu mai vorbea. Doamna de Boissy n-a plîns, n-a avut nici o criză de nervi ci a stat tot timpul alături ţinînd în braţe haina din *tweed* cu care d. de Boissy se îmbrăca de obicei la ţară. Jacques descoperi o iubire nebănuită care în suferinţa lui îl consolă.

E o tradiţie ca oamenii de afaceri să moară ruinaţi. Dacă ar fi murit cu cincisprezece zile mai devreme sau mai tîrziu, ar fi lăsat milioane soţiei şi copiilor. Aşa însă, au fost obligaţi să vîndă totul, inclusiv castelul care era ipotecat. Ipoteca data din 1932 ; într-o zi cînd avea nevoie urgentă de bani îl cedase fără să-l mai răscumpere ; pentru bărbatul acesta, prin mîinile căruia treceau milioane, treizeci de mii de franci nu contau. Studiind şi clasînd hîrtiile puteai să urmăreşti o existenţă de jonglerii, de joc de zaruri, de *bluff*, de lupte cîştigate fără gloanţe, doar prin strategie. Avea ceva napoleonian care-l împingea în fiecare săptămînă spre victorii şi înălţa imperii care durau patru luni. Cititorul e rugat să scuze o metaforă prelungită : d. de Boissy cîştiga partidele ţinînd în mînă fie o cvintă roaială fie o pereche de şeptari. A murit într-o zi cînd n-avea decît o pereche de şeptari cu care ar fi făcut minuni, dar altuia nu-i era de nici un folos. Deşi Jacques şi-a dat seama că nu va moşteni nimic şi că doamna de Boissy risca să aibă încurcături, se simţea înduioşat. În felul lui, d. Boissy era un artist. Operaţiile

lui financiare aveau un stil propriu, îmbinare de îndrăzneală, abilitate, intuiție, logică, violență. Le executa ca un pictor, care atacă tabloul într-un mod neașteptat iar dificultățile întîlnite, cu o virtuozitate superioară. De aici și complicitatea lui cu fiul care manifesta facultăți analoge în domeniul literaturii.

Moartea e mai puțin tristă la cei bogați fiindcă prilejuiește diverse activități : să te ocupi de succesiune, deci de notar, să cazi de acord în privința partajului, să organizezi funeralii în raport cu situația defunctului etc. Doamna de Boissy a avut în vedere pînă și cele mai neînsemnate detalii din datorie și instinct de conservare. Tanti Gêne a venit imediat la Paris, n-a lăsat-o o clipă singură, inventînd fel de fel de fleacuri ca să-i umple ziua. Ea reducea nenorocirea la amănunte ; secătuia astfel tragedia prin placiditate și realism.

Nimeni și nimic nu suscită atîtea devotamente ca rechinii bătrîni. A ieșit la iveală că d. de Boissy, care avea nenumărați adversari, avea și admiratori sau recunoscători, care au sărit imediat în ajutorul familiei. Domnișoara Pigeon, secretara, a dovedit un atașament demn de un servitor de altădată. Cunoștea toate dosarele d-lui de Boissy, secretele, tainițele, creanțele. Prin ea, au dat de cîteva resurse foarte utile, care altminteri ar fi rămas ascunse. Copiii Boissy, deși n-aveau nevoie de nimic și de aceea puteau să fie revendicativi, s-au arătat eleganți : i-au lăsat mamei toți banii. Unica sumă ceva mai consistentă rămasă de pe urma d-lui de Boissy erau economiile din ultimii trei ani făcute de Jacques. Pînă la urmă, subvenționarea unui artist a fost cea mai serioasă și mai sigură investiție a acestui geniu al finanțelor ! Jacques oferi totul d-nei de Boissy și mătușii care două zile s-au luptat să-l oprească, arătîndu-i contul la bancă și actul de proprietate al familiei Ponchettes, cu alte cuvinte dovedindu-i că au unde să se retragă. D-na de Boissy a expediat costumele d-lui de Boissy societății „Saint-Vincent-de Paul“, a dat trei sferturi din rochiile ei de la Lucien Lelong cameristei, care s-a arătat încîntată deși rochiile erau urîte, a reziliat contractul de închiriere a apartamen-

tului de pe Henri-Martin, a împărțit copiilor cele mai frumoase mobile, pe celelalte le-a vîndut și a plecat cu tanti Gêne la Nisa. Această retragere precipitată și irevocabilă aducea cu cea a unei regine văduve ce părăsește capitala pentru a nu stînjeni cu nimic noul guvern. Într-adevăr, nu vroia să-i stînjenească pe copii căci rămînînd, s-ar fi simțit obligați să o viziteze, să o invite la masă, să o ajute într-un fel. Or, ideea de a deveni obiectul unor asemenea griji o înnebunea. Iar tanti Gêne parcă n-a așteptat decît acest moment. Din cînd în cînd își mai trăda bucuria că în sfîrșit o poate păstra numai pentru ea. Avea aerul agitat, preocupat, al unei persoane care duce o comoară.

Moartea fulgerătoare a unui om ce trage sforile multor interese provoacă, evident, o serie de drame care însumate pot degenera în catastrofe. Cînd Napoleon cade, împreună cu el cad foarte mulți. La o scară mai mică, s-a întîmplat un lucru analog și cu d. de Boissy. Vestea morții lui a întristat și neliniștit lumea financiară unde, totuși, era temut ; pesemne însă că oamenii insuportabili, după treizeci sau patruzeci de ani devin indispensabili. Un lucru similar se poate observa și în politică. Confuzia s-ar fi resorbit de la sine dacă, după dispariția împăratului, s-ar fi descoperit un imperiu solid, înfloritor, în ordine. Dar s-a constatat cu consternare că imperiul nu era decît un decor sau mai degrabă o mașinărie de neînțeles care s-a blocat de cum n-a mai fost de față inginerul să o pună în funcțiune. Autoritatea d-lui de Boissy era atît de mare încît dacă manifesta o simplă curiozitate sau bunăvoință față de o societate abia creată, ea reușea, vindea toate acțiunile, iar cota îi creștea vertiginos. Imediat după moartea lui, mai multe asemenea societăți, deși serioase și cinstite s-au dezumflat ca un balon, majoritatea acționarilor importanți debarasîndu-se din prudență de un mare număr de titluri. O acțiune cotată la Bursă cu o sută de franci scăzu în două săptămîni la cincizeci. Aceste operații au ruinat numeroși deținători sau speculanți cărora anunțul decesului d. de Boissy în rubrica mondenă din *Figaro* nu le sugeraseră absolut nimic și

dormeau liniştiţi. Ziarele financiare începură să vorbească de „crahul lui de Boissy", formulă care a agravat lucrurile, dînd o tentă cu totul nejustificată de necinste, de tripotaj, de manevre dubioase, care a precipitat procesul. Bursa a luat înfăţişarea unui furnicar debusolat la care recurge în împrejurări grave. Crahul lui de Boissy apăru în rubrica economică din *Temps* apoi în informaţiile celorlalte cotidiene. El deveni o anecdotă pariziană tratată de unii la modul ironic, de alţii pe un ton compătimitor. Trebuie să spunem că expresia „crahul lui de Boissy" suna bine ; în puţină vreme era pe toate buzele ; lumea o rostea cu plăcere. La înmormîntarea d-lui de Boissy, în vechea şi cenuşia biserică Saint-Honoré-d'Eylau, din piaţa Victor Hugo, au fost de faţă aproape o mie de persoane şi un morman de coroane împodobite cu fraze recunoscătoare şi sfîşietoare. Dacă ceremonia ar fi avut loc cincisprezece zile mai tîrziu, nu s-ar fi văzut atîtea flori şi nici a douăzecea parte din această asistenţă.

Jean Pousselet nu-şi închipuia că i se va cere să scrie un articol despre crahul lui de Boissy. În acelaşi timp se felicita, căci era o problemă delicată, dar şi regreta fiindcă subiectul îi convenea de minune. I se încredinţa tot mai des articolul zilei pentru care, ce-i drept, avea un condei formidabil : uşor, picant, abil, natural ca un desen de Gavarni. Publicul gusta însemnările lui unde găseai o doză de răutate, de subînţeles, de conformism, necesare pentru a te bucura la Paris de reputaţia unui om de spirit. Primea, dealtfel, o corespondenţă destul de bogată, fapt semnificativ şi de care Jean era tare mîndru. Singurul inconvenient : trebuia să aibă de fiecare dată o idee nouă. În unele zile actualitatea este complet inutilizabilă ; în alte zile mintea e pustie ; să scoţi douăzeci de rînduri e ca şi cînd ai avea de escaladat Everestul. Într-o seară cînd se storcea fără să găsească nimic de exploatat din notele agenţiilor, din faptele diverse sau politice, din situaţia internaţională, redactorul şef îl chemă la el în birou. Jean se duse degrabă, bucuros că e smuls din supliciu. Redactorul-şef îi ţinu o predică foarte gravă din care reieşea că ziarul *Le Matin* nu consacrase nici un cuvînt crahului

lui de Boissy, din cauza relațiilor amicale ale patronului cu defunctul; această eleganță îl onora pe patron dar afacerea de Boissy continua să figureze printre *news*, iar ziarul nu-și putea permite luxul să o rateze. Era vorba de conștiință profesională. Un ziar e un serviciu public; trebuie să impui tăcere sentimentelor, să-ți îndeplinești meseria cu eroism. Într-un cuvînt, patronul cedase vocii rațiunii. Redactorul-șef se gîndise că d. Pousselet era cel mai indicat să scrie articolul *nuanțat* așteptat de la un mare cotidian obiectiv. Nuanțat dar ferm, căci la urma urmelor, să recunoaștem, afacerile bănești nu prea miros a bine. Jean se simțea întotdeauna cuprins de dragoste și exaltare cînd cei puternici se interesau de el, îi încredințau o misiune, îi acordau încredere, îi permiteau să se afirme. Însemna că el există, că ocupă un loc în societate. În acele clipe se simțea cuprins de un zel fanatic. Ar fi descins și în Infern pentru *Le Matin*. S-a gîndit o secundă că ar fi ultima persoană care ar avea dreptul să scrie ceva despre d. de Boissy, dar n-a stat în cumpănă: precumpănea rațiunea de Stat. Nu trebuia să dezamăgească un excelent redactor-șef care-i vorbea cu o încîntătoare nonșalanță, aproape de la egal la egal, care l-a invitat să ia loc, i s-a adresat „dragul meu", l-a tratat ca pe un personaj important. Era îmbătat. Avea impresia că urcase deodată treptele scării sociale.

— Gîndește-te douăzeci și patru de ore, îi spuse redactorul-șef. Un asemenea articol e dificil, delicat. Trebuie să fie ireproșabil. Numai dumneata poți să-l scrii. Va apărea poimîine. Poți să renunți la articolul de azi.

N-a fost nici dificil nici delicat. De cum s-a întors în redacție, luă o hîrtie și condeiul îi alergă iute, cu o abundență care-l făcea să se simtă în al nouălea cer. Gata! o foaie! a treia! Rareori avusese mintea atît de clară, găsise formule atît de spontane. A demontat mecanismul crahului ca pe un ceasornic; literalmente vedeai imoralitatea manipulării banilor, familii cinstite rămînînd fără acoperiș, săraci călcați în picioare, iar cei avuți ieșind basma curată ca întotdeauna. Nu uitase o anume privire a d. de Boissy în timpul întrevederii lor pe strada Taitbout.

Era o uitătură ce venea de departe și de sus, privirea unui biolog la o bacterie, a unui faraon la un felah ; ca să spunem totul, era privirea unei brute insensibile la farmecul d-lui Pousselet. Se simțise cîntărit de acest pitecantropus. Pe moment, emoționat de a se vedea în prezența unui domn atît de considerabil, fu cuprins doar de o antipatie trecătoare și neputincioasă, care a dispărut repede în fața chilipirului de a fi angajat la *Matin ;* și totuși, privirea aceea s-a cuibărit undeva în memorie, ca un cancer nedureros. Dar iată că deodată cancerul se redeșteaptă și în aceeași clipă el, Jean, se vindecă. Vai de cei care comit greșeala de a-l subestima pe remarcabilul Jean Pousselet ! De Boissy făcuse această greșeală ; destinul l-a pedepsit. Dar nu era de ajuns. Jean avea să-și ia revanșa ; în șase fraze a făcut o schiță distrugătoare a financiarului nostru, ieșit dintr-o dramă de Becque sau Mirbeau, a acestui burghez atît de respectabil în aparență dar vai, nu și în realitate ! După care, spălat, potolit, urcă pe înălțimile filozofiei și ale moralei, încheind pe un ton grav.

O neobișnuită prudență îl reținu să urce imediat la direcție ca să i se admire opusul. Recitindu-l pentru a treia oară, s-a temut ca nu cumva nevastă-sa să-l găsească prea dur. Era mai bine ca înainte de a-l publica să i-l dea să-l citească. Această sinceritate i se păru o frumoasă trăsătură de caracter. Împături foile, le puse în buzunar și porni spre casă.

Nadine era în cămașă de noapte. Îl întîmpină cu un zîmbet îmbietor și cu o bună dispoziție dintre cele mai ademenitoare ; dar Jean avea prea multe griji ca să guste minunatele clipe. Deși ea se îmbufna progresiv și vizibil, el nu se putu abține să nu-i povestească destul de prolix aventura din seara aceea. Se insistase atîta, pur și simplu i se forțase mîna ca să scrie articolul despre crahul lui de Boissy. După o lungă rezistență s-a lăsat înduplecat. A acceptat doar la gîndul că dacă el refuză s-ar adresa altuia care cine știe cum îl va denigra. El atenua defectele. Ținînd seama de situație, textul lui era cum nu se poate mai moderat ; știu că-l îndatorează pe Jacques etc.

— Uită-te, îi zise cu căldură, întinzîndu-i paginile. Judecă și tu.

Se așternură momente de tăcere. Jean a avut plăcuta surpriză să constate că Nadine, ridicînd capul, nu părea defel supărată. Se așteptase la o ceartă, la obiecții, la o scenă, mai știi de ce sînt în stare femeile ? Dar nu ; trăsăturile Nadinei nu ofereau nici o modificare arhitecturală provocată de reprobare sau contrarietate ; sprîncenele nu se mișcară, gura nu se țuguie, ochii nu străluciră a furie. Uf ! Numai privirea părea străină. Privirea misterioasă a unui om care a luat o hotărîre. Ea s-a mulțumit doar să-i ceară să șteargă ici, colo, cîteva fraze. Întîmplarea făcea să fie și cele mai reușite, mai usturătoare ; dar, văzînd că scapă ieftin, Jean s-a grăbit să se supună. Ea l-a mai sfătuit să-i trimită lui Jacques o carte poștală ca să-l avertizeze, să se explice, să-și decline responsabilitatea, să atenueze lovitura pe care prietenul său avea să o primească. Lui Jean nu-i trecuse prin minte una ca asta ; i-a declarat că e o excelentă idee, de care va ține negreșit seamă a doua zi de dimineață. Se culcară. Jean gustă imediat din somnul meritat. Pe la ora patru, întorcîndu-se pe partea cealaltă, pe jumătate adormit, i se păru că aude un hohot, apoi pe nevastă-sa ștergîndu-și nasul.

— Ce ai ? o întrebă cu un glas somnoros. Ai răcit ?

— N-am nimic, mulțumesc, răspunse Nadine. Culcă-te. Ai biruit.

Scrisoarea lui Jean, aproape la fel de lungă precum articolul, dar pe un ton mai puțin aprins, ar fi neliniștit și pe cea mai încrezătoare persoană. Se desprindea o demnitate și o noblețe încît nu puteai să nu bănuiești că articolul cu pricina era o josnicie fără seamăn. Exercițiul epistolar a avut asupra lui Jacques un efect ciudat : l-a cufundat într-o duioasă visare amintindu-i că d. de Boissy prevăzuse că Jean va mușca într-o zi mîna care l-a hrănit ; într-un fel primea un omagiu ! Nu vom susține că i-a fost recunoscător d-lui Pousselet fiindcă, postum, i-a dat cîștig de cauză tatălui, totuși această idee l-a salvat de penibila tristețe provocată de o mîrșăvie la care nu te aștepți. Mototoli scrisoarea, o aruncă la coș, apoi o ri-

dică, o netezi şi o puse printre celelalte scrisori de condoleanţe. Era, totuşi, un document de păstrat, un fel de curiozitate estetică, utilizabilă eventual — scriitorul nu lasă nimic să se piardă — ca să ilustreze o peripeţie dintr-un roman.

Articolul nu dezminţea promisiunile scrisorii, ceea ce s-a putut constata a doua zi. Se întindea pe două coloane din prima pagină, încadrat într-un chenar artistic. Citindu-l, Jacques a fost mai mult mirat decît dezgustat. Cum nu comisese nici un act murdar, cum avea sentimente simple în ciuda spiritului său complicat, nu reuşea să discearnă pe ce cale morală, în urma cărei înlănţuiri logice, un om a cărui elementară onoare îi cerea să fie loial, alegea trădarea (cu plăcere chiar : se vedea din verva articolului). Aşa cum am mai spus, epiderma lui se îngroşase. Dacă ar fi fost vorba doar de el în articol nu i-ar fi păsat, dar era vorba de d. de Boissy, de reputaţia şi memoria lui, subiecte sacre. „Iată-mă în postura Cidului. Imposibil să nu-l cotonogesc pe d. Pousselet.“ Îşi închipui scena într-un mod realist : mai întîi o pereche zdravănă de scatoalce, apoi cîteva lovituri judicioase şi, ca încheiere, una zdravănă în fund, totul, fireşte, în public, adică la *Matin*, în prezenţa redactorilor, a curierilor, a dactilografelor şi, cu ajutorul Cerului, a lui Bunau-Varilla însuşi. Operaţia nu prezenta nici o dificultate ; s-ar desfăşura fără impedimente, maiestuos. Jean nu s-ar apăra căci, deşi o oarecare îndrăzneală intelectuală nu-i era străină, nu strălucea însă prin curajul fizic. Jacques îl şi vedea, în închipuire, ridicînd cotul ca să se apere ; îl auzea exclamînd : „Ce te-a apucat ? E nebun ! Mă atacă, opriţi-l !“ Sînt cuvintele pe care la treisprezece-paisprezece ani Jean le strigase în curtea liceului Janson, pe cînd un tip dintr-a IV-a B, din cine ştie ce motiv obscur, i-a ars o mamă de bătaie. Jacques, atunci, i-a venit în ajutor, păruindu-se în locul lui. Amintirea în loc să-l înflăcăreze îl potoli. Nu afli nici o consolare cînd loveşti un laş ; e mai degrabă o încercare suplimentară. Sînt zile cînd efectiv ai impresia că eşti închis într-o hazna din care nu poţi scăpa decît făcîndu-te vidanjor. Cît de comod ar fi fost să lase în

grija judecății de apoi și a scribului misterios care în viața de dincolo, în marea carte a dreptății va înscrie cu litere de foc, în coloana „Trebuie" articolul de neiertat privind crahul lui de Boissy ! Justiția imanentă e alibiul celor leneși. „Iată o afacere hotărîtă. Mîine la amiază sînt la *Matin*. Pînă la douăsprezece și zece am isprăvit." Își aminti că Stendhal printre maximele indispensabile unui tînăr, recomanda să nu lase să-i scape prima ocazie de a se duela, și zîmbi. Pe la nouă, se auzi telefonul : îl căuta căpitanul Lacassagne.

— Tocmai voiam să te sun și eu. Închipuie-ți că am de dat cuiva o palmă. Vrei să mă însoțești ? Ai să-mi spui dacă m-am purtat cum trebuie, dacă n-am pus, adică, prea mult zel.

Căpitanul îi declară că se așteptase la o asemenea invitație și că va fi încîntat să vină. Jacques îi propuse să se întîlnească la douăsprezece fără cinci pe bulevardul Poissonnière. Căpitanul îl întrebă dacă să vină în uniformă. Problema era spinoasă. În cele din urmă optă pentru costumul civil.

Pe la zece își făcu apariția Anne-Marie. A venit pentru prima oară neanunțată, ceea ce dovedea gravitatea situației. Era clar, după aerul ei grijuliu, tandru, nefericit, că citise ziarul. N-a făcut totuși nici o aluzie, căci Jacques părea inabordabil și ea știa ce-nseamnă asta. Îi dăduse cu cîteva luni în urmă o lecție ciudată și subtilă care i se întipărise în minte : stăteau de vorbă cînd, deodată, începu să-i curgă sînge din nas. A stat o vreme cu capul întins, și-a tamponat nasul cu batista care se umplu toată de sînge. Jacques nu se opri din conversație. Insensibilitatea sau indiferența lui au surprins-o. După două zile le-a considerat admirabile : Jacques o învățase astfel că sînt anumite slăbiciuni, anumite momente jenante pe care trebuie să refuzi să le vezi, chiar dacă îți sar în ochi. E o politețe pe care o datorezi celor dragi. Un individ oarecare s-ar fi dat peste cap, ar fi adus pansamente, un lighean cu apă, ar fi făcut din țînțar armăsar ; Jacques anulase incidentul. Așa anula fără îndoială tot ceea ce risca să impieteze imaginea celor apropiați inimii lui. Articolul lui

Pousselet constituia un eveniment mai important ca o hemoragie nazală, dar, după chipul lui Jacques își dădu seama că trebuie să-l trateze în același mod. Anne-Marie scoase din poșetă hîrtia de la Bougival și o vîntură :

— Îți spune ceva ? îl întrebă pe cel mai natural ton. Vrei să te însori ? Dacă nu ți-e prea silă, firește. Mă gîndeam în dimineața asta că am un chef nebun să mă numesc doamna de Boissy, sau tînăra de Boissy.

— În dimineața asta ?

— De ce nu ? replică ea hotărîtă.

— Vii la țanc, draga mea, zise Jacques, crispîndu-se. Am primit chiar acum o scrisoare de la domnișoara Pigeon, secretara tatii, care mă înștiințează că n-am o lescaie, și totul argumentat pe șase pagini pline de cifre.

— Nu văd legătura.

— Chiar ții neapărat să mănînci răbdări prăjite ?

— Absolut ! Se spune că sînt mai gustoase decît icrele negre. Cel puțin așa pretind cunoscătorii.

— De acord, toantă mică ! Tu ai vrut-o. Să nu vii să mi te plîngi peste patruzeci de ani.

— Vrei să-ți dau în scris ?

Și zicînd acestea izbucni în plîns, se aruncă în brațele lui, îl sărută cu patimă. Printre lacrimi avea accese de rîs, gîndindu-se că și-a petrecut șase sau șapte ani din viață sperînd un mare mariaj, că și-a bătut capul să facă o partidă bună, că întreaga familie Delanglade născocise proiecte sublime, și că, pînă la urmă, s-a căsătorit din dragoste cu cineva sărac lipit pămîntului al cărui nume era defăimat în presă iar ea nu mai putea de fericire. Ce invenție minunată și destinul ăsta ! Nimic nu e neprevăzut ; știi dinainte tot ce-ți va aduce viața, deși nu încetezi să cauți altceva ; dar viața îți dă cu forța ceea ce-ți revine, și ajungi să înțelegi că e mai bine așa. Anne-Marie, de pildă, cu toate himerele ei, fusese convinsă că nu va ajunge bogată, nu va avea niciodată șase mantouri de blană, bijuterii de milioane în sipet, o droaie de servitori, dar nu prevăzuse totuși că lipsa acestor bunuri îi va aduce o asemenea mulțumire, o împăcare profundă, optimistă cu ea însăși. La unsprezece, Jacques o rugă să plece

fiindcă avea un drum de făcut. N-au suflat o vorbă despre articolul d-lui Pousselet.

Căpitanul Lacassagne şi Jacques au apărut împreună în faţa impunătoarei intrări de la *Matin*. Era senin şi cald : o frumoasă zi de primăvară pariziană cu miros de ozon şi murdărie de cîine.

— Arta bătăii e pe cale de dispariţie, zise Lacassagne. Cînd te gîndeşti la frumoşii pumni ce răsunau în Paris prin 1912, te cuprind regretele. Vezi tu, dragul meu Jacques, am să-ţi fiu întotdeauna recunoscător că m-ai asociat în această expediţie.

Jacques avea aerul unuia pus pe fapte mari încît, atunci cînd întrebă de d. Pousselet, portarul se grăbi să ridice oprelişti : nu ştia dacă persoana se află în birou, pe cine să anunţe ? Jacques nu se legitimă şi-l avertiză că dacă în două minute nu e înapoi, o să caute singur animalul cu pricina. Căpitanul îşi luă o înfăţişare tot atît de ursuză. Portarul în faţa celor doi gentlemeni inflexibili ca dreptatea, mirosi că afacerea-i albastră. Era un francez obişnuit, convins că nu trebuie pentru nimic în lume să te bagi în treburile altora, căci te alegi cu buza umflată. Totuşi, mai puternică decît înţelepciunea naţională a fost plăcerea de a vesti cuiva un necaz. Cu atît mai mult cu cît era vorba de d. Pousselet, un îngîmfat care credea că s-a ajuns, nu dădea bună ziua, îi trata pe cei mici de parcă ar fi avut rîie, în schimb cu patronii numai zîmbete şi miere. După ce i-a asigurat pe cei doi că se va întoarce ca vîntul, alergă în redacţie unde mesajul explodă ca o bombă. Jean nu se gîndise că Jacques va veni la ziar să facă scandal ; luat pe nepregătite se înroşi tot şi strigă :

— La dracu !

— Are să-ţi ardă cîteva, remarcă sarcastic un coleg.

— Riscurile meseriei, zise cu înţelepciune un altul.

Se produse o învălmăşeală. Se sculaseră cu toţii în picioare spunînd care glume, care sfaturi. Incidentul era savuros. Jumătate din cei de faţă, contrariaţi de ascensiunea d-lui Pousselet la *Matin*, gustau acum din plin incidentul. Cealaltă jumătate se pregătea să se amuze,

stare sufletească puţin propice compasiunii. Domnişoara Elyette Mercier, fiind femeie, deci solidară şi curajoasă, sugeră să facă un front comun în faţa invadatorului. Mai mult, trebuiau mobilizate planţoane pentru a-l flanca afară. Dar vestitorul le spuse că e prea tîrziu, că dealtfel inamicul nu era singur, nu părea să fie indulgent şi că putea să apară dintr-o clipă într-alta. Jean, din roşu cum fusese, deveni palid şi simţi cum încep să-i tremure picioarele.

— Dar nu ţin să-l văd ! N-am nimic să-i spun tipului. O şterg. Spuneţi-i ce vă taie capul, că sînt în străinătate, să fac un reportaj, orice...

Nimeni n-a condamnat această reacţie jalnică. Dimpotrivă, a părut firească pînă şi Elyettei.

— Ai dreptate. Nu-i nevoie să fii de faţă. Ne ocupăm noi de el, fii fără grijă. Ascunde-te un sfert de ceas.

Jean ieşi cu grijă, asigurîndu-se să nu fie sub focul inamicului şi alergă pînă la cea mai apropiată uşă. Era toaleta. Năvăli într-una din cămăruţe, trase zăvorul şi se aşeză. Sfertul de oră nu mai trecea. Îi păru rău că nu şi-a luat nimic de citit. Totuşi continuă să tremure. Ar fi tremurat mai dihai să fi ştiut că la cîteva secunde după dispariţia lui, Jacques şi Lacassagne îşi făcuseră intrarea în redacţie.

După învălmăşeală se aşternu liniştea. Ziariştii se uitau cu curiozitate la anacronicul personaj care cerea satisfacţie pentru onoarea-i pătată. Cum o să se termine melodrama ? Ţinuta lui, care nu era a unui pricăjit, le-a inspirat de la început o oarecare stimă, întărită de expresia hotărîtă a feţei. Adresîndu-se Elyettei ce se afla în prima linie, îi spuse cu un zîmbet amabil :

— Ce păcat că d. Pousselet nu e aici. Sîntem prieteni din copilărie. Ne cunoaştem de la opt ani. Ştiţi, desigur, că datorită tatii, prietenul d-lui Bunau-Varilla, a intrat la ziar. Presupun că d. Pousselet se va întoarce numai după ce voi pleca. Cu atît mai rău. Am să vă las cîteva cuvinte pe care veţi avea bunăvoinţa să i le daţi.

Se aşeză la masă scriind cu litere mari : „Bon pentru o pereche de palme. Căutaţi la domiciliul d-lui de Boissy,

strada Varenne." Întinse foaia neîmpăturită Elyettei care o citi și care, pentru prima dată în viața ei, răspunse intimidată :

— Mulțumesc, domnule.

— Bună ziua, domnișoară. Am petrecut clipe frumoase. E interesant să vizitezi un ziar. Omagiile mele d-lui Bunau-Varilla.

Cu chipul sever de parcă ar fi prezidat Curtea Marțială, Lacassagne făcu stînga împrejur. Jacques îl urmă, realizînd o ieșire nu lipsită de insolență. Tăcerea a mai stăruit o vreme în redacție, apoi cu toții izbucniră în rîs.

— Ce pramatie ! zise la întîmplare redactorul de la ultimele știri, dar aprecierea lui pripită, lipsită și de convingere, nu se bucură de adeziunea unanimă. Adversarii lui Jean, bucuroși să afle că briantul lor confrate s-a comportat cu binefăcătorul lui ca un om de nimic, și-au exprimat o castă dezaprobare. Ceilalți, deși obișnuiți cu scepticismul și zeflemeaua, găseau că demersul lui de Boissy-junior avea stil : nu vezi în fiecare zi un spectacol așa de pitoresc. Căzuse pe gînduri pînă și Elyette Mercier. Jacques produsese o vie impresie asupra ei : viril, epatant, la înălțime și nemaipomenit de frumos. Își aminti atunci de scena cu buletinul de cărți noi.

— Băieți, n-aveți decît să spuneți ce vreți, dar e un tip și jumătate ! Cînd o să-i apară cartea am să-i scriu o cronică de toată frumusețea. Chiar dacă nu face doi bani. Merită.

Pe scurt, din acest episod Jean n-a ieșit prea înnobilat. Dar s-au văzut altele și mai și în gazetărie.

Pe bulevardul Poissonnière, Lacassagne spuse :

— În Franța domnește azi plictisul fiindcă ne mulțumim cu simbolul lucrurilor. Trăim din aluzii. Mi se pare neliniștitor. E o formă de lașitate ce poate deveni periculoasă. Oamenii de la conducere fac o aluzie nu politică, și de aceea n-au nici o priză asupra lumii. Dacă am declara război, am face tot numai o aluzie și am fi bătuți. Să luăm cazul tău : iată o palmă dată și primită, lucru indiscutabil, numai că destinatarul nu era prezent.

— Sînt dezolat că te-am deranjat pentru nimic. N-aveam intenția să mă mulțumesc cu o aluzie.

— Știu foarte bine. Ești un om al altor vremi, dragul meu Jacques. Dar epoca e mai puternică : ai fost redus la aluzie. Cel puțin bilețelul te-a răcorit nițel ?

— Da de unde ! aș fi preferat, bineînțeles, cotonogeala. Dar nu fi așa de pesimist. La urma urmelor un cec nu înseamnă un sac de bani ? Aș mai vrea să-ți cer un serviciu, căpitane, adăugă Jacques. Vrei să-mi fii martor peste cincisprezece zile ? Mă însor. Îți garantez că logodnica va fi prezentă. D-na de Guivre ne va face poate onoarea să te însoțească ? O să fie aproape o aluzie de căsătorie : nu vom fi mai mulți de zece.

Căsătoria lui Jacques de Boissy cu Anne-Marie Delanglade nu prezintă nici un interes romanesc. A fost modestă și de bun gust. Anne-Marie a luat-o ca martoră pe buna Geneviève, atenție care a legat-o pe servitoare de familie pentru toată viața. În dimineața ceremoniei, Jacques a avut surpriza să primească un pachet al cărui expeditor era d-na Pousselet din strada Guersant. Pachetul, frumos împodobit cu hîrtie de mătase și vată hidrofilă, conținea un fel de casetă complicată, fastuoasă, inutilă și de o extremă urîțenie : erau băuturile răposatului Pousselet, eroul de la Ypres, din care nu lipsea nici un strop. În cutia poștală a dat și peste o afectuoasă scrisoare semnată de Nadine, pe care Jean nu figura. D. Delanglade-tatăl era în haină, d-na Delanglade-mama avea o pălărie cu boruri mari. Cele două domnișoare se îmbrăcaseră în rochii roz cu volane. În familie domnea veselia, căci e plăcut să-ți măriți o fată fără zestre. Cei patru se arătau vrăjiți de ginerele și cumnatul lor care fusese cîndva una din cele mai frumoase partide din Paris și rămînea aureolat, în ciuda recentelor încercări. Perspectiva de a primi un tînăr în universul lor pe trei sferturi feminin le readucea la viață ca o transfuzie. Singura lor rezervă ținea de seriozitatea lui Jacques. Ziua le-a adus o revelație la care nu se așteptaseră : Anne-Marie devenise frumoasă. Dar au primit miracolul cu aceeași nepăsare cu care primeau loviturile soartei. Persoana cea mai sensibilă la frumusețea interioară ce lumina chipul Annei-Marie a fost doamna de Guivres, care-i zîmbea cu simpatie. Cele două femei au stat în cîteva rînduri de vorbă, se despăr-

ţeau şi se regăseau, se priveau de la distanţă cu interes şi curiozitate, atrase una de cealaltă ca două fiinţe ce bănuiesc că au ceva comun. Într-o seară, dintr-o confidenţă scăpată la întîmplare de d-na de Guivre şi relatată apoi de Anne-Marie, Jacques află că e „cel mai bun prieten" al căpitanului ; a remarcat atunci că şi Lacassagne e prietenul lui „cel mai bun" şi descoperirea îl emoţionă. Suferea mai puţin din cauza morţii tatălui, avînd totuşi sentimentul că nu-i e infidel.

La sfîrşitul lunii septembrie 1938, a avut loc la Paris o agitaţie despre care cîţiva cititori îşi mai amintesc poate, deşi asemenea evenimente, reputate ca istorice, se destramă ca ceaţa : Hitler, cancelarul Germaniei, care anexase Austria, pretindea acum o parte din Cehoslovacia. Franţa şi Marea Britanie, consternate în faţa acestui copil rău, îl certau ca două bunici care promit o bătaie bună dar sînt prea bătrîne sau prea sentimentale ca să i-o dea, şi se amăgesc că simpla ameninţare va fi eficace. Bunica Franţa, cu ochii în lacrimi, a mobilizat un milion de rezervişti, măsură terifiantă nu pentru nemţi ci pentru francezi. Titularii „Fasciculei 2" au fost invitaţi „să se prezinte de urgenţă fără să mai aştepte un ordin de mobilizare individuală". Întristat de acest Fascicol 2, Jacques se duse în gara de Est. Acolo s-a trezit într-o mulţime abătută care da peste cap vin negru. Era un asemenea haos încît nu a reuşit să descopere, oricît şi-a dat el osteneala, nici un tren care să-l conducă la destinaţia indicată pe livretul militar ; cu riscul de a fi decretat nesupus sau dezertor, se întoarse acasă. Dată fiind împrejurarea, cumpără cîteva ziare, însă lectura lor nu-l linişti. Atît ziarele de dreapta cît şi cele de stînga urlau că vor pace, aşa cum urlă cîinii a moarte. Cel puţin aşa s-a gîndit atunci, iar gîndul i l-a destăinuit Annei-Marie care-l însoţise. Neşansa să fii cetăţeanul unei ţări care se teme de război îl exaspera nu din patriotism ci din egoism de scriitor. Cuvîntul adînc al lui Rivarol, adevărată deviză a scriitorilor : „Patria mea este limba în care scriu" îi domină gîndurile şi le umbri. Patria lui Jacques era limba franceză ; ea îi era mai dragă decît Alsacia şi Lorena ; pentru a o apăra s-ar fi bătut cu energia soldaţilor de odinioară. Dar vai ! dintre toţi parizienii adunaţi pe străzi, era sin-

gurul care gîndea așa. Și a fost scandalizat. Ce ironic să scrii pentru niște oameni atît de indiferenți față de destinul literaturii franceze! Și la ce bun să compui cărți într-o limbă care, vizibil, se va reduce la dimensiunile unui dialect ? Din fericire, a doua zi a primit cu poșta un exemplar al romanului său, abia ieșit de sub tipar, însoțit de o scrisoare destul de rezonabilă din partea editorului care nu credea în război și-i sugera autorului să accepte livrarea cărții peste opt zile cînd „lucrurile se vor liniști". Contemplarea coperții ce-i înveșmînta ideile îl remonta considerabil.

La 30 septembrie, d. Daladier, președintele Consiliului, numit „Taurul din Vaucluse" din cauza mersului său greoi, se întoarse cu avionul de la München unde, împreună cu Chamberlain, primul ministru britanic, iscălise actul condamnării la moarte a Cehoslovaciei. Fotografiile și jurnalele de actualități îl reabilitară întrucîtva: se vedea după cît era de copleșit, de descompus, de slăbit, că-și dădea seama de lașitatea și prostia la care a fost constrîns. Parcă avea pete roșii pe față. Oricum era mai bine decît Chamberlain care se vedea că e încîntat și n-avea pete roșii. Acest politician radical mai avea puțină onoare odată ce se temea că întors în Franța va fi huiduit. Ne amintim însă că n-a fost, ci dimpotrivă aclamat demențial, cinstit mai mult decît Clemenceau cu ocazia Armistițiului din 1918. După un moment de dispreț și de surpriză, a plîns de emoție. În ziua acestui triumf, de Boissy care nu reușise să se înroleze în ciuda demersurilor lui și se aștepta să fie înșfăcat de doi jandarmi, puse mîna pe Lacassagne ce de o săptămînă intrase în pămînt. Acesta îl liniști în legătură cu urmările dezertării lui, îl informă că nu era singurul caz, îl asigură că va aranja situația și îl sfătui să se considere în mod provizoriu demobilizat. Cei doi prieteni și-au dat întîlnire la Madeleine pe la ora șase.

Piața mișuna de lume. Așteptau să treacă mașina cu Daladier, debarcat cu două ore înainte la Bourget. Oamenii se adunaseră de multă vreme, dar manifestațiile de entuziasm întîrziaseră cortegiul. La nici o paradă de 14 Iulie sau de 11 Noiembrie n-a fost atîta puhoi ca în fața celor cîtorva mașini negre. Parizienii se izbeau de bariere stri-

gînd : „Ura ! Trăiască Daladier ! Trăiască pacea !", treceau pe şosea, îl atingeau pe preşedinte cu devoţiune, cîntau *Marseieza*. Faţadele caselor erau împodobite cu steaguri ; se spunea că la Villette, vehiculul salvatorului înaintase pe un covor de petale de trandafiri presărate de măcelari ; spectacol răscolitor ce trebuia să fie admirat : nu vezi adeseori vlăjgani în halate pătate de sînge jucînd rolul fiicei lui Iefteu. Jacques şi Lacassagne au dat ocol bisericii, apucînd-o pe strada Tronchet pînă au ajuns în bulevardul Haussmann, unde nu era ţipenie de om.

— L-ai mai văzut pe locotenent-colonelul de la Şcoala de Război ? îl întrebă Jacques.

— Da.

— Mai crede că peste un an sau doi va izbucni războiul ?

— Da.

— Şi crede c-o să-l cîştigăm ?

— Da. Cu timpul. Crede, chiar, că îl va cîştiga el.

— Nu prea văd bine cum.

— Nici eu, mărturisi Lacassagne, dar e un om care nu vorbeşte în vînt. Ţi s-a părut interesant Parisul astăzi ? Am impresia că ar putea să-ţi sugereze cîteva pagini deosebite, *à la Barrès*, într-un viitor roman.

— Există în Barrès o faţetă de violoncelist, cu ochii de jeratic, cu o şuviţă pe frunte care mă înnebuneşte. Cred că-l prefer pe Mérimée şi genul sec. Sau pe Dostoievski.

Trecură prin faţa unui chioşc cu ziare. *Le Matin* avea tipărit cu litere de-o şchioapă pe toată lăţimea primei pagini : *Victorie, Victorie !* Jean Pousselet găsise acest titlu ingenios, deşi prematur.